16-30 Haziran 1984 Sayı: 4 / 150 Lira

YeniGündem

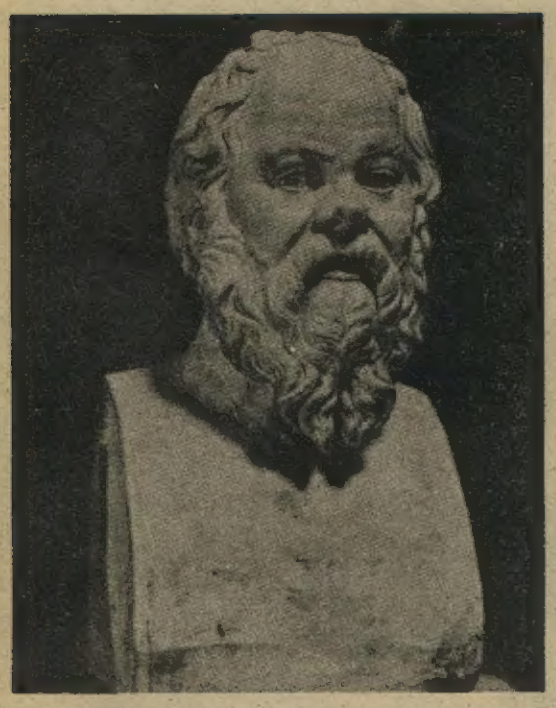

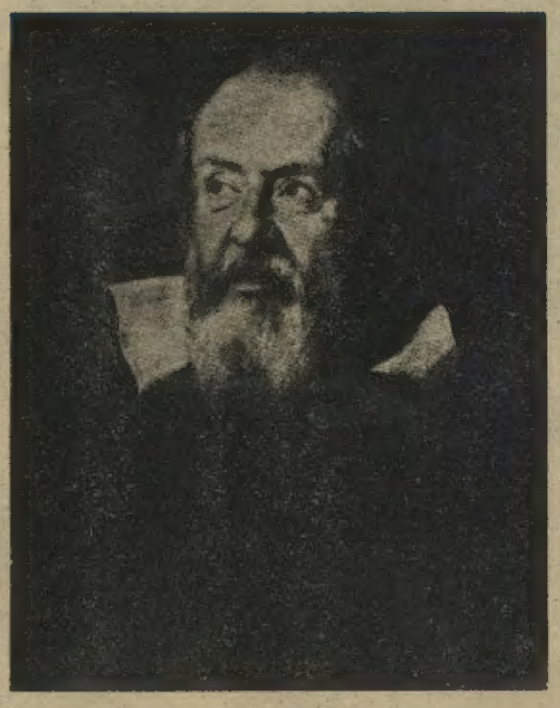

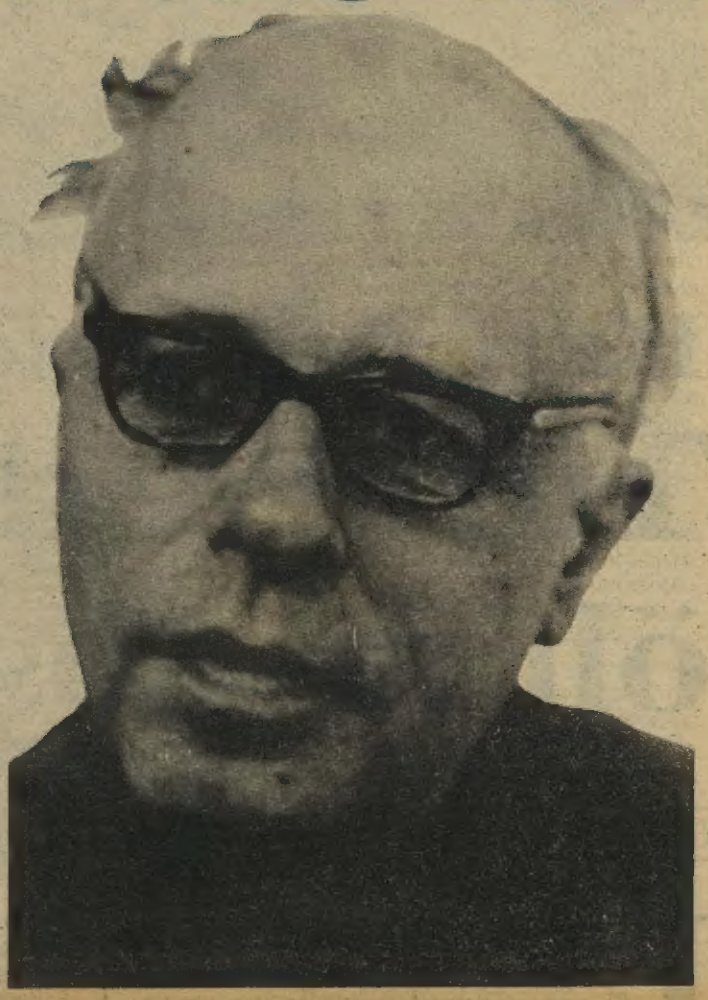

"Her kafadan bir ses çıkarsa olmaz; Tek bir kral olmalı, tek bir baş"

İLYADA

"5. Enternasyonal"in pençesi altındaki Türk sendikacılığı

Hindistan: "En büyük demokrasi" kanıyor

Bir varoluş estetiği olarak etik

Batı önlemlerini aldı; Türkiye'de doğa ölüm döşeğinde

OSMAN BALCIGİL

İnsanın doğanın bir devamı olmaktan vazgeçip doğaya egemen olmaya karar vermesiyle başladı her şey...

İlk zamanlar üzerinde yaşadıkları alan o kadar geniş geldi ki insanlara, barındıkları yerleri bir yandan da "tahrip" ettiklerini düşünmediler bile.

Kalabalıklaştılar sonra. Görüşleri de değişti. Yalnızca kendi topluluklarının yaşadığı alanlar önemli oldu onlar için. Bu alanların dışında herhangi bir yer, herhangi bir biçimde *tahrip* edilebilirdi.

Ve en önemlisi, bu arada bir de *her zaman daha fazla kâr* etmeyi hedefleyen "işadamı" kollarını sıvayıp girişti "iş"e. O da, doğayı gözetmek şöyle dursun düşünmedi bile. Başlangıçtan bu yana, rakiplerinden daha fazla "kazanmak" üzere alabildiğine yüklenebileceği tek varlığın doğa olduğuna ilişkin kanaati değişmedi hiç.

İnsan giderek iyice bireyselleşti. Beraber bir topluluk oluşturduğu benzerlerinden uzaklaştı. Sadece kendi yaşadığı yerlerin iyi olması yeter oldu ona...

Bütün artık insanın, giriştiği mücadelede, doğaya karşı büyük bir zafer kazandığı söylenebilir. Başlangıçta insanları kaale almayarak kendi kendini temizlemeye çalıştıysa da doğa, bugün artık pes etmiş durumda: Suları, toprakları ve havası kirli.

★

Yaklaşık 20 yıl kadar önce, bazı gelişmiş ülkelerde, çevrelerinin giderek yaşanamaz hale geldiğini farkeden insanlar, önce, sorunları tanımaya ve giderek önlemler geliştirmeye yönelik bir çabanın içine girdiler. Yapılan tahribatı gidermeye yönelik faaliyetlerse 60'lı yılların sonlarına doğru yoğunlaştı.

Çevreye ilişkin, uluslararası düzeyde yapılan en önemli girişimin 5 Haziran 1972'de toplanan Stockholm Konferansı olduğu söylenebilir. Birleşik Milletler İnsan Çevresi Konferansı olarak anılan bu konferansın beklentisi; "Bütün ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve siyasal tercihleri ne olursa olsun, dünya çevresine karşı sorumluluklarını kabul etmeleri"ni sağlamaktı.

Önüne koyduğu bu hedefi gerçekleştiren Konferans, çalışmalarına başladığı 5 Haziran 1972 tarihinin, her yıl, dünyanın her yerinde çeşitli etkinliklerle Dünya Çevre Günü olarak kutlanmasını da sağladı.

★

Batı'da da geçmişi çok fazla olmayan çevre sorunları Türkiye'de son beş yıldır gündem de. Özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir'de hava ve su kirliliğinin ciddi boyutlara varması, çevre sorunlarıyla ilgilenen insan ve kuruluşların sayısının giderek artmasına yolaçıyor. Ancak, büyük tehlike arzetmesine karşın, Türkiye'de çevre sorunlarıyla ilgili çalışmalar henüz "iyi niyetli çabalar" olmaktan ileriye gidebilmiş değil.

Başka alanlardan farklı olarak Türkiye, çevre konusuyla ilgili olarak, iyi tasarlanmış bir yasaya sahip. Çabaların yetersiz kalmalarının nedeniyse *somut bir çevre politikasına* sahip olunmamasından kaynaklanıyor. Bireylerin ve gönüllü kuruluşların üstlerine düşenleri henüz tam olarak yerine getir(e)memeleri de mesafe kaydedilmesini engelleyen öteki en önemli neden.

HAVA KİRLİLİĞİ: Londra'nın başına gelenler

Atmosferdeki toz, gaz, duman, koku, su buharı şeklinde ifade edilebilecek olan hava kirliliği, belirli standartların üzerine çıktığında insanlar ve çevre için tehlikeli oluyor.

Bir serencam sonrası

Sanayi devrimine önayak olan İngiltere aynı zamanda çevre sorunlarıyla ilk karşılaşan ülkelerden biri. Özellikle Londra'da tehlikeli boyutlara varan hava kirlenmesini İngilizler, 1956'da çıkardıkları Temiz Hava Kanunu'yla bertaraf etmeye çalışıyorlar.

İngilizlerin akıllarını başlarına, 1952 Aralığı'nda, Londra'nın 100-150 metre üstünde toplanan ve 5-6 gün kıpırdamadan duran golfstrim kaynaklı bir sıcak hava bulutu getirdi. Ancak İngilizler, konutlardan, fabrikalardan, ulaşım araçlarından yükselen dumanların ve gazların yükselememesine karşı hiçbir şey yapamadılar. Bu arada 4.000 kişi öldü.. O günden bu yana İngiltere'de üzerinde en çok durulan kirlenme kaynağı: Binaların bacalarından çıkan koyu dumanlar.

Almanlar'da çevre sorunlarına en çok ilgi gösteren toplumlardan biri. Batı Almanya'da hava kirliliği 1974'de çıkartılan bir kanunla önlenmeye çalışılıyor. Isınma sistemlerinin imalatı, pazarlanması, kuruluş ve kullanılışıyla ilgili düzenleyici hükümler getiren bu kanuna uyum göstermeyenler 100.000 marka kadar para cezasına ya da 2 yıla kadar hapis cezasına çarptırılıyorlar.

Ancak, sözü edilen ve öteki batılı ülkelerin hava kirliliğiyle mücadelede başarılı olmalarını sağlayan en önemli unsur, kuşkusuz, çevre sorunlarına ayırabilecekleri malî imkânların fazlalığı, hükümetlerin uyguladıkları çevre politikaları, gönüllü kuruluşların ve insanların çabaları.

Bir serencama doğru

Kuşkusuz hava kirlenmesi denilince Türkiye'de ilk akla gelen yerleşim merkezi Ankara.

50'li yıllarda temiz ve düzenli bir şehir olmasıyla dikkatleri çeken Ankara, kaldırabileceğinden fazla nüfusu yüklenmek zorunda kalınca, hava kirliliği üzerine bir kâbus gibi çöktü. Bu şehirde hava kirliliğinin nedeni, ötekilerden farklı olarak sanayi değil. Nüfus artışı ve şehrin uygun olmayan coğrafik yapısından kaynaklanan kirliliğine en çok, ısınma ve egzos dumanları neden oluyor.

Ankara'da hava kirliliğiyle bugüne kadar hep yakıt türlerinin ve kalitelerinin değiştirilmesi, bacaların yükseltilmesi ve filtrelerin takılması, motorlu taşıtların egzoslarından çıkan gazların kontrol altına alınması, ateşçilerin yetiştirilmesi, merkezi ısıtma sistemlerinin kurulması gibi kaynağa yönelmeyen metodlarla mücadele edilmeye çalışıldı.

Başkent olmasına karar verildiği günlerde 20.000 kişiyi barındıran Ankara'nın 1990 yılında nüfusu 3,5 milyon olacak. Ankara'nın hava kirlenmesinin en önemli nedeni, özellikle kent merkezi ağırlıklı nüfus artışı. Nüfus artışı kadar önemli ikinci neden ise, arsa spekülasyonu. Kent planlamasının yapılamamış olmasından kaynaklanan arsa spekülasyonu, yapıların sayılarının ve yüksekliklerinin artmasına, yeşil alanların giderek azalmasına neden oluyor.

Kısa vadeli çabaların yanısıra, nüfus artışı ve arsa spekülasyonunu gözönünde bulunduran uzun vadeli planlamaların -somut kısa ve uzun vadeli bir çevre politikasının- oluşturulmaması halinde Ankara'nın hava kirliliği sorununun çözümlenmesi imkânsız.

SU KİRLİLİĞİ: İç karartıcı bir tablo

Başlangıçtan bu yana dünyadaki su miktarı değişmedi. Yeryüzünün üçte ikisi sularla kaplı. Buna karşılık bu miktarın ancak yüzde biri doğrudan tüketimde kullanılabiliyor. 30 yıl öncesine kadar bolluk ifade eden yüzde birlik kullanım oranı, sanayileşme ve nüfus artışının devasa boyutlara ulaştığı günümüzde, gözetilmesi gereken çok küçük bir miktar.

"Kara" ve "gri"

Batılı ülkeler suların kirlenmesine karşı bir yandan caydırıcı bir hukuk politikası izlerken, öte yandan kirlenen suları arıtmanın yollarını arıyorlar.

Belçika'da üretim kapasiteleri düşük olmakla beraber, deniz suyunu tatlılaştırma tesisleri var. Ayrıca bu ülkede konuyla ilgili bir dizi deney sürdürülüyor. Yine Belçika 2000 yılına kadar depolama kapasitesini iki katına çıkartmayı tasarlıyor. Hollanda'da da -büyük barajların kurulmasına elverişli yerlerin bulunmasında güçlük çekilmesine rağmen- çalışmalar aralıksız sürdürülüyor.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'na bağlı ülkelerin Bakanlar Kurulu, Topluluk ülkelerinde içme, yıkanma sularının niteliğini saptayan, tatlı su balıklarının üremesine elverişli suların özelliklerini belirleyen bazı yönetmelikler saptadı. Bu yönetmeliklerden en önemlisi, sulara dökülebilecek maddelerin isimlerinden oluşan bir listeyi de içeriyor. Bu listede içindeki zehirli maddelerin derecesine göre, artıklar "kara" ve "gri" sütunlarda yeralıyor.

Minamata ve İtai-İtai

Su kirlenmesi, Türkiye'yi çevreleyen denizlerin hemen hepsi için gözle görülür bir biçimde geçerli. Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında görece az olmasına karşın, Marmara Denizi'nde İzmit ve Gemlik Körfezleri'yle Haliç'te, Ege Denizi'nde ise İzmir Körfezi'nde, kirlenme tehlikeli boyutlarda.

Yaklaşık 200 sanayi kuruluşunun artıklarını boş attığı İzmit Körfezi'nde civa, kadmiyum ve kurşun gibi ağır metal kirlenmesi görülüyor.

Vücuda beslenme zinciriyle alınan civa, böbrek yetmezliğine neden olan çok zehirli bir madde. Tarihe Minamata Vakası olarak geçen civa zehirlenmesi hatırlandığında, İzmir Körfezi'ndeki cıva kirlenmesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Körfez'deki kadmiyum kirlenmesi de bölgede yaşayanlara İtai-İtai hastalığını haber veriyor.

Ayrıca Körfez'de yaz aylarında düzenli olarak denize girenler kaşıntı, mantar, bağırsak enfeksiyonu, orta kulak, dış kulak ve bademcik iltihaplanması, burun ağız ve dudak yarası gibi hastalıklara yakalanıyorlar.

60'lı yılların başlarında kirlenmeye başlayan İzmir Körfezi ise geçen 20 yıl boyunca hemen hiç bir tedbir alınmadığı için artık etrafında yasanamaz hale geldi. İzmir Körfezi'nin dibinde oluşan çamur gün geçtikçe kalınlaşıyor, gemilerin giderek daha zor seyretmelerine neden oluyor.

Anayasa Madde 56: "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir..."

KATI ARTIK KİRLENMESİ: Kokmasın yeter!

Denetimsiz şehirleşme ve hızlı sanayileşme yalnız suyu, havayı kirletmekle kalmadı toprağı da kirletti. Evlerden çıkan çöpler, ticari ve endüstriyel faaliyetler sonucu oluşan artıklar, madencilik ve tarımla ilgili çalışmalar, su tasfiye tesislerinde artan maddeler katı artık kirlenmesini de beraberinde getirdiler. Kuşkusuz bunlara değişen hayat tarzıyla artan tüketim eğilimlerini ve hızlı nüfus artışını da katmak gerekiyor.

Bugün yerleşim merkezlerinde önemli ölçüde fazlalaşan artıklar, bunların etkili verimli bir şekilde toplatılması, taşıtılması, değerlendirilmesi ve zararsızlaştırılması, insanların başlıca sorunlarından biri.

% 50'ye yakın tasarruf

Batılı ülkeler artık büyük ölçüde artıklarını, dönüşüm yoluyla, tekrar kullanılır hale getirerek, büyük kazançlar sağlıyorlar. Uzmanlara göre bu ülkelerde çöpten ana maddeye dönüşüm oranın % 46. Yapılan hesaplamalar 1973 yılında Paris'te, sadece toplanan çöplerin yakılmasından elde edilen enerji miktarını 160 milyon kw/saat olarak tespit ediyor.

Japonlar 1970 tarihinde çıkardıkları Artıkların Yönetimi Kanunu'yla, artık meydana getiren iş sahiplerini, artıklarını başka maksatlarla yeniden kullanmak ya da zarar vermeyecek biçimde yok etmek zorunda bırakıyorlar. Bu kanunun hükümlerine uymayan iş sahipleri 100.000 Yen'e kadar para cezasına çarptırılıyorlar.

Hâlâ çöp sorunu

Türkiye'de katı artıkların gelişigüzel toplanması ve depolanması evlerden başlıyor, yerel yönetimlere kadar bütün kesimlerde sürdürülüyor. Türkiye'de artıklar ya düzensiz depolanıyor ya da rastgele boşaltılıyor.

Türkiye'nin en çok katı artık kirlenmesine maruz kaldığı bölge Zonguldak Metropoliten havzası. Yalnız Çatalağzı Lavarı'ndan bir günde atılan kirli su miktarı 4.500 ton civarında. Karadeniz bölgesinde ayrıca Karabük ve Ereğli'de demir-çelik sanayi tesisleri; Samsun'da azot fabrikası, Amasya'da şeker fabrikası nedeniyle meydana gelen kirlenme had safhada. İstanbul'da ise ayda toplanan katı artık miktarı ortalama 82.230 ton. 1953 yılına kadar denize dökülen katı artıklar şimdi belediye aracılığıyla karada depolanıyor. Ancak, İstanbullular'ın şikayetlerinin başında halâ çöp sorunu geliyor.

Haliç nasıl kurtulmaz

5 Haziran Dünya Çevre Günü dolayısıyla, Türkiye Çevre Koruma ve Yeşillendirme Kurumu tarafından, İstabul Ticaret Odası'nda, *Haliç'in Kurtarılmasına Yardım Sempozyumu 2* adı verilen bir etkinlik düzenlendi.

İstiklal Marşı, şehitleri anmak üzere yapılan 1 dakikalık saygı duruşu ve askeri bandonun çaldığı marşlarla başlayan Sempozyum'a; İstanbul Valisi Nevzat Ayaz, Anakent Belediye Başkanı Bedrettin Dalan, yüksek rütbeli subaylar ve bilim adamları katıldılar. Çok sayıda gazetecinin de ilgisini çeken Haliç'in Kurtarılmasına Yardım Sempozyumu'ndan Haliç sakinleri haberlerdar olamadılar.

Konuya, etkinliği düzenleyen kurumun başkanı Selahaddin Özel şöyle değindi: "Bu toplantımızın amacı; Haliç'in kurtarılması çalışmalarında, özellikle, Haliç İmar Planı'nın tasdik edilmesine ve bazı yakımların da başlamasına rastlayan bu dönemde; devletce, ilgili belediyelerce, kurumca sağlanacak bilimsel katkılardan başka, çevre sakinlerinin de fiilen maddi ve manevi yardımlarının teminini sağlamaktı. Ancak; yeni belediye başkanlıkları henüz oluşum safhasında bulunduğundan bu program uygulanamamıştır."

Selahaddin Özel'den sonra sözü alan İstanbul Valisi Nevzat Ayaz, Haliç için yapılanları ayrıntılı bir biçimde anlattı. Ayaz, konuşmasını, "Haliç'in temizleneceğine ilişkin bir gönül rahatlığına sahip olabiliriz" diyerek bağladı.

Anakent Belediye Başkanı Bedrettin Dalan da Sempozyum'a katılanları önce, "Bugüne kadar bugünkü gibi bir çok etkinlik düzenlendi. Kuşkusuz çok yararlı oldu. Ancak, bir konuda çok konuşup hiçbir iş yapmamak o konuya zarar verir. Temennim bugünkü konuşmaların onlara dahil olmamasıdır" diyerek uyardı. Dalan konuşmasını, "Netice itibarıyla Haliç kurtarılacaktır. Bizler Fatih'in ruhunu taşıyoruz, Atatürk'ün kanı damarlarımızda dolaşıyor" sözleriyle sürdürdü.

Sıra bilim adamlarının tebliğlerini sunmaları aşamasına geldiğinde -yani Anakent Belediye Başkanı'nın konuşmasından sonra- Vali, Belediye Başkanı, yüksek rütbeli subaylar ve refakatlerindekiler, —tabii basın da— Sempozyum yöneticisinin sözleriyle "önemli işleri oldukları için" Sempozyum'u terkedip gittiler.

Bilim adamlarına gelince; onlar Bedrettin Dalan'ın sözünü dileyip laflarını mümkün olduğunca kısa kesmeye çalıştılar. Zaten birbirlerinin neler söyleyeceklerini Sempozyum'dan öncede biliyorlardı. Kaldı ki, asıl olması gerekenler -uygulayıcılar ve Haliç'liler- olmadıktan sonra zaten verecekleri tebliğler ne ifade edebilirdi ki.

GÜRÜLTÜ: Desibel de ne ola ki?

İnsan sağlığına yönelik doğrudan bir tehdit olmasına karşın gürültü, bugün üzerinde en az durulan çevre sorunlarından biri.

Modern anlamda gürültü de, bütün öbür çevre sorunları gibi sanayi devriminin bir ürünü. Motorlu araç kullanımının yaygınlaşması ve şehir nüfusunun artmasıyla beraber yoğunlaşan gürültü, bugün artık özellikle bu yerleşim birimlerinde tahammül edilemez boyutlarda.

Bütün öteki çevre sorunları gibi gürültü, batılı toplumlarda 70'leren başlarında tartışılmaya başlandı. Bu sorunu çözmek üzere girişilen araştırmaların ilk yöneldiği nokta, bizzat gürültünün kaynağıydı. Büyük şehirlerde yapılan araştırmalar ve anketler sonucu, örneğin trafik gürültüsünün insan hayatını hava kirliliği kadar etkilediği açığa çıktı. Sonuçta, motorlu araçların, motosikletlerin, şantiye makinalarının ve uçakların daha sessiz olabilmeleri için sürdürülen faaliyetler arttırıldı, bu araçlara ilişkin *ses tavan sınırlarının* saptanmasına girişildi. Bu sınırlar bir ölçü birimi olan *desibele* başvurularak saptanıyor. Desibel loğaritmik bir ölçü birimi. Yani 10 desibellik bir artış, ses gücünü 10 kat arttırırken, 20 desibellik bir artış ses gücünün 100 kat artmasına neden oluyor.

Her geçen gün daha sessiz

Batılı ülkelerin üzerinde en çok durdukları çevre sorunlarından biri de gürültü.

Gürültüyle mücadele etmek üzere Fransızlar özel gruplar oluşturdular. Ayrıca Fransa'da güvenlik kuvvetleri gürültü sınırını geçenlere 100 Frank para cezası verebiliyor.

Lüksemburg'da da insanlar gürültü konusunda etkili bir faaliyet sürdürüyorlar. Bu ülkedeki Karayolları Kanunu'na göre taşıt araçlarının gürültü azaltıcı ekipmanlarla donatılması zorunlu.

Biraz sessizlik lütfen!

İstanbul'da Yeşilköy Havaalanı çevresinde yapılan bazı ölçmelere göre, ortalama gürültü 75-90 desibel civarında. Bakırköy'deki gürültü miktarı da hemen hemen aynı. Ankara'da yapılan araştırmalara göreyse sakin olan semtlerde 65-70 desibel olan gürültü, işlek caddelerde, trafiğin yoğun olduğu saatlerde 90 desibele kadar çıkıyor.

Başta Hollanda olmak üzere çok sayıda batılı ülkede endüstri alanında çalışan iş yerlerinde bile gürültü sınırının 80 desibele indirildiği düşünülürse, kolaylıkla Türkiye'de insanların ağır işçi muamelesine maruz kaldıkları söylenebilir. Ancak bu kanıya varırken unutmamak lazım ki, uzmanlara göre, gürültünün asıl kaynağı bizzat insanlar. □

Halkçı-devletci-atılımcı

Yeni Gündem bize yeni bir ufuk açtı. Yaklaşık 3 senedir, dergi okumayı bırakmış bir işçi olarak, elime ilk kez tesadüfen geçen *Yeni Gündem*'in adeta tiryakisi oldum. İlk kez, fikrimi açıklamak için de, derginize yazıyorum.

Bugün Türkiye, yeni bir bunalımın içinde gibi görünmektedir. Bazılarına göre ise, sürmekte olan bir bunalım sözkonusudur. Yani hiçbir zaman bunalımdan kurtulmamız sözkonusu olmamıştır.

Benim kanımca, Türkiye 2 yıllık bir zaman dilimi dışında, yaklaşık 40 senedir, şimdi adına liberal denilen bir sermaye yanlısı siyaseti takip etmiştir. Takip edilen siyaset, bugünkü bunalıma neden olmuştur. Çözüm yolu açıkça ortadadır: Bugünkü ekonomik politika iflas etmeye başladığına göre, artık halkın gücüne dayalı, halkçı-devletçi-atılımcı bir ekonomi modelini gündeme getirmek gerekmektedir.

Salih BEKİROĞLU/BURSA

Sosyal demokratlar

ANAP iktidarı 6 ayda, topluma verdiği umutları büyük çapta yitirdi. 6 Kasım 1983'de yüzde 45 oy alan ANAP, bugün toplum içindeki desteğini hızla yitirmektedir. Daha 2.5 ay önce yerel seçimlerde aldığı yüzde 41 oyun bile büyük kısmı bugün ANAP ve Özal'dan desteğini çekmiştir. Çekmektedir. ANAP ve Özal'ın "yeni" olmadığı, uzun süredir uygulanan "sağ" politikaların ve "kapitalist" modelin takipçisi olduğu artık görülmüştür. Aklın almayacağı korkunç zamlar ve belirmeye başlayan yokluk ve kuyruklar, artık Özal'dan bir şey umud etmenin hayal olduğunu gösteriyor.

Bu manzara içinde gözler sola ve özellikle sosyal demokratlara çevrilmiştir.

Bugün sosyal demokrat kanatta, 2 kurulu parti (HP ve SODEP) ve kurulmakta olan DSP (Demokratik Sol Parti) görülmektedir. DSP'nin 9 Eylül 1984'de kurulacağı söylendiğine göre, sonbaharda 3 parti, siyasetteki yerini almış olacaktır.

Halkın umudu artık sağda olmadığına göre, sosyal demokrat kanat, daha özenli olmak zorundadır. Bunun için bizim önerimiz, her 3 oluşumun, bir masa etrafında toplanarak, temelde görüş birliği sağlamaları ve tek bir parti yapısı içinde toplanmalarıdır. Özellikle SODEP bugüne kadar izlediği kendisini çok güçlü görme anlayışını terketmek zorundadır. HP'nin meclis içi gücü, SODEP'in taban gücü, DSP'nin temsil ettiği "tarihsel çizgi" biraraya gelerek, tek ve güçlü sosyal demokrat parti oluşmalıdır.

Bu oluşum, sadece solun değil, artık Türkiye'nin de tek umudu ve tek demokratik seçeneğidir.

Ahmet ÇALIŞKAN/ESKİŞEHİR

İcmaa kurumu ve demokrasi

Bulaç'ın yazısında güzel bir örneğini verdiği, 12 Eylül'den çok önce başlamış olmasına karşın ancak sonrasında sol tarafından hayret ve hayranlıkla farkına varılan Müslümanca hoşgörü çok düşündürücü bir olgu. Sorun şöyle de konulabilir: Ben Müslüman ülkelerde Bulaç'ın hoşgörüsünü göremiyorum; İslam dünyasında da Bulaç'ın ülkesini Müslüman olarak kabul etmiyorlar. Bir an için Bulaç'ın siyasal erki eline geçirmiş olduğunu varsayarsak da, ne yalan söyleyeyim, kendisinin bugünkü Türkiye'ye Müslüman bir ülke gözüyle bakmayanların safına geçeceğinden hiç kuşkum yok. Yok, çünkü birtakım Müslüman liderlerin yanına Gandi'yi bile katmasına karşın, İslam dünyasındaki bu samimiyetine inanmadığım özgünlüğünü borçlu olduğu Atatürk'ü nedense unutuvermiş. "Ama", diye itiraz edebilir Bulaç, "benim düşündüğüm öz kaynaklarına dönük uygulamanın henüz somut bir örneği yok yeryüzünde"; ve aydınlardan söz ederken önce aydını tanımlamamış, kim olduğunu, ne olduğunu tartışmamış olmanın da cezasını çeker. Çünkü aydın, Bulaç'ın dediği gibi ayağını geçmişe basan değil, Mannheim'ın dediği gibi geleceğin belirsizliğine sıçrayan kişidir. Doğrusunu isterseniz değişmeye yabancılaşma diyen birinden böyle bir itiraz geleceğine aklım hiç yatmıyor. Sonuç olarak kaynaklara dönüş, "asr-ı saadet"e dönüştür diyebiliriz.

"**Yeni Gündem** görüş açıklayacak, düşünce geliştirecek ve bütün demokratlar için bir forum olmak istiyor" demiştiniz. Şimdi icmaa kurumunu demokrasi olarak mı kabul etmemiz gerekiyor?

Ahmet KUYAŞ/İSTANBUL

Bir dilekçe üzerine

Basına *"Aydınlar Dilekçesi" olarak yansıyan*, 1500 dolayında kişinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'yle Cumhurbaşkanı'na verdikleri dilekçe üzerindeki yorumları özetliyoruz.

Cüneyt Arcayürek, 20 Mayıs günlü *Milliyet*'te, dilekçenin Cumhurbaşkanlığı'yla TBMM Başkanlığı'na verilmekle, Türkiye'nin baştan sona bütün siyasal yapısına iletilmek istendiğini belirterek şunları yazdı:

"Dilekçede yeralan '...Türkiye, henüz atlatamadığı en ağır bunalımlardan birini yaşamaktadır...' cümlesini ele alan Başbakan, bu yargıya karşılık olarak, 'ağır bunalım yıllarını' yalnızca 1980 öncesine dayama eğilimindedir. (...) Aydınlar dilekçesi artık her bireyce yakından bilinen 1980'den sonra gelen 'demokratik yaşamdaki bunalımları' ele almaktadır. Bu dilekçeyle 'gerçek demokratik düzene geçiş'in hangi kurallarla koşullara oturtulması gerektiğine inananlar, kimi önerilerini devletin üst makamlarına duyurmayı hedef almışlardır."

"Hadise mühimdir"

Yöneticileri 12 Eylül'den bu yana yargılanmakta olan aşırı sağcı bir partinin yayın organında yazanlara kadrosunda geniş yer veren haftalık *Yeni Düşünce* gazetesi, 25 Mayıs günlü sayısında şu manşeti verdi:

"İbrahim Tatlıses ve Bazı Aydınlarımız(!) Mektup Yayınladı. Yayınlanan açık mektupla, Meclis Başkanlığı'na başvuran aydınlarımız(!), 'demokrasi, kurumları ve ilkeleriyle yaşar' dediler."

Gazetenin *"Hadise Mühimdir"* başlıklı başyazısında, şu görüşlere yer verildi:

"İçlerinde güvendiğimiz, güvenmediğimiz kişiler bulunabilir. Hadisenin bu yönüne değil, neler istendiğine bakmalıyız. (...) Bu tarz talepleri, 'Avrupa ve ileri demokrasiye sahip ülkeler bilinen noktaya asırlarca uğraştıktan sonra ulaşabildiler' diyerek cevaplandırmak yeterli değildir. Başbakanımız, dilekçe sahiplerini ve onların taleplerinin mühim bölümüne yürekten katılanları 'asırlarca bekleme' noktasına itmemeliydi! (...) Dilekçe sahiplerinden ayrıldığımız nokta şudur: Onlar 1961 Anayasası'nı istemekte, biz ise 'hürriyetle otoritenin aklın ve ilmin icaplarına göre bağdaştırılmasını' istemekteyiz. Hürriyetler, devleti ve millet bütünlüğünü tahribe vasıta yapılmasın, ancak, vatandaşlar devamlı bir kuşkulu bakışın kıskacına da düşürülmesin. (...) Tekrar edelim: 1256'ların dilekçelerini dış fesat mihraklarının tahriklerine bağlamamıza yetecek ciddi delillere sahip olmadıkça, onların iyiniyetli olmadıklarını iddia edemeyiz."

Sivil iktidarın görevi

Mümtaz Soysal, 30 Mayıs günlü *Milliyet*'te *"Son haftaların siyasal yaşamında ilginç bir gelişme"* değerlendirmesiyle, *Özal*'ın dilekçede yeralan konulara kendisini ya da arkasındaki çoğunluğu muhatap saymadığını; *"topu başka yere atarak kendi dışında bir tartışma başlattığını"* ifade etti ve yazısını şöyle sürdürdü:

"Ekonomiyi bütünüyle kendisine bırakan bir yaklaşıma karşılık, o da rejime ve özgürlükler düzenine ilişkin sorunları bütünüyle başkalarına bırakan bir tutum içindedir. Bütün bunları henüz sonuçlanmamış bir geçiş döneminin doğal belirtileri saymak ancak bir ölçüde inandırıcı olabilir. Sekiz ilden sonra onbeş ilde daha sıkıyönetimin kaldırılmasına hazırlanan ve özellikle çalışma alanına ilişkin gerginliklere gebe bulunan bir ülkede sivil iktidarın yavaş yavaş özgürlükler düzenine ilişkin sorunlar üzerinde de düşünmeye başlaması ve sorumluluklar yüklenmesi zamanı gelmiştir artık."

"Bunlardan bazıları"

Ergun Göze, bu konuya ayırdığı yazılarından birinde, 30 Mayıs günlü *Tercüman*'da, dilekçeyi imzalayanları şöyle suçladı:

"Aslında bu millet ne çekmişse kendisini aydın zanneden, kendinden başkasına ve başkasının fikrine asla tahammül edemeyen 'yarı okumuş diplomalılardan' çekmiştir. Hele bunların yabancı tesirlere çabucak kapılıp kapılananlarından. İşte bunlardan bazıları, yanıbaşlarına, reklam meraklısı bir o kadar gafili de alarak, 'Aydınlar Bildirisi' diye bol keseden isimlendirdikleri ve aslında memleketi kızıl bir karanlığa götürmek niyetinden başka bir şey ifade etmeyen bir bildiri neşrettiler. Çünkü bu bildiri 12 Eylül öncesi şartlara dönmek için girişilmiş bir hareketti ve ancak Bizim Radyo'nun arzu ettiği çizgiye işaret etmekten öteye gitmemektedir."

"Siyasi yönü"

1 Haziran sayısında konuya geniş yer ayıran onbeş günlük *Yeni Forum* dergisi, *"Başyazı"*sında *"konunun siyasi yönü üzerinde durmayı, bunun ülke güvenliği açısından önemi ve Devlet Başkanımızın açık ve veciz uyarılarını yeniden ele almayı"* amaçladıklarını ifade etti. *"Başyazı"*, şu paragrafla son buluyordu:

"Devlet Başkanımızın en yetkili makam olarak, sade vatandaştan itibaren herkesi göreve çağırması son derece anlamlı bir olaydır. Bir ülke, geçirdiği bunca badirelerden sonra, tehlikeyi zamanında sezen, bunu millete duyuran, görevlilere sorumluluklarını hatırlatarak, onları önlem almaya çağıran bir sese her zaman muhtaçtır. Geçmiş dönemdeki acıların kaynağında, bu tür bir görev yapabilecek çapta devlet adamına sahip olamayışımız ve anayasal düzenimizin devleti paramparça etmiş olanak dağınıklığı büyük rol oynamıştı. 1982 Anayasası'ndan sonra, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bu eksikliği gidermiş olan bünyesi ve yeni yapısı, millet olarak geleceğe güvenle bakmamızın en önemli dayanağı olmuştur. Sayın Evren'in son Manisa konuşması, bizde bu güvene layık olduğumuz inancını pekiştiren, son derece önemli bir çıkış olmuştur."

Arıkan'ın itirafı

Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan *geçen gün önemli bir itirafta bulundu.*

— Egemen güçler vergi reformu yapmamıza engel oluyor, dedi.

...

Vural Arıkan*'ın sözkonusu ettiği egemen güçlerin Bakanlar Kurulu'na dolayısıyla Meclis'e sızmaları Türk demokrasisinin geleceği için büyük bir tehlikedir.*

Bir ülkede egemen güçler vergi adaletinin yaygınlaştırılmasına karşı çıkacak kadar işi ileri götürebiliyorlarsa o ülkenin geleceğinden adamakıllı endişe edilir. Çünkü vergi adaleti, gelir dağılımını dengeleyen en önemli unsurlardan biridir. Bu adaletin sağlanmadığı ülkeler huzur ve sükunu hiçbir zaman bulamamışlardır.

Tanrı Türkiye'yi böyle bir gelecekten korusun!..

Necati ZİNCİRKIRAN
(Günaydın, 26.5.1984)

Sayın Arıkan*'la* Zincirkıran *arkadaşımız, egemen güçlerden dem vururken toplumsal değil, kişisel konum ayrıcalıklarından sözetmektedirler elbette. Kendilerinin sakıncalı yorumlardan ve her çeşit kazadan-belâdan korunmaları için bu noktanın vurgulanmasında yarar vardır!*

...

Toplumsal güç türleri havada kaldıkları sürece sapsız balta gibidir. Ancak sap eklenince etkinlik kazanıp egemenleşebilirler. (...) Onun için, Sayın Maliye ve Gümrük Bakanımız, "Egemen güçler nerede?" diye aranarak yorulmasın boşuna. Emrindeki kadrolara dikkatle baksın, yeter.

Refik ERDURAN
(Güneş, 2.6.1984)

Egemen güçler dediği tabiatiyle büyük toprak sahipleri ile tesis ve sermaye sahipleridir. Maliye Bakanı'nın bu şikâyetleri arasında tabiatiyle ilk sırayı devletin yeterince vergiyi bunlardan tahsil edemeyişi alıyor. Veya bunlar, verginin yeterli seviyede tahsiline mani oluyorlar. Devlet hakkı olan vergiyi az kaçakla toplayabilse, gelir dağılımındaki adaletsizliği kökünden önleyemese dahi, dargelirlinin altyapı hizmetleri biçimindeki milli gelirden aldıkları payları hissedilebilir derecede yükselirdi, yükselebilirdi. Hiç değilse dev pastaların içerisinden çıkan Nükhet Duru'lar, gecekondu yörelerine yol hizmetleri, kanalizasyon hizmetleri, okul hizmetleri, hastane hizmetleri sunabilirdi...

Atilla ÖZDÜR
(Millî Gazete, 4.6.1984)

Çevre

2 Osman Balcıgil: Doğa ölüm döşeğinde

Basın'da

4 Bir dilekçe üzerine

Demokrasi

6 Enis Batur: Demokrasinin olmadığı yerde aydına yer yoktur
7 Murat Belge: Toplumun "kurtarıcısı" aydından, toplumun "düşmanı" aydına
8 Sakharov örneği
9 Seyfettin Gürsel: Sovyet sisteminde bir "İnsan"

Herpetoloji

10 Oruç Aruoba: Sürüngenlere dair

Fırça

11 Latif Demirci: Aşk balonu

İç Politika

12 Erdal İnönü: Tabansız hükümetler ancak milli iradeyi dışlayarak kurulur
14 Gökberk Ergenekon: 6 Kasım partileri demokrasiden taviz vermişlerdir
15 Taha Parla: Sağdaki seçmen güvenini ve sadakatini geleneksel kadrodan çekmiştir

İşçi Hakları

16 Alpaslan Işıklı: "5. Enternasyonal"in pençesi altındaki Türk sendikacılığı
18 Mustafa Başoğlu: Yeni düzenlemelerin hiçbiri işçinin yararına değil
20 Güven Önler: Hakları geri alabilmenin yolu demokrasi mücadelesidir
21 John Murray: Mevcut yasalarla Türkiye'de özgür sendikacılık çok zor

İktisat

22 HP-SODEP: Alternatif üzerine
23 Asaf Savaş Akat: Sadece yanlış değil üstelik tehlikeli
24 Ali Koçman: Liberalleşmede ilk ciddi eğilim Özal Hükümeti'nden

Dünya'da

26 Jülide Ergüder: Körfez'de tüketme savaşı
29 Jülide Ergüder: "En büyük demokrasi" kanıyor
30 İndira Gandhi: Halktan boşanamadım

Kültür/Sanat

32 Süha Arın: TRT terör uyguluyor
33 Ahmet Günlük: Bir ders yılından "an"lar
34 Bülent Somay: "Biz" ve "1984"
35 Yevgeni Zamyatin: Edebiyat, devrim, entropi ve başka meseleler
36 Behiç Ak: Demokrasinin ABC'si
38 Michel Foucault: Bir varoluş estetiği olarak etik

Yeni Gündem

PERKA A.Ş./İletişim Yayınları adına
Sahibi: Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen: Murat BELGE

Yayın Yönetmeni: Turhan ILGAZ
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Jülide ERGÜDER
Teknik Yönetmen: Turhan GÜNAY
Yayın Kurulu: Murat BELGE, Seyfettin GÜRSEL, Turhan ILGAZ, Aydın KÖYMEN

Bu sayıya katkıda bulunanlar: Behiç AK, Asaf Savaş AKAT, Oruç ARUOBA, Osman BALCIGİL, Enis BATUR, Nejat BAYRAMOĞLU, Murat BELGE, Havva CAN, Latif DEMİRCİ, Gökberk ERGENEKON, Jülide ERGÜDER, Ferit ERKMAN, Ahmet ERÜLGEN, Turhan GÜNAY, Ahmet GÜNLÜK, Seyfettin GÜRSEL, Turhan ILGAZ, Alpaslan IŞIKLI, Alpay KABACALI, Aydın KÖYMEN, Ömer MADRA, Sevin OKYAY, Tan ORAL, Vecdi ÖRKÜN, Taha PARLA, Bülent SOMAY, Sofu TUĞRUL, Fatma YILMAZ.

Dizgi ve teknik hizmetler: PERKA A.Ş. Ofset Tesisleri Klodfarer Cad. İletişim Han, Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55
Ankara Bürosu: Necatibey Cad. Kerem Han No: 21/35 - Sıhhiye
Tel: 30 80 73 - 30 46 06

Baskı: Milsan Basın San. A.Ş.
Dağıtım: GAMEDA

Fiyatı: 150 TL. KKTC'nde 200 TL
Abone koşulları: Yurt içi 6 aylık 1.800 TL, 1 Yıllık 3.600 TL
Yurtdışı: Avrupa 6 aylık 6.360 TL ($ 20), 1 yıllık 12.720 TL ($ 40), Amerika yıllık 16.800 TL ($ 50)

Tuhaf parlamento

1982 Anayasası'nın *'Siyasal Haklar ve Ödevler'* başlığını taşıyan 4. bölümünün 7. kısmı *'Dilekçe hakkı'*nı düzenleyen 74. maddeye ayrılmıştır. Bu madde aynen şöyle:

Madde 74: Vatandaşlar, kendileriyle veya kamuyla ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yazıyla başvurma hakkına sahiptir.

Kendileriyle ilgili başvurmaların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.

Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir.

Kamuoyuna abartılı bir etiketle *'Aydınlar Bildirisi'* diye malolan 1256 (TBMM'ye sunulduğu andaki imza sayısı) imzalı dilekçenin, Sıkıyönetimce imza sahiplerinin ifadelerine başvurulması dışında, nasıl bir işleme konu olacağı henüz belli değil. İşin garibi, TBMM Dilekçe Komisyonu Başkanlığı da başvuruyla ilgilenmeye istekli görünmüyor. Komisyon Başkanı *Ahmet Doğru*(Artvin-ANAP) Ankara Büromuzun konuya ilişkin sorularına aynen şu karşılıkları vermiş:

"1256 imzalı dilekçe size intikal etmedi mi?"

— Hayır. Dilekçe bize gelmedi.

"Acaba dilekçe size neden gelmedi? Bir dilekçenin size gelmesi için gerekli olan yasal koşullar nedir?"

— Bizimle bir ilgisi yok. TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Neden gelmediğini de bilemem. Bize vatandaşların arzu ve dileklerini bildiren dilekçeler gelir.

"Bu içerikteki bir dilekçenin tarafınızdan nasıl değerlendirilmesi mümkündür?"

— Dilekçeyi değerlendirmem mümkün değil. Çünkü ben okumadım. Sadece basından izledim. Onun için değerlendiremem. Tekrarlayayım, dilekçenin bizimle ilgisi yok...

Görüldüğü gibi sayın komisyon başkanı görevinin ne olduğunu biliyor. TBMM Dilekçe Komisyonu'na *"vatandaşların arzu ve dileklerini bildiren dilekçeler geldiğini"* söylemesi, bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır. Ancak olayı basından da izlediğine göre, *'Komisyon Başkanı'* sıfatıyla nasıl oluyor da bir değerlendirme yapamıyor, onu anlamak mümkün değil. Cumhuriyet gazetesinde tam metin halinde yayınlanan dilekçe, tam da kendisinin belirttiği gibi, *"arzu ve dilekleri"* içermektedir. O halde, acaba, sayın başkan, imzacıların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olduklarından mı kuşkulu?..

Bu soru, 1256 imzalı dilekçenin akıbeti üzerinde birtakım tereddütler dile getirmiyor asla. Ancak, 6 Kasım seçimleriyle oluşmuş parlamentonun işleyişindeki tuhaflığa dikkat çekmek istiyor. Gerçekten de parlamento, bugün, toplumun alabildiğine dışında, uzağında, ona ve sorunlarına yabancı bir görünüm vermektedir. Olağanüstü şartlardan geçmekte olduğumuz, henüz demokrasiye alışma dönemini yaşadığımız yollu açıklamalar bu parlamentonun sergilediği tuhaflığa gerekçe olamaz. Türkiye'de, *12 Mart Muhtırası*'na muhatap olmuş bir 1969 parlamentosu, muhtıra sahiplerinin —ülke için duydukları kaygılardan kaynaklanan— talepleriyle kendi iradesini pekalâ uzlaştırabilmiş ve kendini, anayasanın öngördüğü tarihte halka yeniletmeyi başarmıştı.

Olağanüstü şartlarda oluşsa da milletin kararıyla şekillenmiş bir parlamentonun ilk görevi, o olağanüstü şartlara son vermek, bunun önlemlerini almak olmalıdır herhalde. Başka türlü nasıl sona erecek bu *'geçiş dönemi'* de, demokrasiye nihayet kavuşacağız?.. Ama hangi partilerle, hangi kadrolarla?.. *Doğru Yol Partisi* Genel Başkan Yardımcısı *Gökberk Ergenekon*'un *'İç Politika'* sayfalarımızda yeralan yazısında *"6 Kasım Partileri"*ne yönelttiği isyan ve siteme katılmamak elde değil. Genel seçimler öncesinde, başka partilerin veto ve yasaklamalarla yarış dışı bırakılmalarını içlerine sindirebilmeleri, diyelim ki mazur görülürdü. Öyle ya — ve de öyle diyorlardı— hedef, demokratik rejimin başlıca kurumu olan yasama organının yeniden çalışır hale gelmesiydi. Peki bugün ne söyleyebilirler?..

Muhalefetin, en başta kendi yanlışları sonucu, yerel seçimlerde tabanından olması, belki bir ölçüde parlamentodaki etkinliğini azaltıcı bir öge. Ama, tek tek milletvekillerinin gelecekteki seçilebilirliklerine indirgeneceğinden, psikolojik bir öge sayılabilir ancak. Yoksa yasama ve denetleme yetkisi, 6 Kasım'da, beş yıl için verildi millet tarafından kendisine. Bu yetkiyi kullanmakla yükümlü değil midir bu muhalefet?.. Oysa bir yükümlülüğün yerine getirilmesi için verilmiş sürenin, halkın iki seçimle beliren iradesini hiçleyen senaryoların gerçekleştirilme fırsatı gibi algılandığını izliyoruz. Parlamento içi tertiplerle iktidara el değiştirtecek senaryolarda rol almak, demokrasiye geçiş süreci parlamentosunun üyeliğiyle ne kadar bağdaşır dersiniz?..

Bizim bu dergide, ANAP iktidarını savunmak gibi bir kaygımız yok. ANAP iktidarının, uyguladığı politikalarla ülkeyi esenliğe çıkaracağı konusunda ciddi kuşkularımız da var üstelik. Ama iktidara inananların, en başta da ANAP'lıların, diledikleri zaman, diledikleri şekilde görüş açıklamak için sütunlarımızı kullanmalarını da demokrasiye olan inancımızın parçası sayarız. Yalnız yukarda değindiğimiz ve son haftalarda aniden piyasaya sürülen senaryonun çirkin görüntüsünü suçlamak, herhalde ANAP'a muhalif ya da muvafık olmanın ötesinde, bir ödevdir.

Demokrasinin alt-üst olup yeniden kurulmaya çalışıldığı dönemlerde, sular durulmaya başladığı zaman yola çıkarılan iktidarlar, bir noktaya gelindikte —örneklerini gördük— *'günah keçisi'* durumuna düşebiliyorlar. Nitelikleri, politikaları ne olursa olsun... Ekonomik çıkarlarını örselemeye başlayan Körfez savaşıyla *'Avrupalı'* komşusu Yunanistan'ın lâfazan saldırganlığı arasındaki Türkiye'de, onca iddialı iktisat politikası tıknefes olmuş *Özal* iktidarı da hızla bu *'günah keçisi'* konumuna giriyor. Bu konumu haketti mi, etmedi mi, o ayrı bir sorun. Gündemin de ilk sıralarında değil... Burada, bizim kanımızca, öncelikli sorun demokratik işleyiştir. Yani halk tarafından işbaşına gelmesi uygun görülmüş bir iktidarın, yine halk tarafından işbaşından uzaklaştırılmasının sağlanması.

Parlamento bunu sağlamakla yükümlüdür. Yasama erki bunun içindir , milletvekillerinin denetleme yetkisi bunun içindir. Yoksa, iktidarda olsunlar, muhalefette kalsınlar, milletvekillerine *"bütün milleti"* temsil etmek üzere verilmiş oylar, *"halk için halka rağmen"* yanlışlığının aldatıcı rahatlığına güvence yapılamaz.

O yüzden, *"DYP'nin tabanı, MDP'nin tavanı, HP'nin ortaklığı, birazcık ANAP'ın katılımı, bir de falanla filanın enjeksiyonu"* gibi hesaplarla düşlenen parlamento içi darbe hevesleri bize ahmakça geliyor.

"6 Kasım Parlamentosu" bile bu hevesleri önleyebilir. Yeter ki ANAP'lı Dilekçe Komisyonu Başkanı, *"vatandaşların arzu ve dileklerini bildiren dilekçeleri"* —ki şimdiye kadar kimbilir kaçyüz tane birikmiştir— okuyabilsin.

TURHAN ILGAZ

Demokrasinin olmadığı yerde aydına yer yoktur

"Nedir aydını aydın kılan ayırdedici özellikler? En klâsik ölçülere başvurursak: Akıl yürütme, bel bağladığı değerlere sahip çıkma, onlardan hareketle tavır alma zorunluluğu ve doğacak sorumluluğu taşıma biçimidir aydını aydın kılan. Bütün bunların gereği olarak da, iktidarda olamaz aydın, sahici aydının konumu doğal bir biçimde muhalefettir."

ENİS BATUR

1959 yılı *Yunus Nadi* roman armağanı jürisi karar aşamasında toplandığında, jüri başkanı *Halide Edip Adıvar* telaşla toplantı odasına girip acelesi olduğunu, onun için de kalamayacağını belirttikten sonra *"Birinci Fakir Baykurt*'un romanıdır, ikinciyi siz seçin" der ve bir iki cılız itiraza hayretle bakıp oradan ayrılır. Söylemek gerekli mi; O yıl *'Yılanların Öcü'* birinci seçilecektir.

Çeyrek yüzyıl geçmiş aradan. Şüphe yok ki, Türkiye'de aydınımızın demokrasiyle ilişkisini sorgulamak için, daha eski tarihlerden daha iyi bir çıkış noktası bulunabilirdi, ama ben son 25 yılı, kuşbakışı bir gözlem için yeterli bir süre sayıyorum. *Adıvar*'a gelince; özel olarak seçtiğim biri değil bu önemli yazarımız ve isteyen istediğini söyleyebilir: Aktardığım davranış mantığı ona özgü olmadığı gibi düne özgü de sayılacak gibi değildir.

Nedir kabaca, jüri başkanının mantığı? En yaşlı, en profesör, en bilgili, en ileri görüşlü, çünkü en deneyimli ve kıdemli kendisidir; onun için de *"en iyi"*yi seçmenin kendisine düştüğünü, hatta kendi doğal hakkı olduğunu düşünmektedir, düşünmek ne kelime bundan emindir: *"Birinci"*yi bildirir ve gider. Bu kanıyı diğer üyelerin paylaşıp paylaşmadıklarını merak etmez bile. Demokrasinin en küçük birimlerinden biri olan jüride, demokrasinin vazgeçilmez edimlerinden biri olan oylamaya gerek görmemekte ve *"durum"*unu, *"ağırlığı"*nı kendisine *'doğru'* gelen seçimden yana kullanırken öteki üyelerin seçim hakkını, hatta oradaki varlık nedenlerini hiçe sayabilmektedir.

Bu yazarımız tutalım ki o jürideki en yaşlı, deneyimli, bilgili, ileri görüşlü üyeydi gerçekten de: Sonucu değiştirmezdi bu; o veriler diğer üyelerin yargılarını ve seçme hakkını yoksayacak ölçütler sayılamazdı. Ya acelesi olmasaydı o gün? Büyük bir olasılıkla diğer üyeleri düşünceleriyle ikna etme yolunu deneyeceğine, kendi seçimini jürinin kararı kılmak için ağırlığını koyacak, kendisini ayrıcalıklı kıldığına inandığı sıfatları üye arkadaşlarına hafifçe anımsatacaktı. *Halide Edip Adıvar* Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı'nın çok önemli bir yazarı, Kurtuluş Savaşı öncesi ve sonrasının kilit siyasal portrelerinden biri, kültür birikimi ve akademik serüveni nedeniyle de sıradışı bir entellektüelimizdi ama, ne yaparsınız ki, kanımca bir aydın değildi.

Gerçek aydın muhaliftir

Yaşlı, deneyimli, birikimli, ünlü, rütbeli (profesör, başyazar, orgeneral) olmak, aydın olmak demek değildir; kişioğlunda yukarıda saydıklarımın tümü biraraya gelse bile, aydın olmak için yeterli değildir bu. Peki nedir aydını aydın kılan ayırdedici özellikler? En klâsik ölçülere başvurursak: Akıl yürütme, bel bağladığı değerlere sahip çıkma, onlardan hareketle tavır alma zorunluluğu ve doğacak sorumluluğu taşıma biçimidir aydını aydın kılan. Bütün bunların gereği olarak da, iktidarda olamaz aydın, sahici aydının konumu *doğal bir biçimde* muhalefettir. Bunu gündelik siyaset terimleriyle, bizde özellikle yıpranmış, içi boşalıp neredeyse anlamsızlaştırılmış iktidar/muhalefet kavramlarıyla sınırlandırmamak gerek kesinlikle: İlle de muhalif olan, kendini öyle olmak zorunda hisseden, bunun için de diyelim ki kendi desteklediği siyasal parti iktidara geçince hemen gözüne kestirdiği bir başka siyasal partinin saflarına geçen sadomazohist bir yaratık değildir aydın. Muhalefetten anladığım başka bir şey burada: Kendi desteklediği bir yönetimin, katılmadığı, doğru bulmadığı, onaylamadığı görüş ve eylemlerine ayak uyduramayan, karşı çıkan, doğrunun eğriden ayrılması uğruna, değil başkalarının çıkarlarını, kişisel çıkarlarını da gözardı edebilen, daha iyisi: Başka türlü yapmak elinden gelmeyen kişidir aydın.

Bu nedenledir ki, aydının demokrat olmasından, demokrasiyi benimseyip korumasından daha doğal bir şey yoktur. Sonuna kadar savunmak zorunda olduğu tek kişisel çıkarıdır bu: Demokrasinin olmadığı yerde kendisine de yer yoktur; söz alabilmesi, doğru bildiğini eğri bildiğinden ayırdıktan sonra bunu dile getirmesi, başkalarına iletebilmesi için en uygun yönetim biçimidir demokrasi. Onu vareden koşulların başında gelir demokraside yaşamak, demokrasi de o olmadan kurulamaz zaten.

*'Doğru'*dan, *'eğri'*den sözettiğimize göre, aydın kişinin bu soy ölçüleri var. Bunların başında, herkesin kendi *'doğru'* ve *'eğri'*lerini tanımlama, dile getirme, koruma özgürlüğü kadar, kendisine ne ölçüde ters düşerlerse düşsünler, ötekilerin doğru ve eğrilerini tanımlama, dile getirme, koruma özgürlüklerini koruma *zorunluluğu* geliyor. Yalnızca benim düşündüğüm gibi düşünenlerin özgürce söz alabildikleri yerde, benim aydın olarak yapabileceğim *tek* bir şey vardır: Bu duruma olanca gücümle karşı çıkmak. Herkes kendi doğrusunu, eğrisini özgürce seçebilmeli, dile getirebilmelidir: Bu ilkeye ayak uyduran kişi, kendisi gibi düşünmeyenlere *'buyruk kipi'*nde iletmez düşüncesini. *Server Tanilli* gibi, *"bütün bilimler diyalektik materyalist olmak zorundadır"* diyemez. Her kim ki, kendi doğru bildiğini ötekilere bu zorunluluk üslûbuyla ulaştırıyordur, onun demokrasiden yana olduğunu, aydın kişi olduğunu düşünmek güçtür. *"Benim doğru bildiğim budur"* diyenle *"benim doğru bildiğim herkesin doğrusu olmalıdır"* demeye getiren arasında düpedüz uçurum vardır ve aydın kişinin en önemli görevlerinden biri de bu *'buyruk kipi'*ne, onu doğuran anlayış ne olursa olsun, kafa tutmaktır.

Aydının tek *"zorunlu doğrusu"*dur bu. Ondan ötesi kişisel seçimlerine, bakış açısına, birikimine kalmıştır. Kendi doğru ve eğrilerini hangi dayanak noktalarından hız alarak, hangi ölçüleri benimseyerek, hangi birikimden yola çıkarak oluşturmuş olursa olsun, onları *"dürüst"* bir gelişim çizgisinde tutmaya çalışacak, gerektiğinde içeriklerini gözden geçirecek, şüphesiz yanılma hakkına sahip olacaktır. Ama, bile bile yanıltma hakkına sahip değildir aydın kişi: Stratejik nedenlerle eğri olanı doğru, düzmece olanı sahici diye sunamayacağı gibi, *"köprüyü geçen kadar ayıya dayı"* da diyemez. Her durumda doğru bildiğini dile getirir, kelle koltuktayken bile: O gelenekselleşmiş *"Don Kişot"* küçümsemesi aydının doğru, dürüst, tutarlı kalmasıyla yaygınlık kazanmış bir saçmalık, *"idare-i maslahatçı"* kafaların ucuz bir yakıştırmasıdır.

Çıkarlar değil değerler

Doğru/eğri ayrımını yaparken hangi ölçülere dayanmış olursa olsun, aydın kişi doğruları adına bir *"değerler bütünü"* kurar ve ondan kalkarak akıl yürütür. Şüphesiz donmuş bir bütünlük sayılamaz bu; ama, geçirdiği evrimin herbir kademesinde bu değerlerine sahip çıkma, tekrarlamak belki gereksiz, başkalarının değerlerinin yadsınmasına karşı çıkma durumundadır. Bu, sürekli ve yıpratıcı bir varoluş biçimi olarak görülebilir, oysa aydının *koşulu*'dur bu. Aydını aydın olmayandan ayıran belirleyici ölçütlerden biri de, onun çıkarlarına değil de değerlerine sıkısıkıya sarılıp, yeri geldiğinde birincilerin aleyhine ikincileri köktenci biçimde savunmuş, savunuyor olması değil midir? Bir başka gelenekselleşmiş tepki de bu nedenle doğmuştur: Mevcut düzenin hali vakti yerinde birtakım bireylerinin, mülkiyet hakkını geniş ölçüde ortadan kaldıran düzenleri hazırlayan öğretilere bağlanmaları da *"züppelik"* sayılmış, bu yaklaşımlar *"inandırıcı"* bulunmamıştır.

Değerlerini her türlü kişisel çıkarın üzerinde tutma çabası, aydının *yüksek dozda* sorumluluk duygusu barındırmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bu da, onun zorunlu biçimde tavır almasına, açıkça değerlerini ortaya koymasına yolaçmış ve bir bakıma da toplumsal işlevini oluşturmuştur. Hepimiz, aydınların varlığı karşısında tedirginlik duyup onların tanımsızlığı, işlevlerinin belirsizliği, kimlerin onlara böyle bir görev verdiği yollu görüşlerini dile getiren kişilerle karşılaşıyoruz. Bu tür düşüncelerin sahiplerini, tersini düşünmeye ikna etmek belki güçtür ama, Tarih'in ve Coğrafya'nın her noktasında aydın, *Sartre*'ın deyimiyle *"kendisinin olmayan işlere burnunu sokan"* kişi olarak tanımlanmıştır. Toplum açısından, toplumsal katmanlar ve kurumlar açısından vazgeçilmez bir sigortadır aydınlar. Kadın haklarını savunan erkekler, işçi haklarını savunan burjuvalar, dinsel inançların korunması gerektiğini savunan tanrıtanımazlar, sanatçı haklarına arka çıkan teknokratlar kendilerini bu tür bir toplumsal misyonla, yani doğru olduklarına inandıkları düşünce ve değerleri, kendilerini doğrudan doğruya ilgilendirmediği sanılan düşünce ve değerleri savunmakla yükümlü kılmış kişilerdir. Aydın olmanın da bin türlü yolu yoktur zaten: Herşey onu doğrudan doğruya ilgilendirir, doğru olduğunu düşündüğü doğal biçimde kendi sorunudur; hayatı boyunca bir karıncayı ezmemek için olağanüstü dikkat ve özen gösteren *Camus* onun için ölüm cezasına karşı sefer düzenlemiştir.

Bizim toplumumuzda, özellikle son çeyrek yüzyıl içinde, aydını tanımlama, onun işlevini ve varoluş biçimini konumlama konusunda önemli bulanıklıklar göze çarpmıştır. Aydın olmayanlar aydın olmamayı bir hakaret unsuru saymışlar ya da aydın olmayı küçümseme edası içinde değerlendirmeyi yeğlemişlerdir. Aydın olmayı doğal ve kendiliğinden bir erdem sayma yanılgısına düşenlerin de az olmadığı, bu nedenle de ortalığı *"yarım aydın"* denilebilecek pek çok *"kifayetsiz muhteris"*in kapladığı, onlarla birlikte *"despot mütefikkir"*ler çağının açıldığı görülmüştür. Aydın olmanın okumuş olmakla bir tutulması, çok okuyanların derinlikli aydınlar sayılması hem kavram, hem de değer kargaşasına yol açmıştır.

*"Yarım aydın"*ı tanımlamayı, onun kitlelere öncülük etme vehmini ve baskıcı kişiliğini, demokrasiye getirdiği zararları gelecek yazımda, somut örneklerle ele almaya çalışacağım. Bu ilk yazıda, kısaca aydını tanımlarken, koridora açılan kapıları aralayıp geçmemin nedeni de buydu: Onun *"negatif alternatifi"* haline gelmiş *"yarım aydın"*ın demokrasi açısından temsil ettiği tehlikeyi dile getirebilmek için *"gerçek aydın"*ın kendimce tanımını yapmak, onu *"düşman silüeti"*nden kesin çizgilerle ayırmak zorundaydım. Gerçek aydının demokrasiyle kurduğu çift kutuplu ilişki de, ülkemizde, bugün ancak *"yarım aydın" ele verilince* tanımlanıp değerlendirilebilir kanısındayım. □

Toplumun "kurtarıcısı" aydından, toplumun "düşmanı" aydına

"Aydına başlangıçta verilen rol onu demokratik süreçten kesinlikle koparıyordu. Bugünün aydın kesimi de halâ büyük ölçüde anti-demokratik koşullarda yaşıyor; üstelik yalnız yukarıdan değil, toplumun belli başlı kesimlerinden de gelen bir 'yabansama'yla karşı karşıya. Ama politik topoğrafya içinde asli işlevine daha uygun bir zemine basıyor ayağını."

MURAT BELGE

27 Mayıs darbesini gerçekleştiren kadronun en önemli, görece en kalıcı etkileri olmuş karar ve uygulamalarından biri, anayasa hazırlayacak bir Kurucu Meclis oluşturulmasıydı. Bu Kurucu Meclisi meydana getirenler Türkiye'de o zamana kadar sosyo-politik konularla ilgisi olduğu bilinen aydınlardı. Günün anlayışında, daha önceki CHP muhalefetinin de etkisiyle, Türkiye'nin başlıca sorununun "politik özgürlüklerin" garanti altına alınması olduğu inancı vardı. Bunun da gerisinde daha eskiden kalma bir ideolojik alışkanlık yatar: Türkiye'nin çeşitli sorunlarını —en küçükten en büyüğüne kadar— yukarıdan aşağıya yasal düzenlemelerle çözüleceği inancı. Bu bakımdan 27 Mayıs'ın bu uygulaması Türkiye'nin geleneksel "ilerleme-Batılılaşma" ideolojisine uygundur: Aydınlanma hareketinin taşıyıcısı olarak kabul edilen *aydınların*, eskidiği kabul edilen bir anayasa yerine daha *çağdaşını* hazırlayarak ülkenin sorunlarına kalıcı bir çözüm getireceği düşünülmüştü.

Bu rejim ve bu anayasa bekleneni gerçekleştirmedi. Aradaki başarısız âskeri darbelerde rol alan önderler de anılarında, mahkemede veya başka yerlerdeki konuşmalarında benzer bir çözüm üstünde durmuşlardır. Bu girişimlerde de çare, gene birtakım aydınların varolan düşünce sistemlerinin "en iyi" ve "bize en uygun" ögelerinden kurması beklenen bir sistem olarak düşünülmüştü.

Aydın'ın düşmanlaşmasından

1971'e, 12 Mart müdahalesine geldiğimizde, bir önceki dönemde aydınlara yüklenen olumlu ve iyimser anlamda önemli bir değişiklik olduğunu görüyoruz. 12 Mart'ın başlangıçtaki büyülü formülü *"beyin kabinesi"*'ydi. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadro Kurucu Meclis'ten nasıl bir misyon umduysa, 12 Mart'ın sorumluları da, hükümet içindeki, bir kısmı yurt dışından çağırılmış "uzman" nitelikli ekipten böyle bir mucize bekledi. Bir Kurucu Meclis kadrosunun böyle çekip daralıp on küsur bakana inmesi, nicelikte olduğu gibi nitelikte de farklıdır. Çünkü burada genel olarak aydınlar değil, "teknokrat" nitelikli aydınlar sözkonusudur. Düşünceleri, aydın olarak dünya görüşleri değil, teknik bilgileridir değerli sayılan. Nitekim bu kadro, dünya görüşleri dönemin toplam uygulamalarıyla tam olarak bağdaşamadığı için görevden ayrılmış ve böylece "beyin takımı"na bağlanan umutlar sönmüştü. Dolayısıyla, bu yukarıdan aşağıya kurtarma girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı ve Türkiye bir sonraki döneme büyümüş sorunlarla girdi.

27 Mayıs Anayasası'nın ilkelerini benimsemiş birçok aydın, 12 Mart döneminde kovuşturmaya uğradı, gözaltına alındı, tutuklandı v.b. Bütün bunlar, süreç içinde aydınların gözden düşmeye başladığının göstergesiydi. 12 Eylül bu sürecin çok daha ileri aşamalara vardığını ortaya koydu. 12 Mart'la 12 Eylül arasında geçen sürede Türkiye'de çeşitli iktidarlar kurulmuştu; bunların hepsinin kendi aydın kadroları vardı. Ama bilindiği gibi bütün bu iktidarlar ve aydınlar, sorunlar karşısında çaresiz kalmıştı. Bu durum, aydınlara duyulan *güvensizliğin* nedenlerinden biri olabilir. Ötekiler ne olursa olsun, 12 Eylül hareketi aydınlardan herhangi bir yardım beklemediğini her fırsatta belli etti. Sonuçta, "aydın" kavramının potansiyel bir düşmandan çok da farklı olmadığının söylendiği bir noktaya gelindi. 12 Eylül'ün Kurucu Meclise tekabül eden Danışma Meclisi de "aydın" kavramıyla bağdaştırılan özelliklerden oldukça uzak olmak üzere seçilmişti. Yazmakla görevlendirildiği Anayasanın temelleri bu Meclisin dışında belirlenmişti. Meclis, belirlenen bu ilkeleri bir anayasa halinde somutlaştırmakla yükümlüydü. Bu anayasanın başlıca özelliklerinden biri de, zaten çeşitli alanlarda yer alan —meslek kuruluşları v.b.— aydınların politik hayatta fazlaca söz hakkı sahibi olmasını engellemekti.

Bu özetlemeden sonra, "aydın" kategorisinin başlangıçtaki misyonunu hazırlayan koşullara bakalım. Türkiye tarihinde önce "münevver", sonra da "aydın" kelimeleriyle anlatılan kavram, toplumun Batılılaşması projesinin içinde oluşmuştur ve bu projenin işlevsel bir parçasıdır. Özellikle Cumhuriyetin kurucu ideolojisinde "radikal batılılaşma" çok önemli bir kavramdır. Başta *Kemal Atatürk* olmak üzere, Cumhuriyetin önder kadroları içtenlikle Batılılaşmaktan yanaydılar. Batıdaki Aydınlanmanın ürünü olan düşüncelere saygılıydılar. Türkiye koşullarının tam anlamda bir Batı demokrasisine imkân vermeyeceğine inanıyorlardı. Ama Cumhuriyet rejimine, laik düşünceye kesinlikle inanmışlardı. Radikaldiler. Başlangıçta sınırlı da olsa çok-partili bir demokratik rejime geçme fikrinde birleşiyorlardı. Türkiye'ye uygun gördükleri yasalar Batı ülkelerinden alınmaydı (en demokratik Batı ülkelerinden olmasa da).

Batı'ya düşmanlaşmaya doğru

Oysa bugün "Batı" kavramının daha "şüpheli" bir nitelik aldığını gözlemliyoruz. Bizi sevmeyen, zayıflamamızı isteyen, bölmeye çalışan bir "Batı"dan söz ediliyor. Gerçi bu yalnız Batı için geçerli olmayabilir; TV'de yapılan bazı programlara bakılırsa dünya ulusları iki ana kategoriye ayrılıyor: Türkleri sevenler ve sevmeyenler. Ve gene aynı programlardan edindiğimiz sonuç, ikinci kategorinin pek öyle kalabalık olmadığı. Ama bütün bu "Türk düşmanları" arasında Batı'nın *güncel* yeri oldukça ağır basıyor. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Batı'ya karşı ciddî bir mücadele vermiş olduğumuz halde, en azından kültürel düzeyde benimsediğimiz tavırlar, söylediğimiz sözler bu kadar sert değildi.

Öte yandan, gene Cumhuriyet'in ilk yıllarında, "muasır medeniyet seviyesi"ne ulaşmak çok ciddî bir hedefti. O günün koşullarında bunun hemen, kolayca gerçekleşemeyeceği kabul ediliyordu; ama zaman içinde bu hedefe varılacağı, hiç değilse yaklaşılacağı konusunda çok daha iyimser bir bakışa sahiptik. Şimdi, aradan elli-altmış yıl geçtikten sonra, o hedefe ulaşmayı çok fazla ister gibi değiliz. Aramızdaki farkları vurguluyoruz, "Onlar başka, biz başka" diyoruz. Bu başkalıktan memnun görünüyoruz. Demek ki, bir yandan Batı bizden uzaklaşırken, bir yandan da biz Batılılaşma hedefinden uzaklaşmışız.

Ama ne tür bir uzaklaşma bu? Örneğin ekonomik ilişkilerde Batı'ya karşı bağımsızlaştığımız söylenebilir mi? Ya da, dünyanın Batı'dan aldığı kapitalistleşme hedefi değişti mi? Ekonomiyi bir yana bırakalım, dış politikada Batı devletleri yörüngesinde hareket etme alışkanlığımızda önemli bir değişim oldu mu? Bütün bu alanlarda kayda değer bir farklılık olduğu herhalde söylenemez. Oysa "Batılılaşma"nın en olumsuz sonuçlarını toplumca bu alanlarda yaşamıştık. Öyle görülüyor ki, Batı'yla en çok politik rejim ve toplumsal sorunlara yaklaşımda aramız açılıyor. Demokrasi konusunda anlaşamıyoruz, insan hakları konusunda anlaşamıyoruz v.b. Oysa bunlar da Batılılığın eriştiği en olumlu değerler olsa gerek.

Halka bakış değişince

"Aydın"ın, Cumhuriyet tarihi içinde, en azından belirli bir kesimin gözünde, "kurtarıcı"dan "iç düşman" ve "hain"e dönüşmesinin nedeni bu olmalıdır. Başlangıçta "aydın", devletin giriştiği Batılılaşma hareketinin birinci derecede önemli bir militanıydı. Bu konumunda aydın, kendini zaten dışlamış olduğu *topluma* baktığında, değişmesi, değiştirilmesi gereken bir hammadde, olgunlaşmamış, bilgisiz bir kalabalık görüyordu. Bu kalabalık şu haliyle bir "toplum" dahi olamazdı; "toplum" olmak, ancak Batılılaşmanın gerçekleşmesiyle mümkündü. Dolayısıyla, Batılılaşmaya doğru *güdülmesi* gereken bir "kalabalık"tı bu. Tasarının temelinde bir çelişki vardır: idealize edilen "toplum" ve varolan fiilî "kalabalık". "Kalabalığa" ancak dışından ve bir çoban gözüyle bakan aydın, kalabalığı topluma dönüştürme eyleminde *devletiyle* yan yanaydı. Ona zaten bu görevi vermiş olan devletin tasarladığı *soyut* "toplum"un erdemlerini de, ister istemez o toplumun hammaddesi olan *somut* "kalabalığın" erdemsizliklerini de tartışmıyordu.

Zaman içinde bu durum önemli ölçüde değişti. "Ba-

tıcı" olarak işe girişen aydın kadrolar içinden bazıları (burada, "aydın" kavramının daha çok "okumuş"la eşanlamlı kavrandığını belirtmek gerekiyor) "Batılı" olmaya başladılar. Batılı gibi giyinmek, çatal bıçak kullanmak anlamında değil; onlar daha çok "Batıcı"ların özelliklerine girer; Batılı gibi düşünmeye az çok alışmak, kısacası demokratikleşmek anlamında. Bu yeni aydın kesimi, toplumu *güdülecek* değil, içinde bulunulacak, birlikte dönüşülecek bir varlık olarak görmeye başladı. Böylece, devletin klasik bakış açısından uzaklaştı.

Aynı süre içinde devlet ya da devletle etkili olagelmiş belirli çevreler böyle bir düşünsel dönüşüme uğramamışlardı. "Batılı olma" kavramını maddî ve fiziksel terimler içinde düşünmeye devam ediyorlardı; yani maddî kalkınma, başka devletlerle boy ölçüşebilecek fiziksel güç terimleri içinde. Üstelik, toplumun çeşitli kesimlerinin hak iddia etmesi, kendine özgü taleplerde bulunması, bu projeyi aksatan bir kargaşalık olarak görülüyordu. Kargaşalığın temelinde, proje içinde yer almayan düşünceler, yeni yeni akımlar olduğu gözlemlenebiliyordu. Bu tehlikeyi topluma sorumsuzca yayanlar da, meslekleri "düşünce" ile alış-veriş olan aydınlardı. Böylece aydınlar, başlangıçtaki projeden uzaklaştıkları ölçüde potansiyel "hain", ne idüğü belirsiz düşüncelerle halkın kafasını karıştırdıkları ölçüde potansiyel "düşman" oldular.

Ezelî ideal olan 'aydınlanma" projesi bir türlü halk kesimine yayılamadığı için, aynı bakış açısını paylaşan önemli bir kitle tabanının varolduğunu da buna eklemek gerekiyor. Ayrıca unutmamalı ki, Türkiye'de verilen eğitim, kendi dolaysız niteliğiyle —üzerine başka bir okuma, öğrenme çabası eklenmedikçe— tam da bu ideolojiyi üretecek yapıdadır.

Bütün bu sürece global ve genelleyici bir düzeyde baktığımızda, Cumhuriyetin egemen ideolojisi olan *Kemalizmin* içinde barındırdığı ciddî radikalizmin, içtenlikli Batılılaşma özleminin, değişen koşullar karşısında, bir tür "Türk Muhafazakârlığı"na dönüştüğünü görüyoruz. Sözkonusu süreci bildiğimiz çalkantılarıyla yaşayan Türkiye toplumunda "muhafazakârlığın" tek biçimi elbette bu olamaz; ama Türkiye'de her zaman önemli etkisi olagelmiş bürokrasinin, muhafazakârlıkla vardığı pragmatik uzlaşmadır bu: bir başka yazıda "mediokrasi", yani "vasatî'nin iktidarı" diye adlandırdığım bir sosyopolitik ideoloji.

Böyle bir sonucun aydınlar için acı olduğunu düşünenler olabilir. Doğrusu aynı kanıda değilim. Aydına başlangıçta verilen rol, kalabalığın Batıya güdülmesine yardımcı olma ve bunu başardığı ölçüde hak kazandığı "kurtarıcı" sıfatı, aydını demokratik süreçten kesinlikle koparıyordu. Bugünün aydın kesimi hâlâ büyük ölçüde anti-demokratik koşullarda yaşıyor; üstelik yalnız yukarıdan değil, toplumun belirli kesimlerinden de gelen bir "yabansama"yla karşı karşıya. Ama hiç değilse politik topoğrafya içinde asîl işlevine daha uygun bir zemine basıyor ayağını. □

SAKHAROV ÖRNEĞİ

Andrei Dimitrovitch Sakharov 21 Mayıs 1921'de doğdu. Parlak bir fizikçi olarak yetişen *Sakharov*, 1948 yılından itibaren askeri nitelikteki nükleer araştırmalara aktif olarak katıldı. Ağustos 1953'de yani ABD'den 9 ay sonra Sovyetler Birliği ilk hidrojen bombası denemesini başarıyla gerçekleştiriyordu. *Sakharov*'un bombanın tasarımına önemli katkıları oldu. Biraz abartmalı da olsa (çünkü çalışmalara yetkin başka fizikçiler de katılmıştı) *Sakharov*'un Sovyet hidrojen bombasının babası olarak anılmasının nedeni de bu katkılardır.

Yükselen bilim adamı

Sovyet iktidarı sakıncasız olduğu kadar başarılı da olan bu bilim adamını ünvanlara ve ödüllere boğmakta gecikmedi. Ünlü *Bilimler Akademisi*'ne 32 yaş gibi çok genç bir yaşta üye seçildi. *Stalin Ödülü*'nü aldı. 1953'ü izleyen yıllarda da *Sakharov* iki kez *Lenin Ödülü*, üç kez de *Çalışma Ödülü*'yle onurlandırıldı. Artık *Sakharov* yanlızca Sovyet bilim çevresinin seçkin bir üyesi olmakla kalmıyor, Sovyet toplumunun dar ayrıcalıklılar grubuna da dahil oluyordu. Refah içinde yaşaması ve huzur içinde fizik yapması için tüm koşullar mevcuttu. Ama *Sakharov*'da bu parlak geleceği tehlikeye sokacak sapkın (!) eğilimler belirmeye başlamıştı.

Sakharov tüm gerçek bilim adamları gibi yaptığı çalışmaların sonuçları üzerinde düşünmeye başladı. Sovyet nükleer tarihi gün ışığına çıkmış değil. Bununla birlikte nükleer denemelerin çok sayıda (kimi görüşlere göre onbinlerce) insanın yaşamına malolduğu bir gerçek. Kafkasya'da Kysthim kasabasının civarına gömülen radyoaktif maddelerin hatırı sayılır miktarda can kaybına, yaralanmalara ve doğa tahribatına yolaçtığı biliniyor. Hiç kuşkusuz *Sakharov* bu tür olaylar hakkında bilgi sahibiydi. Silâhlanma yarışının insanlık açısından vahim gelişmelere yolaçmasından duyduğu endişeleri 1961'de Berlin krizi sırasında, *Kruşçev*'in bilim adamlarıyla yaptığı bir toplantıda, *"nükleer denemelerin durdurulması gerektiğini"* anlatan bir not halinde bir numaralı Sovyet yöneticisine iletti. Cevap çok gecikmedi. Akşam verilen yemekte *Kruşçev* bilim adamlarıyla yöneticiler arasındaki tartışılmaz işbölümünü şöyle vurguladı: *"Dış politikayı yönetmeyi bize bırakın. Geçerli tek şey, güç ve düşmanı şaşırtma yeteneğidir. Açık açık bir güç politikası izlediğimizi söyleyemeyiz, ama böyle hareket etmeliyiz. Eğer Sakharov gibileri izleyecek olsaydım Konsey başkanı değil ancak zavallı bir tip olurdum..."*

Haklı olduğuna dair inancından hiçbir şey kaybetmemek ama yalnız bir adam olarak çaresiz kalmak *Sakharov*'un tavrını etkileyecektir.

Sovyetler Birliği'yle ABD arasında 1963'de nükleer denemelerin kısmen durdurulmasına dair anlaşma imzalanır. Artık *"barış içinde bir arada yaşama politikası"*nın egemen olduğu *"yumuşama"* dönemi başlamıştır.

Sakharov aktif bir mücadelenin daha yararlı olacağını düşünerek 1968'de, Prag baharının yaşandığı bir sırada, *"İlerleme, Barış İçinde Birarada Yaşama ve Entellektüel Özgürlükler Üzerine Düşünceler"* adını taşıyan bir manifesto yayınladı. Dönemin iyimser havasının manifestoya yansıdığını görüyoruz. *Sakharov* iki karşıt sistemin giderek birbirlerine yaklaşacağını düşünüyor, Sovyetler Birliği'nde otoriter bir rejimin yerleşmesini ve demokrasinin yokluğunu da o dönemdeki egemen görüşe uygun olarak *Stalin*'in hatalarından kaynaklandığını öne sürüyordu.

Sakharov'u gerek dinsel ahlâkı temel alan *Soljenitsin* gibi muhaliflerden, gerekse kaynaklara dönmeyi öneren sol muhalefetten ayıran özellik, aydınlanma çağı düşüncesinden etkilenmesiydi. Nitekim iki temel unsura güveniyordu: Akıl ve laik ahlâk. *Sakharov*'a göre çağdaş toplumda iki temel soruya cevap bulunmalıydı:

1- Bilimsel ve teknik gelişme nasıl kontrol edilebilir?

2- Kalıcı bir barış nasıl sağlanır?

Kendisinin bu sorulara verdiği cevabı da şöyle özetleyebiliriz: Sivil özgürlüklerin varlığı, tolerans ve açık toplum.

Zorlu mücadele yılları

Rejime cephe almamasına ve oldukça iyimser yaklaşımına rağmen *Sakharov*'un manifestoda temel özgürlükler konusunda açık seçik ısrar etmesi ilk baskıları başlattı. Henüz 47 yaşındayken *Bilimler Akademisi*'nden zorla emekli edildi. Hatta *Brejnev*'in üyelikten çıkarılmasını istediği, ancak Akademi üyelerinin gizli bir oylama sonucu bu isteği reddettikleri, doğrulanmayan, ama genellikle kabul edilen bir olgu. Bununla birlikte *Sakharov* çiçeği burnunda bir fizikçi olarak ilk işe başladığı *Fizik Enstitüsü*'nde yeni bir iş bulabildi. Resmi toplumun dışına henüz çıkarılmamıştı ama madalyaların kendisine sağladığı ayrıcalıkları da kaybetmişti.

Ancak *Sakharov* mücadelesine devam etmekte kararlıydı. Bir süre *Brejnev*'e arzulanan reformları açıklayan ancak cevapsız kalan mektuplar yolladı. Aynı zamanda fikir suçuyla yargılanan muhaliflerin mahkemelerine katılmak için uğraştı, ama çoğunlukla salona alınmadı. 1970'de tutuklulara destek olmak amacıyla *"İnsan Hakları Komitesi"*ni kurdu. Komitenin önemli taleplerinden biri de seyahat özgürlüğüydü.

1975 yılı hem Doğu-Batı ilişkileri açısından, hem de *Sakharov*'un düşünce tavrı açısından bir dönüm noktasıdır. 1975 hem boş çıkan umutları doğuran *Helsinki Konferansı*'nın yapıldığı, hem de *Sakharov*'un *"Barış, İlerleme, İnsan Hakları"* adlı ikinci manifestosunu yayınladığı yıldır.

Batı, özellikle de Federal Almanya 2. Dünya Savaşı ertesinde ortaya çıkmış olan sınırları kabul etmekle Doğu'ya taviz verirken, Sovyetler Birliği de haber ve insanlara hareket özgürlüğünün tanınmasını kabul ederek Batı'ya taviz veriyordu. Devletlerin iç işlerine karışmama ilkesi de Konferans belgelerinde yeraldı.

Buna karşılık Konferans kendi deneyimiyle *Sakharov*'u hiç de iyimserliğe yöneltmemişti. Sovyet yöneticilerinin imzaladıkları belgelere uymayacaklarını biliyordu. *"Bir sistem ne kadar az özgürse, varlığını surdürme kapasitesinin de o kadar yüksek olduğunu"* düşünen *Sakharov*, yayınladığı manifestoda demokratikleşmeye paralel olmayan bir *"yumuşama"*nın tuzak olduğunu vurguladı. Gene aynı yıl kendisine verilen *Nobel Barış Ödülü* dolayısıyla adına okunan (Sovyetler Birliği dışına çıkması yasaklanmıştı) bildirisinde Sovyetler Birliği'nin gerçekçi, gerçekçi olduğu ölçüde de sert bir betimlemesini yaparak, Batılı ülkelere yumuşamaya fazla güvenmemelerini ve eski *Münih*'in on katı niteliğinde olacak yeni bir *Münih*'e yönelmemelerini tavsiye etti. Böylece *Sakharov* rejimle tüm bağlarını kopardı.

Umutsuz direniş

Kısa bir süre sonra, 1976'da *Andropov* KGB başkanlığına getirildi. *Andropov* bu göreve gelirken en geç üç yıl içinde muhalefetin hakkından geleceğine söz vermişti. Sözünü de birkaç ay farkla tuttu. Kimi yurtdışına, kimi çalışma kamplarına kimi de psikiyatri kliniklerine yollanan muhalifler susturuldular. Doğal olarak *Sakharov* da susturulması gerekenler listesinin ilk sırasında yeralıyordu. Ocak 1980'de, Moskova'ya 460 kilometre uzaklıkta bulunan ve yabancıların girmesinin yasak olduğu Gorki kentine sürgüne yollandı. Böylece zaten bir hayli kısıtlı olan özgürlüğünü tümüyle yitirdi.

Son olarak 2 Mayıs'ta *Sakharov* açlık grevine başladı. Grevin amacı, kalp hastalığı nedeniyle sağlık durumu iyice bozulan karısı *Elena Bonner*'e tedavi olmak için yurtdışına çıkış izni verilmesini sağlamak. Halen Sovyet yönetimi bu isteği kabul etmiş değil. *Sakharov*'un akıbeti hakkında da kesin bir bilgi edinilemiyor. Fransız Komünist Partisi Genel Sekreteri *Georges Marchais* Moskova'dan dönüşünde, Sovyet yöneticilerinin kendisine, *Sakharov*'un Gorki'nin en iyi kliniğinde tedavi altına alındığını (hem de "bedava" (!)) ve sağlık durumunun iyi olduğunu söylediklerini açıkladı. Kısa bir süre sonraysa *Elena Bonner*'in yakın dostu olan bir İtalyan gazeteci, *Elena*'yla *"Andrei artık aramızda değil"* diyebilecek kadar kısa süren ve sonra kesilen bir telefon konuşması yaptığını iddia etti. Ertesi gün *Sunday Times*'ın deneyimli Moskova muhabiri *Sakharov*'un öldüğü haberini verdi. Ama hemen hemen aynı zamanda, *Juan Karlos*'un Moskova'ya yaptığı resmî ziyarette kendisine eşlik eden İspanya Senatosu Başkanı dönüşünde Madrid'de yaptığı açıklamada *"Sakharov yaşıyor ve açlık grevine son verdi"* dedi.

67 yaşındaki *Sakharov* halen yaşıyor olsa bile açlık grevinin onun son mücadelesi olma olasılığı oldukça yüksek. □

Sovyet sisteminde bir "İnsan"

SEYFETTİN GÜRSEL

Yıl 1980. Aylardan Mayıs ya da Haziran, şimdi iyi hatırlamıyorum. Üniversite öğretim üyeliğine başlayalı henüz birkaç ay olmuştu. İlk kez bir TÜMAS Kongresi'ne katılıyordum. Salonun duvarlarında asılı duran slogan kartonlarından biri özellikle dikkatimi çekmişti: *"Bilim ve düşünce özgürlüğüne evet!"* Daha ortalarda YÖK'ün adı sanı bile yokken, bu slogan belki gereksiz bir talep gibi düşünülebilir. Ama o günkü siyasal ortamı, şiddeti düşünürsek, talep hiç de gereksiz değildi. Ancak slogan, herşeyden öne bende başka bir olayı çağrıştırmıştı; dört beş ay önce, bir bilim adamının temel özgürlükleri elinden alınarak Gorki'ye sürgüne gönderilmesini. Bu bilim adamı *Sakharov*'du.

Konrge, özgürlük ve demokrasi adına yapılan nutuk yükünü iyice aldığı bir sırada, ben de söz istedim. Kürsüye çıktım, bilim ve düşünce özgürlüğünü yürekten desteklediğimi belirterek söze başladım. Bu talepte samimi olduğumuzu kanıtlamak için de, kongrenin Sovyet elçiliğine bir telgraf çekerek, *Sakharov*'a yapılan baskıları kınamasını ve Moskova'ya geri dönerek çalışmalarına özgürce devam etmesine izin verilmesini talep etmesini önerdim. İşte fırtına o zaman koptu. En az üç dört arkadaşımız sırayla söz alarak, *Sakharov* olayını böyle bir kongreye getirmenin bağışlanmazlığı üzerinde durmuşlardı. Öyle ya, sosyalizme ihanet etmiş bir kişi nasıl savunulur? Hatta pek de kapalı olmayan tehditlere bile muhatap olduğumu hatırlıyorum. Görüşümü savunanlar da yok değildi ama, sonucu tahmin ediyorsunuzdur... Böylece bir telgraf çekilemedi.

Aydın olmanın özelliği

Sakharov üzerine bu yazıya, belleğimde yer eden bu olayla başlamamı okuyucu belki gereksiz bulabilir. Ama bizdeki sol aydın kesimde egemen olan bağnazlığı ve çifte standart uygulamasını, bu olay, bence, yeterince açık bir şekilde sergiliyor.

Evet, *Sakharov* sosyalist değildi, Sovyet rejimine de Marksist bir açıdan karşı çıkmıyordu. Ama bu, onun verdiği mücadelenin haksızlığının bir kanıtı olabilir mi? Elbette hayır. Eğer, insanın insan tarafından sömürülmediği, aynı zamanda da özgür bir toplum arzuluyorsak, insanların düşüncelerinden ötürü baskı görmelerini ve düşüncelerini özgürce savunmalarının yasaklanmasını, hiç bir gerekçeyle haklı göremeyiz.

Sakharov hiç bir zaman dar anlamda politikaya kendini yakın hissetmedi. Onun durumunda olan birçok bilim adamı gibi, o da inandığından olmasa bile, en azından toplumdaki yerini sağlamlaştırmak için Komünist Partisi'ne rahatlıkla üye olabilirdi. Ama olmadı. Sovyet toplumunun içinde doğmuş ve yetişmiş bir kişi olarak, uzunca bir süre rejime muhalefet etmeyi de düşünmedi. Aksine, tüm bilgi ve yeteneğini Sovyetler Birliği'nin askerî gücünün hizmetine verdi: hidrojen bombasının baş mimarlarından biri oldu. Ama, ABD'de *Oppenheimer*'in içine düştüğü ikilem, *Sakharov*'un da yakasına yapıştı: insanın doğayı öğrenme ve denetleme tutkusuna, benimsediği ahlâksal ilkeleri unutarak sonuna kadar sahip çıkmak ya da tutkunun sonuçlarını dikkate alarak, toplumdaki görevini ve yaşamının anlamını yeniden gözden geçirmek... Bir aydınla sıradan bir fikir işçisini ayıran da bu olmalı sanıyorum.

İnsanın yeri

Sakharov aydın olmayı seçti. Teleolojik bir tarih anlayışına, bir başka deyişle, tarihin önceden *'heuristic* bir biçimde belirlenmiş nihaî bir hedefe doğru yol aldığı inancına sahip bir ideolojinin egemen olduğu, dolayısıyla da, ilkelerin amaçlar karşısında bir tüy kadar bile ağırlıklarının olmadığı bir toplumda, aydın olmak hiç de kolay olmadığından başına gelmedik kalmadı.

Yukarıda da belirttiğim gibi, *Sakharov* sosyalist değil. İnsanın tarihte toplum modellerini ve sistemleri aşan bir yere sahip olması gerektiğine inanıyor. İnsanın vazgeçilmez ve tartışılmaz hakları olduğunu savunuyor. Bu nedenle de, dar anlamda politikaya ikincil bir yer veriyor. Aslında, siyasetin tabu olmaktan çıkarılması Sovyetler Birliği'nde ve diğer Avrupa ülkelerindeki muhalefet *(dissidence)* arasında oldukça yaygın. Karşı çıkmalar, kendilerine dinsel ahlâk ilkelerinde ideolojik bir temel buldukları gibi, akıl çağı ilkelerini de temel alabiliyorlar.

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nde esas olarak aydınlardan oluşan muhalefet, 1968-69 yıllarında tepe noktasına eriştikten sonra, iktidarın tereddütlerini bir yana bırakarak baskı yöntemlerini kararlılıkla uygulaması sonucu, giderek geriledi. Ve, 70'lerin sonunda, hemen hemen silindi. Otonom örgütlenmelere kesinlikle izin verilmeyen bir rejimde, bu yenilgi kaçınılmazdı. Ama bugün, Sovyetler Birliği'nde gençlerin oluşturduğu tiyatro ve caz gruplarına, futbol takımlarının taraftarlarının kurdukları izinsiz gruplara, kiliseye giderek artan ilgiye bakarak, muhalefet hareketinin hem değişik biçimler aldığını, hem de daha yaygınlaştığını söyleyebiliriz. Umutsuzluğun yol açtığı yoğun alkolizmi de olumsuz bir muhalefet biçimi olarak düşünürsek, Sovyet toplumunun *"parlak bir gelecek"** e yönelmekten çok uzak olduğunu itiraf etmek gerekiyor. Bu toplumun geleceğinin barışı ve insanlığı yakından ilgilendirdiğini dikkate alırsak, umalım ki *Sakharov*'un özverisi boşa gitmiş olmasın. □

*Alexander Zinoniev'in ünlü romanının adı.

Reptilia'nın davranış etiolojisinin temelinde çevreye uyum yatar

"Bazı sürüngen türleri neredeyse bütün varlık özelliklerini ve bu arada renklerini de çevreye ayarlanır hale getirebilmişlerdir. Böylece, istedikleri, daha doğrusu çevrenin istediği renge girebilirler. Daha doğrusu girmek zorundadırlar. Yoksa birileri gelip yiyiverir onları."

ORUÇ ARUOBA

Sürüngenler (osm. *Zevahif*, lat. *Reptilia*), omurgalıların *(Vertebrata)* bir cinsidir. Bunların kalakbaşlılar *(Ryncocephalia)*, pullusürüngenler *(Squamata)*, kaplumbağalar *(Testudinata)* gibi türleri vardır. Bunları ele alan hayvanbilim *(Zooloji)* dalına da sürüngenbilim *(Herpetoloji)* denir. (Ancak, bu bilim dalını, dudak uçuklarını inceleyen ve tıbbın [bu durumda *Dermatoloji*'nin] bir alt-dalı olan Herpetoloji'yle karıştırmamak gerekir.)

Biz, bu denemede, genel herpetolojik esaslara dayalı bir kısa biyo-fizyo-evolusyoner irdelemeyle, sürüngenlerin bazı yapısal ve çevresel özelliklerine değiniyoruz.(*)

★

Sürüngenler, en eski canlı türlerindendir. Bunun temelinde, biyolojik evrim boyunca, çevrelerine son derece iyi uyum sağlamış olmaları yatar. Bunlar, çevre koşullarına başarılı bir biçimde uyabilmişler, böylelikle doğal seçi *(natürel seleksiyon)* yasalarına uygun olarak, milyonlarca yıllık bir geçmişe sahip olmuşlardır. Gerçi, eski çağlarda (örneğin İkinci Paleolitik'te, Üçüncü Buzul Devri'nden hemen önce) sürüngenlerin boyları büyük olan ve uzuvları gelişmiş, iyi devinebilen (hatta uçabilen) türleri bulunmuştur (*Dinosaurus, Brontosaurus* gibi), ancak, yeryüzünün soğuma süreci içinde, çevre koşullarının değişmesiyle, böylelerin nesilleri tükenmiş (*extinksiyon*'a uğramışlar); yeni oluşan koşullara uyum sağlayabilen, küçük boylu, güdük bacaklı ve ancak çok yavaş devinebilenleri, sağladıkları uyum sonucu, geriye kalmıştır. Bugünkü türlerin, bacaklarını en iyi kullanabilenleri bile (ki bazı türlerin hiç bacağı yoktur, örneğin yılanlar (osm. *Haneşiye*, lat. *Ophidia*) gibi, yavaş ve hep yere bir miktar sürünerek devinebilirler; adları da buradan gelir.

Bu yavaş devinebilme özelliğinin bir fizyolojik temeli, bir de uyumsal (evrimsel) sonucu vardır. Şimdi kısaca bunları görelim:

Sürüngenler soğukkanlıdırlar (alm. *Kaltblutigkeit*). Ancak, bu belirlemeyi yanlış anlamalardan korumak için hemen ekleyelim ki, bu, insanlar arasında (gündelik dilde) olağan sayılan anlamda (küçük bir nüansla *'serinkanlı'* da denen), olaylar, durumlar karşısında *'itidalini muhafaza etmek'* anlamında değildir — hatta tam tersine: Olaylar ne yöne gidiyorsa, o yöne gitmek anlamındadır buradaki *'soğukkanlılık'*; bu da önemli bir uyumsal işlevdir, şöyle ki:

Fizyolojik ya da biyolojik (bu durumda herpetolojik) dille söylersek, sürüngenler içinde bulundukları çevrenin ısısına uyarlar. Çevreleri kaç dereceyse, onların kanları da o derece olur. Yani, (örneğin memeliler *[Mammalia]* gibi), kendi kan ısılarını *'muhafaza'* etmeye çalışmazlar; çevre ne dereceyse onlar da o derece kanı benimserler, kanlarını o dereceye ayarlarlar. Böylelikle (yukarıda kısaca değindiğimiz) uyum yeteneğine sahip olurlar. Başka (yine örneğin memeliler *[Mammalia]* gibi) canlı türleri, kendi gövdelerinin, bedenlerinin doğal ısısını korumağa, çevre koşullarına direnmeğe çalışırken; koruyamadıklarında ve dirençleri kırılınca da yok olurken; sürüngenler, böyle bir gerek ya da tehlike duymazlar, çünkü kendilerine özgü bir doğal beden ısıları yoktur: Çevre ne diyorsa onu yaparlar, çevre nasılsa onlar da öyle olurlar, değişirler, çevreye uyarlar.

★

Bazı sürüngen türleri, bu genel uyum özelliğinin önemli bir başka biçimini de geliştirmişlerdir. Gündelik dilde biraz gevşekçe *'bukalemun'* denen *Chamaeleontidae* familyesi (yun. *khamaileon* (:'yer arslanı'), ar. *ebûkalemun*, lat. *chamaeleon*, ing. *chameleon*, fr. *caméléon*, alm. *Chamaeleon*, it. *cameleone*) çevrenin yalnızca ısısına değil, rengine de uyum sağlayabilir. Bu türün en önemli özelliği, hiçbir özelliklerinin olmamasıdır: Zaten (cins olarak) kan ısısı gibi çok temel bir özelliklerini çevreye uyabilir kılabilmekte, (familya olarak) neredeyse bütün varlık özelliklerini çevreye ayarlanır hale getirebilmişler, böylelikle de renklerini (yani renk özelliklerini, yani renksizliklerini, yani kendi renkleri olmama özelliklerini) aynı biçimde ayarlamışlar —yani, ayarlanır hale getirmişlerdir. Böylece, istedikleri (daha doğrusu, kendilerine hiç bağlı olmayarak), çevrelerinin istediği renge girebilirler— daha doğrusu girmek zorundadırlar/ya da girmek zorunda olduklarını hissederler): Yoksa, birileri gelip yiyiverir onları.

Temel yönelimleri, yani bu morfolojik özelliklerinden çıkan ekolojik davranış etiolojileri, böylece, yenilmemektir. Bunun için de, kim/kimler/o anda/o çevrede güçlüyse (yani, kendilerini yiyebilecek güçteyse), durumlarını onlara göre ayarlarlar.

Bu etiolojinin temelinde de, uyum ilkesi olarak, ayırdedilmeme yönelimi yatar: Çevre içinde de, başka canlılar içinde de, ayırdedilmemek. Çünkü ayırdedilmek, yani kendi özelliklerini serimlemek (ondan da önce kendi özelliklerine sahip olmak), onların varlık koşulları açısından tehlikelidir; tersine, çevrelerinin ve başka (daha güçlü) canlıların özelliklerine uymak, kendi sahip olabilecekleri özelliklere sahip olmaktan daha güvenlidir onlar için.

★

Yukarıda, yavaş devinim özelliğinin fizyolojik ve morfolojik açıdan nasıl bir uyum ögesi oluşturduğunu açıkladıktan sonra, bu özelliğe şimdi biraz da anatomik açıdan eğilelim. Bedenlerinin böylesine hantal ve beceriksiz olmasına karşın, sürüngenlerin sözkonusu türlerinin iki organı olağanüstü devingen ve çeviktir: Gözleri ve dilleri.

Bu garipliğin, yani bedenleri bu denli hantalken, gözleri ve dillerinin tam tersine çok devingen olmasının da, bir uyumsal işlevi; bunun da bir fizyolojik temeli vardır.

Bu fizyolojik temel, sürüngenlerin beyinciklerinin (lat. *Cerebellum*) son derece küçük ve azgelişmiş (alm. *Unterentwickeltheit*) olmasıdır: Denge ve bedensel devinimin eşgüdümünü (koordinasyonunu) sağlayan bu merkezin azgelişmişliği sayesinde (yine ökolojik uyum açısından) biyolojik evrim içinde böylesine başarılı bir uyum sağlayabilmişlerdir, şöyle ki:

Gözleri, ayrı ayrı başka yönlere çevrilebilir niteliktedir *(heteroskopik opto-diskrepans)*. Bu sayede, bir gözleriyle bir yere bakarken öbürüyle başka bir yere bakabilirler. Bu, özellikle çeşitli yönlerden gelebilecek tehlikeler ya da yiyecekler bakımından (ve doğal seçiyi sağlayan uyum açısından) çok önemlidir: Başka canlı türleri tek bir yerden gelen tek bir tehlike ya da yiyeceğe bakabilirken, sürüngenler, en azından iki, hatta, gözlerini hızlı hızlı (gündelik dilde *'fıldır fıldır'* denen biçimde) oynatarak, ikiden de çok yerden gelen çeşitli tehlike ve yiyecekleri görebilirler. (Yine gündelik dilde *"eli işte, gözü oynaşta"* deyiminde nitelenen durum açısından, sürüngenler *"bir gözü işte, bir gözü oynaşta"* ya da *"bir gözü işte, öbürü de başka bir işte"* ya da *"iki gözü iki oynaşta"* v.b. gibi yeni nitelemeler gerektirirler.)

Belirttiğimiz gibi, son derece çevik olan ikinci organları, dilleridir *(lingou-dinamik selerite)*. Sürüngenlerin bu türleri yiyeceklerini dilleriyle yakalarlar. (Sanıyoruz daha önce belirtmeyi unuttuk: Bunlar etoburdurlar *[Carnivora]*). Yakalayacakları yiyeceği (ki genellikle böcek *[Insecta]* yerler), uzun, kıvrık, kıvrak ve yapışkan (salyalı) dillerini aniden dışarıya uzatarak yakalarlar. Bu yüzden de bilim dilinde (yani herpetolojik terminolojide) bunlara dilfırlatıcılar *(Rhiptoglossa)* denir. Bu hantal, abullabut hayvandan böylesine seri bir devinim beklemeyen böcekler de bunların yapış yapış dillerine yapışıp kalırlar, yenip yutulurlar.

Hazır yiyim-çevresel *(gastro-ekolojik)* bir noktaya gelmişken, bunların yeme alışkanlıklarına değinelim: Sürüngenlerin, böcekler içinde fagofilik açıdan en olumlu tepki verdikleri türler, at sinekleri *(Stomoxys calcitrans)* ve bok böcekleri *(Scarabaeidae)*dır: Atların kuyrukları altında gezinmiş, oralarda kan emmiş at sinekleriyle taze sığır dışkısında beslenmiş bok böceklerini özel bir iştihayla yerler.

★

Son olarak, sürüngenlerin bazı türlerini belirterek, bu küçük denemeyi bitirmek uygun olur sanırız: Sürüngenlerin çeşitli türleri, kuyruklarını da tutma organı (alm. *Fassungsglied)* olarak kullanabildiklerinden, bunların bazıları herpetolojik terminolojide kuyruklarına göre sınıflandırılırlar: Yassı kuyruklular *(Cauda Planus)*, sivri kuyruklular *(Cauda Arcis)*, ince kuyruklular *(Cauda Tenuis)*, kıl kuyruklular *(Cauda Cavillariis)* ve parlak kuyruklular *(Caudaphorus İntellektualis)*. □

(*)Bu yazı, bir yıldan fazla bir süre önce, 1983 başlarında yazılmıştı —burada, 'gecikmiş' olarak yayımlanması 'yayın dünyası'nın olağan çalkantılarının yanısıra, benim savsaklamamdan da kaynaklanıyor. Öte yandan, bu yazının *tam da şu anda* yayımlanması, 'günü geçmiş' her yazı gibi, anlaşılmasının isabeti açısından, zorluklar ve sorunlar yaratabilir gibi görünüyor— bu yüzden (yazının ironik anlamını berbat etme pahasına) bir açıklama yapmak zorunda hissediyorum kendimi: Gerçi yazıda eğretileme konusu edilen 'mahlukat', yaşamını sürdürüyor, ülkemizde; ancak, ona *çok benzeyen*, ama yine de son derece farklı olan *başka* bir canlı türü de, ülkemizde, bugünlerde, onurlu bir sesle varlığını ortaya koyuyor. Böylece, benim başlangıçtaki ironimin keskinliği, haksız kılınmasa bile, törpülenmek zorunda bırakılıyor —işte: törpülüyorum (bu açıklamayla törpüledim bile) ben de onu....

PUF
PUF
PUF
FIIISSS
FIIISSSs
ATIF DEMIRCI

Erdal İnönü: Tabansız hükümetler ancak milli iradeyi dışlayarak kurulur

6 Kasım milletvekili genel seçimlerine katılma imkânı verilmeyen Sosyal Demokrasi Partisi, *25 Mart yerel seçimlerinde sağladığı göreli başarıyla (geçerli oyların yüzde 23.40'ı) Türkiye'de, ortanın solundaki seçmenlerin tercih ettikleri asıl siyasî kuruluşun* Halkçı Parti değil, kendisi olduğunu da kanıtlamış oldu. Türkiye'de solun, acılı, yıpratıcı onca deneyi yaşadıktan sonra, yeni bir tarif, tutarlı bir siyasî program arayışı içinde olduğu günümüzde, SODEP, *ister istemez dikkatle izlenen bir parti durumunda. Genel Başkan* Erdal İnönü, Aydın Köymen*'in sorularına verdiği cevaplarda* SODEP*'in ne ölçüde* 'sosyal demokrat' *olduğunu belirlerken yaşanan koşullarda demokrasi için önerdiklerini de anlattı. Bu arada partisinin, halkoyuyla gelmiş iktidara dışardan ömür biçme çabaları karşısında tutumunu açıkladı ve kamuoyuna 'Güçbirliği' çağrısı diye yansıyan yanlış anlamayı düzeltti.*

"Türkiye'de demokrasinin adeta periyodik olarak her 10 yılda bir kesintiye uğramasını neye bağlıyorsunuz?"

— Önemli bir soru sordunuz. Birdenbire cevap vermek zor olacak ama çalışayım. Birçok şey söylenebilir. Bir kere bizde demokrasinin yeni olmasının bu tür sorunlara yolaçtığı söylenebilir. Gerçi İmparatorluktan bu yana demokrasi yönünde birtakım girişimlerimiz var ama, çok partili döneme geçişimiz henüz çok yenidir. Hatırlarsınız, Cumhuriyet'in ilk dönemlerindeki demokrasi denemeleri çok daha çabuk terk edilmişti. Asıl ciddi denemeler ve süreklilik 1945'den sonradır. Ve bu 40 yıllık bir süreyi kapsar ki, bu süre de demokrasinin yerleşmesi için pek yeterli değildir. Onun için demokrasimizin yeni olduğunu söylemek herhalde yanlış değildir.

İkinci bir neden olarak da yine bu yenilikten kaynaklanan bir tavrı belirtmek isterim: Rejimin işleyişinde ortaya çıkan birtakım aksaklıklar karşısında çabuk panik kapılıyoruz ve bunalımları gidermek için, kolayca demokrasi dışı önerileri gündeme getirebiliyoruz. Bunalıma düşmeden önce gerekeni yapma yeteneğine henüz sahip değiliz. Bu nedenle de bunalımla yüzyüze gelindiğinde, demokrasi dışından müdahaleler adeta tek çözüm olarak görülebiliyor. Gerekli anda gerekli çözüm bulunamıyor ve geriye tek çözüm olarak demokrasiye müdahale kalıyor. Bana göre kesintilerin altındaki temel neden budur. Bunalımlar öncesinde herkes üstüne düşen görevi yerine getirmiş olsaydı, bu kesintilerle karşılaşmamamız mümkündü.

"Sayın İnönü, bir de şöyle bir yorum var: Deniyor ki bizde demokrasi uzun bir mücadele sürecinin ürünü olmadığı, yukarıdan verildiği için bu tür kesintilerle karşılaşmamız kaçınılmaz. Bu yoruma katılıyor musunuz?"

— Böyle bir yoruma katılmam. Bu yorum gerçeği tam olarak aksettirmiyor. Olayı sadece bir cepheden değerlendiriyor. Demokrasinin yeni olması, halkımızın demokrasinin işleyişindeki görevleri tam olarak yerine getirememesi, değindiğiniz yaklaşımı da içeriyor.

Bizde kanlı ihtilaller sonucunda demokratik düzene geçilmedi. Halkın demokrasi isteğiyle yönetimin isteği biraraya geldi ve demokrasiye geçildi. Yumuşak bir şekilde demokrasiye geçildi. Bu bakımdan demokrasinin yukarıdan verilmiş olduğunu pek kabul etmiyorum. Halkın ve yönetimin birlikte demokrasi tercihinde bulunmasını, ben, büyük bir şans olarak kabul ediyorum. Belki bu istekler pek bilinçli değildi ve bu nedenle sonradan demokrasi birtakım kesintilere uğradı ama, başka da çare yoktu.

Anayasa değişikliğinden sözetmiyorum

"SODEP olarak demokrasiye geçiş sürecinin hızlandırılmasını talep ediyorsunuz. Bunun için de düşünce ve anlatım, basın, sendika, toplu pazarlık, grev, dernek ve meslek örgütleri kurabilme, toplantı ve gösteri yürüyüşleri düzenleme özgürlüklerinin işlerliğe kavuşturulmasını istiyorsunuz. Bu işlerlik birtakım yasal değişiklikleri gerektirmiyor mu?"

— Gerektiriyor. Gerektiriyor ama bir anayasa değişikliği değil söylemek istediğim. Mevcut Anayasa çerçevesinde de birtakım yasalar değiştirilerek demokratik hak ve özgürlüklere daha geniş bir işlerlik kazandırılabilir. Bu yoldan büyük bir mesafe alınabileceğine inanıyorum. Anayasa'da bir değişikliği bugün için önermiyorum. Bir kritik dönemden geçtik. Bir kardeş kavgası döneminden geçtik. Bunalım bu kez daha derin olduğu için, bunalımdan çıkış da geçen dönemlere oranla daha uzun sürdü. Bu durum da, yeni dönemi düzenleyen temel yasa olan Anayasa'da bir değişiklik istemenin, bugün için sağduyulu bir davranış olduğu kanısında değilim. Bu demek değildir ki Anayasa dışındaki yasalarda düzenimizi daha demokratik bir hale getirecek yönde değişiklikler yapılamaz. Bunu istemenin bana göre zamanıdır.

"Ne gibi yasalarda ne gibi değişiklikler öneriyorsunuz? Örnek verebilir misiniz?"

— Tabiî en iyi bildiğim konu, yüksek öğretim kurumlarının durumudur. Üniversitelerin bugün içinde bulundukları manevi bunalım, Anayasa'ya hiç dokunmadan, YÖK yasasında yapılacak birtakım değişikliklerle ortadan kaldırılabilir. Örneğin, üniversite öğretim üyeliği ve öğretim üyelerinin yükselme düzenini Anayasa düzenlemiyor. Bunu YÖK yasası düzenliyor. YÖK yasasıyla üniversitenin iç düzenine ve iç işleyişine müdahale olanakları ortaya çıkmış bulunuyor. Bu müdahaleler, öğretim üyelerinin gerek araştırma ve gerekse öğretim alanlarındaki süreklilik, teminat isteklerine ters düşüyor. Bu nedenle de öğretim elemanları araştırma yapmaya gönül rahatlığıyla yönelemiyorlar. Burada bir örnek vereyim: Biliyorsunuz, işadamları yatırım yapmak için iktisat politikalarında devamlılık, iktisadi düzende istikrar istiyorlar. Bana göre haklılar da. İşte öğretim elemanları da tıpkı bunun gibi bir sürekliliğe muhtaçlar. Bir istikrara muhtaçlar. Sürekliliğin ve istikrarın olmadığı bir ortamda bilimsel araştırma yapılamaz. Bu ortamı sağlayacak değişiklikler pekalâ yapılabilir. Anayasa'ya dokunmadan yapılabilir.

Aynı şey sendikal hayatı düzenleyen yasalar için de sözkonusudur ve aceleyle çıkarılmış bu yasalarda anayasa değişikliğine başvurmadan yapılacak birtakım değişikliklerle, sendikal hayat daha geniş özgürlüklere kavuşturulabilir. Bu konularda soğukkanlılıkla getirilecek öneriler ve yine bu önerilerin soğukkanlılıkla değerlendirilmesiyle, demokrasiye geçiş süreci, yeni bunalımlara yolaçmadan hızlandırılabilir.

> ***"Olunabildiği kadar sosyal demokratız. Siyasette hiçbir zaman arzu ettiğiniz ortam tam anlamıyla gerçekleşmiyor. Bizim bulunduğumuz yer, sosyal demokrasiden o kadar da uzak değil. Bu nedenle, bizim kendimizi sosyal demokrat olarak tanımlamamız, meseleyi çok fazla çarpıtan bir durum yaratmıyor sanırım."***

Yeni hükümet yeni seçimle oluşur

"Sayın İnönü, ortada meclis çoğunluğuna dayanan bir hükümet varken, milli koalisyon gibi önerilerin gündeme getirilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu tür önerileri demokrasi açısından bir tehlike olarak görüyor musunuz?"

— Demokrasinin sağlıklı gelişebilmesi için, biz, partimizin kuruluşundan bu yana çaba sarfediyoruz. Demokrasinin belli kuralları var. Halkın iradesini bu kurallar içerisinde egemen kılmak gerekiyor. İktidarın, seçim dönemi sonunda yeterli desteği sağlayamadığı ortaya çıkınca, hiçbir zorluk çıkarmadan iktidarı yeni sahibine devretme güvencesi olduktan sonra, seçimle iş başına gelmiş bir iktidarın kendi politikalarını uygulaması son derece doğaldır. Bunu içimize sindirmek mecburiyetindeyiz. Bu çerçeve içinde meseleye baktığımız zaman, halkın iradesindeki değişikliklere dayanmayan değişiklik önerilerinin, demokrasiye yarar değil zarar getireceği ortadadır. Şüphesiz, hükümetin uyguladığı politikalar, vaadlerinin tam tersi sonuçlar yaratabilir. Böyle bir görünüm çok kısa zamanda da ortaya çıkabilir. Bu hallerde bu politikaların değiştirilmesinin yolları aranabilir ama bu arayış demokratik düzen mekanizmalarının dışında olmamalıdır.

Bugünkü meclisin yapısı milli iradeyi tam anlamıyla yansıtmıyor. Yerel seçimlerde yüzde 40'ın üzerinde oy alan üç parti bugün mecliste temsil edilmiyor. Bu durum, demokrasi açısından her zaman çeşitli sorunlar yaratabilecek bir durumdur. Bunu gözönüne aldığımızda, eğer bugün bir yeni hükümet arayışını gerekli kılacak şartlar olduğu ileri sürülüyorsa, bir yeni hükümet oluşturmanın tek yolu bir yeni seçimdir, bir erken seçimdir. Böyle bir karar meclisten çıkar ya da çıkmaz. Onu bilemem. Ancak, bunun dışında birtakım senaryolar geliştirmek demokrasiyle bağdaşmaz. Tabanı bulunmayan zorlama hükümetler kurulmamalıdır. Tabanı olmayan hükümetler, ancak milli iradeyi gözardı ederek kurulabilir. Milli iradeye rağmen kurulabilir.

İçinde bulunduğumuz dönemin olağan olmayan, demokrasiye göre olağan olmayan tarafları var. Eğer demokrasiye inanıyorsak, bu olağan olmayan nitelikleri demokrasinin olağan nitelikleriyle değiştirme yönünde çaba sarfetmek hepimizin görevidir.

Neden güçbirliği?

"Sizin de ifade ettiğiniz gibi, meclisteki muhalefetin seçmen tercihini yansıttığı söylenemez. Ancak yanılmıyorsam, siz, meclis içindeki bu tabansız olduğu söylenen muhalefete güçbirliği çağrısında bulundunuz. Böyle bir muhalefetle güç birliğinden ne gibi bir yarar umuyorsunuz? Bu güç birliği neye karşı ve hangi amaca ulaşmak için yapılacaktır?"

— Sayın Köymen, bu konu şöyle ortaya çıktı. Sizin gibi bir basın mensubu arkadaşım, bir süre önce bana

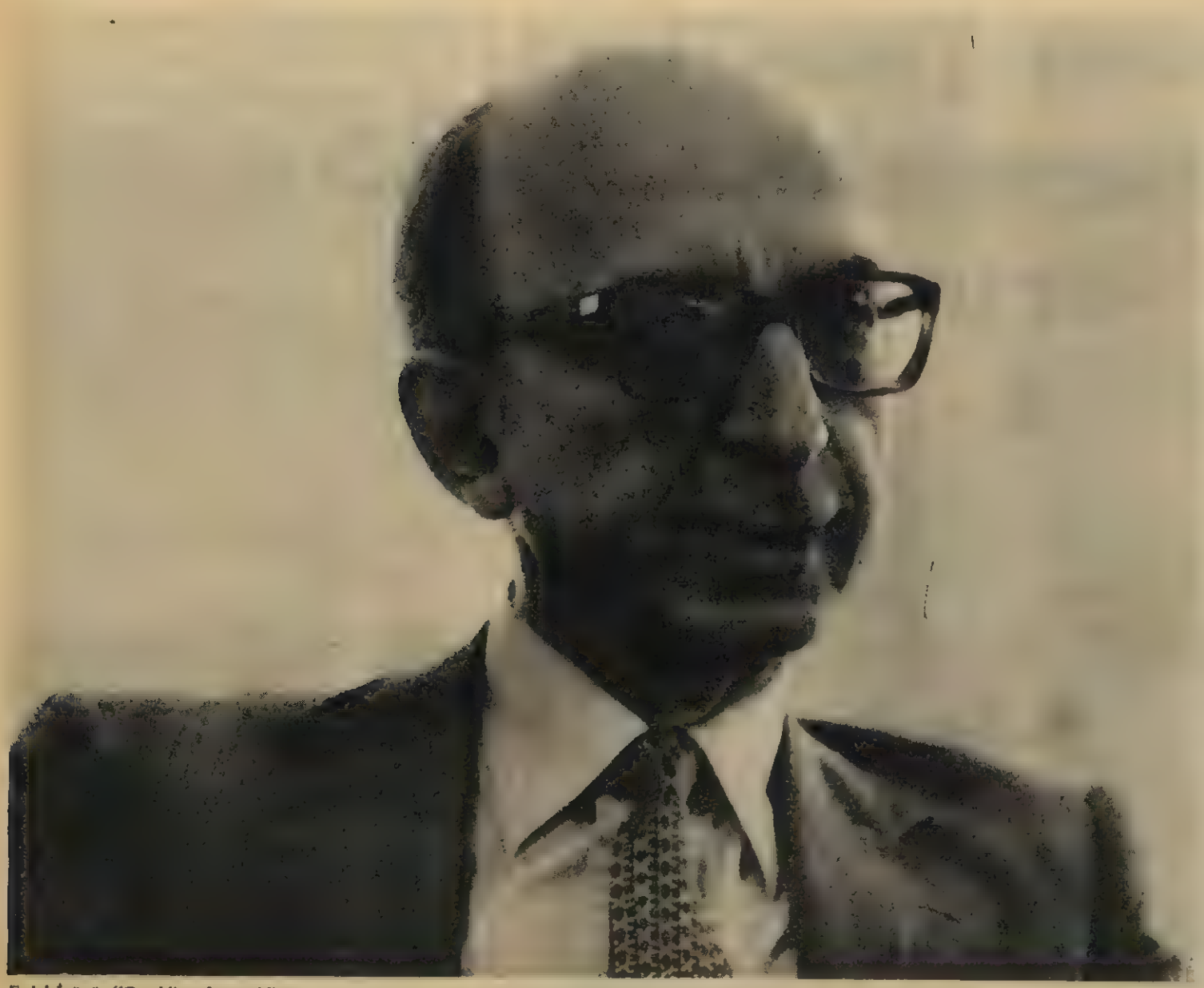

Erdal İnönü: "Gerekli anda gerekli çözüm bulunmuyor ve demokrasiye müdahale tek çözüm oluyor."

"Rejimin işleyişinde ortaya çıkan birtakım aksaklıklar karşısında paniğe kapılıyoruz ve bunalımları gidermek için, kolayca demokrasi dışı önerileri gündeme getirebiliyoruz. Bunalıma düşmeden önce gerekeni yapma yeteneğine henüz sahip değiliz. Bu nedenle bunalımla yüzyüze gelindiğinde, demokrasi dışı müdahaleler adeta tek çözüm olarak görülebiliyor."

şöyle bir soru yöneltti; dedi ki, *"Meclisteki muhalefetin etkili bir görev yapamadığı görülüyor. Bunun nedeni nedir, ne yapmak gerekir?"* Ben de cevap olarak şunu söyledim: *"Muhalefetin meclis içinde etkili görev yapamamasının temel nedeni tabanını kaybetmiş olmasıdır. Bu, ne kadar örtbas edilmeye çalışılsa da, en azından iktidar bu gerçeği her zaman gözönünde bulunduracaktır ve muhalefeti ciddiye almayacaktır. Muhalefetin bu durumdan kurtulabilmesi için, son yerel seçimlerde önemli bir seçmen kitlesinin desteğini alan parlamento dışındaki partilerle bir çeşit birlikte çalışması gerekir."* Bu sözümü o basın mensubu arkadaşım bir güç birliği çağrısı olarak yorumladı. Ben sadece bir gerçeğin altını çizmek istemiştim. Benim amacım bundan ibaretti.

"Sayın İnönü, şimdi izninizle partinize ilişkin bir soru sormak istiyorum. Bugüne kadarki beyanlarınızdan çok açık olarak anlaşılıyor ki siz SODEP'i bir eski geleneğin temsilcisi olarak görüyorsunuz. Oysa bu gelenek, bir devlet partisi geleneği. Böyle bir geleneğe sahip çıkarak nasıl bir sosyal demokrat parti oluşturulabilir?"

— Önce altını çizeyim, biz geçmişteki herhangi bir partinin devamı değiliz. Bunu böyle saptadıktan sonra sorunuza şöyle cevap verebilirim: Bugün artık sosyal demokrasi kavramı eskiden olduğu gibi devlete karşı çıkmayı, düzeni bozmayı çağrıştıran bir kavram olmaktan çıkmıştır. Sosyal demokrasi, bugün, ekonomik gelişmeden toplumun alt kesimlerini daha fazla yararlandırmak, refahı yaygınlaştırmak anlamına geliyor. Olaylara çok pragmatik bir açıdan bakan bir sistem olarak anlıyorum ben sosyal demokrasiyi. Batı Avrupa'da, Kuzey Avrupa'da uygulanan bu. Böyle bir anlayışın, devleti koruyan, devletin barış içinde gelişmesini arzulayan bir yaklaşımla herhangi bir çelişkisi olacağı kanısında değilim ve tarihimiz içinde devamlı çağdaşlaşmaktan yana olmuş bir devlet geleneğiyle de bağdaşacağını sanıyorum.

SODEP'i 'İnönü' iktidar yapmayacak

"Peki Sayın İnönü, izninizle bir gözlemimden hareketle şöyle bir soru sormak istiyorum: Mitinglerinizin bir kısmını izledim. En iştiyakla bağrılan slogan, 'İnonu' idi. Bu sloganı bağıranların en çok tartıştığı konuysa, babanıza benzeyip benzemediğinizdi. Sizde bir karizmanın devamını arzuluyorlardı. Buradan bir sosyal demokrat parti nasıl çıkacak Sayın İnönü?"

— Şüphesiz babamın çok tanınmış bir devlet adamı olması, Kurtuluş Savaşı'nda görev almış olması, *Atatürk*'le beraber ve ondan sonra önemli devlet görevlerinde bulunması, halkımızda, halkımızın belleğinde yeri küçümsenemeyecek bir anı olarak yeralıyor. Seçmenlerimizin de babamla ilgili anıları var. Beni gören kimseler doğal olarak babamı hatırlıyorlar. Ama bu durumun partililerimizin davranışlarında önemli bir rol oynadığını sanmıyorum. Benim durumum seçim meydanlarında heyecan verici bir hava yaratıyor. Şüphesiz bana bu yüzden de ilgi gösteriliyor. Ancak iş oy vermeye gelince başka etmenler devreye giriyor ve vatandaş bu etmenlere göre oyunu veriyor. **İsmet İnönü**'nün oğlu olmamın SODEP'e ne oranda oy kazandırdığını bilmiyorum ama, bunun önemli bir oran olduğu kanısında da değilim. Hatıralarla, bu hatıraların doğurduğu sıcak duygularla, sandık başında oy vermeyi, birbirinden ayırmak gerektiği kanısındayım. SODEP'in ilerlemesi, önümüzdeki seçimlerde iktidar olması, bu gibi duygulanmaların bir ürünü olmayacaktır sanıyorum. SODEP'i değerlendirmek isteyenlerin bu konuya fazla önem vermemelerini öneririm. Bunu söylerken niyetim tabiî ki babamı küçültmek değil. Ama bilinmelidir ki, bugünkü sorunları çözebilmek için İnönü'nün oğlu olmak yetmez.

Olduğu kadar sosyal demokrat

"Sosyal demokrat bir parti; özgün, diğer partilerden farklı bir organizasyonu gerektiriyor. Bu organizasyonun temel unsurları da sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları gibi sivil toplum örgütlenmeleri. Bunlarla ilişkili olmayan, bunlarla bağlantısı olmayan bir partinin sosyal demokrat bir parti olabilmesi çok zor. Oysa bugün Türkiye'deki yasal çerçeve, bir siyasi partinin bu tür bir ilişkiler bütünü üzerinde yükselmesini engelliyor. Böylece sosyal demokrat olma iddiasındaki parti, ona can veren, ona kan veren kaynaklardan yoksun kalmış oluyor. Bu şartlar içinde, siz, sosyal demokrat olma açısından olumsuz bir durumla karşılaştığınız kanısında mısınız? Siz bu kaynak yokluğunu, gerekli organizasyonu gerçekleştirme imkansızlığını, sosyal demokrat bir parti oluşturmanın önündeki en büyük engeller olarak görüyor musunuz?"

— Tabiî güçlükler var. Ama biz, Anayasa sınırları içinde çalışmak mecburiyetindeyiz. Kaldı ki bu durumu ben, 40 yıllık demokrasi deneyimize baktığımızda, sadece bizim partimiz için ortaya çıkmış zorluklar olarak görmüyorum. Daha önce kurulan partiler de daima birtakım zorluklarla karşılaşmışlardır. Örneğin Cumhuriyet'in başlangıcında kurulan siyasi partiler, varlıklarını devam ettiremediler. Onların önlerindeki zorluklar aşılamayacak kadar büyüktü. *Demokrat Parti*'nin de, ilk çıktığı yıllarda içinde çalışmak mecburiyetinde bulunduğu yasal düzen, pek demokratik bir düzen değildi. Her dönemde muhalefet partileri, bizdeki demokrasi yeni olduğundan, Avrupa'dakine benzemediğinden, birtakım güçlüklerle karşılaştılar.

"Ama o partilerin güçlükleri başka tür güçlüklerdi. Daha doğrusu tüm muhalefet partilerinin önündeki güçlükler hep aynıydı. Sizin sorununuz, sizi sosyal demokrat yapabilecek kaynaklara erişmenizi engelleyen güçlüklerle karşı karşıya bulunmanız. Bu kaynaklardan yoksun bırakılan, gerekli organizasyonu gerçekleştirme imkânına sahip olmayan bir parti, nasıl sosyal demokrat bir parti olabilir?"

— İşte, olduğu kadar olur! Siyasette hiçbir zaman arzu ettiğiniz ortam tam anlamıyla gerçekleşmiyor. Nitekim 6 Kasım seçimlerine giremedik. 25 Mart seçimlerinde, teorik olarak kazanmamız gereken yerlerde seçim kazanamayışımızda bu güçlükler büyük rol oynadı. Ama *"bu iş bu düzende olmaz"* demek de büyük bir hatadır. O zaman, bizim kadar bile sosyal demokrat olmayan bir başka parti, sosyal demokrat yaftasıyla ortaya çıkabilir ve bu durum demokrasinin gelişmesi açısından önemli sakıncalar yaratır. Böyle bir durum da, sosyal demokrat görüş siyasi planda temsil ediliyor gibi görülebilir, dolayısıyla demokrasi vardır da denilebilir. Oysa demokrasi yoktur. Toplum yanıltılmaktadır.

Şimdi bizi de eleştirebilirler. Sosyal demokrasi siyasal planda temsil ediliyor diyorsunuz ama, bu bir yutturmacadır diyebilirler. Ama sanmıyorum. Bizim bulunduğumuz yer, sosyal demokrasiden o kadar da uzak değil. Bu nedenle, bizim kendimizi sosyal demokrat olarak tanımlamamız, meseleyi çok fazla çarpıtan bir durum yaratmıyor sanırım.

AYDIN KÖYMEN

6 Kasım partileri demokrasiden taviz vermişlerdir

GÖKBERK ERGENEKON

Türkiye'de demokrasinin sorunları tartışılırken herşeyden önce bazı kavramlar doğru telaffuz ediliyor mu? Milli iradeden, parlamentodan herkes aynı şeyi anlıyor mu? Bunlara bakmamız lâzımdır. Demokrasi, bütün dünyada ortak standartları olan bir idare tarzıdır. Demokrasilerde tüm yetişkin vatandaşlar seçme ve seçilme hakkına sahiptirler. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ilkesine dayanır. Demokrasilerde memleketler gizli ve genel oya dayalı olarak yapılan seçimler sonucunda seçilen temsili hükümetler tarafından idare edilirler. Demokrasilerde azınlık hakları teminat altındadır. Bunların hepsinin birarada olması halinde demokrasiden bahsedilebilir. Bunların bazılarına getirilecek kısıtlamalar, demokrasinin tümünün kısıtlanması anlamına gelir. *"Çoğunluk böyle istiyor, bir süre birtakım hakların kısıtlanmasına göz yumalım, bir süre böyle idare edelim"* biçimindeki düşünceler ve uygulamalar, demokrasiyi kökünden zedeler. Bu tür uygulamalar, demokrasiyi demokrasi olmaktan çıkarır. Artık bu siyasal rejime başka bir isim bulunmasını gerektirir.

Bir yanılgı var

Bu tespitleri yaptıktan sonradır ki, Türkiye'deki siyasî tablonun bir analizine girişebiliriz. Nasıl siyasî bir tablo var önümüzde, siyasî tablo hangi ressamlar tarafından, hangi renkler kullanılarak yapılmış?

Siyasî tabloyu şekillendiren unsurların başında 6 Kasım seçimleri gelir. Pek uzak olmayan bazı gerçekleri hatırlamakta yarar var. 6 Kasım seçimlerine belli bir elemeden geçen, mahdut sayıda siyasî parti katılmıştır. Bu seçimler sonunda da bugünkü parlamento teşekkül etmiştir. Ne yazık ki Türkiye'de bir sürü insan, birtakım aydınlar, salt seçimlerin yapılmış olmasına ve bu seçimler sonucunda bir parlamentonun teşekkül etmesine bakarak Türkiye'de demokrasinin, parlamenter demokratik rejimin işlemeye başladığı yanılgısına kapılmışlardır. Görünümle öz birbirine karıştırılırsa, bu yanılgıya kolayca düşülebilirdi. Nitekim öyle olmuştur. Seçimin yapılmasıyla parlamentonun teşekkül etmesiyle ancak demokrasinin görünürdeki unsurları oluşturulmuştur. Peki ya öz? Maalesef özün gerekleri yeterince yerine getirilememiştir. Çünkü, 6 Kasım seçimlerine, tüm kanunî şartları yerine getirmiş olmalarına rağmen, bazı siyasî partiler girememişlerdir. Demokrasilerde hukuk üstünlüğü, ifade hürriyeti, seçme seçilme hakkı ve bütün diğer hürriyet ve haklar, son tahlilde memleket idaresine aday olabilmek için vardır. Eğer aday olmak mümkün değilse, işte o zaman demokrasinin üstüne gölgeler düşmüş demektir. Herkesin aday olamadığı bir seçim sonucunda oluşan parlamentoya *'demokratik parlamento* böyle bir parlamentodan çıkan iktidara *'demokratik iktidar'* demek pek kolay değildir. Türkiye böyle bir yapının ortaya çıkardığı sıkıntıları yaşamaktadır.

Demokrasiden taviz

6 Kasım seçimlerine katılan üç partinin de birbirinden farkı yoktur. 6 Kasım partileri demokrasiden taviz vermişlerdir. 6 Kasım partileri tavizsiz demokrat partiler değildir. Eminim ki 6 Kasım partileri, kendi dışlarında kalan birtakım partilerin seçime giremiyecekleri ortaya çıktığı, anlaşıldığı zaman ellerini ovuşturmuşlardır. Bu tutum demokrasiden taviz değil de nedir?

6 Kasım'da SODEP ve DYP seçim dışı bırakılmışlardır. Ben genel başkan yardımcısı olduğum DYP'nin durumunu anlatayım: Bizim programımız, tüzüğümüz yasaların öngördüğü makamlara intikal ettirilmiş, hiçbir itirazla karşılaşılmamıştır. Demek ki programımızda tüzüğümüzde *Anayasa*'ya, *Siyasi Partiler Yasası*'na aykırı hiçbir şey yoktur. Teşkilatımızı da tamamlamıştık. Nasıl olup da böyle bir parti seçim dışı bırakılmıştır? Ama demokrasi açısından daha önemlisi, seçime giren partiler nasıl olup da bu durumu hazmedebilmişlerdir? Bu partilerin bizimle aynı şartlar altında yarışmaya girmeyi göze almaları icab ediyordu. Demokrasi inancı böyle bir tavrı gerektirmez miydi? Onun için diyorum ki, demokrasiye inançları olmayan partilerden oluşan bugünkü parlamento, Türkiye'de demokrasinin, gelişmesi açısından büyük bir talihsizliktir.

Türkiye'nin 6 Kasım seçimlerine üç partiyle gitmesinin sonradan demokrasi için büyük sıkıntılar yaratacağı bu sıralarda da söylenmiştir. *"Türkiye uzun yıllar bu işin sıkıntısını çekecektir"* denmiştir. *"Milli irade bu şekilde tecelli edemeyecektir. Oluşacak parlamentoda milli iradenin gerçek tecellisi görülemeyecektir"* denmiştir. Türkiye sıkıntılarını aşmak için seçimlere gitmiş, ancak sonuç, yeni sıkıntıların yaratılması olmuştur. Bir yanlıştan, bir doğru çıkartılması mümkün değildir. Mümkün olamamıştır. Bugün milletin yarısı 6 Kasım parlamentosunda temsil edilmemektedir. Bu parlamentodaki 188 muhalefet milletvekili, yüzde 10 barajını aşamayacak duruma düşmüşlerdir. İktidar ayda yüzde 1 rey kaybetmiş, parlamento dört buçuk ayda yüzde 42 oy kaybetmişti.

Biz demokrasiyi savunuyoruz

Mensubu olduğum DYP, sadece bir siyasî parti olarak davranmamaktadır. Biz Türkiye'de bugün çok az kuruluşun ve çok az kişinin yapmakta olduğu bir görevi yapıyoruz; hukukun üstünlüğünü, düşünce ve ifade hürriyetini eşit ve genel seçimleri, yani demokrasiyi savunuyoruz. Sadece kendimiz için değil, bizimle aynı düşünmeyen, bizimle taban tabana zıt düşünceler içinde bulunanlar için de fikir hürriyetini ve demokrasiyi savunuyoruz. Biz kimsenin seçme ve seçilme haklarına tahdit getirmeyi düşünmüyoruz. Biz 6 Kasım partilerini, bunca suçlamamıza rağmen, eğer ayakta kalabilirlerse demokrasiyi onlar içinde istiyoruz. Biz serbest ve hür bir yarışma ortamının hazırlanmasını istiyoruz. Biz bir hak mücadelesi yapıyoruz. İnanıyoruz ki, Türk vatandaşı kendi kendini idare edebilecek kabiliyettedir, demokrasiye lâyıktır. Bunun aksini sanıyorum hiç olmazsa görünürde kimse iddia etmiyor. Öyleyse Türk vatandaşının tercihine inanmak gerekir. Onun tercihine boyun eğmek gerekir. Onun bu tercihi en iyi şekilde yapabilmesi için de, sayıları ne kadar çok olursa olsun, hizmete talip olan herkesin, her siyasî partinin serbestçe, hür bir şekilde onun karşısına çıkması gerekir.

Biz mücadeleyi hep meşru zeminler üzerinde kalarak yapacağız. İnanıyoruz ki, Türkiye'de demokrasi bir daha sökülüp atılmayacak kadar kuvvetli bir şekilde kurulacaktır. Bu inanç doğrultusunda mücadele etmek sadece bizim sorumluluğumuz olarak görülmemelidir. Zira demokrasi sadece benim, bizim problemimiz değildir. Sağda solda demokrasiye inanan herkes, bu sorumluluğu paylaşmak ve gereğini yerine getirmek durumundadır. □

TAHA PARLA

25 Mart'ta MDP silinir, HP de silineyazarken, 6 Kasım seçmelerinden onlarla birlikte çıkan üçüncü kuruluş ANAP durumunu korudu. Ortaya çıkış koşulları ve biçimi esas olarak birbirine benzeyen bu üç kuruluştan ilk ikisinin durumu kolay açıklanabilir gibi görünüyor; üçüncüsünün aldığı farklı sonuçsa daha büyük bir dikkatle değerlendirilmeyi bekliyor. Bu değerlendirmeyi yapmak durumunda olanlar arasında 25 Mart seçmelerine katılan ve siyasal parti nitelemesine görece yakın düşen iki başka siyasal kuruluş, DYP ve SODEP de var. Nitekim **Yeni Gündem**'in ilk iki sayısında bunların önemli sözcülerinin görüşlerine geniş yer verildi. Dergi adına, bir "görüş bildirme imkânı tanıma" olarak kaydedilmesi gereken bu yayında görebildiğim kadarıyla, DYP ve SODEP sözcülerinin ciddi bir üslupla yaptıkları bu değerlendirmelerde mantıksal tutarlılık açısından bazı boşluklar vardır.

Kalıcı olmayan siyasal kuruluşlar

25 Mart seçmelerinde *Cindoruk*'un deyişiyle "olağandışı partiler"e, MDP ve HP'ye, açıkça güle güle denmiştir. Girdikleri daha ikinci seçmede, ANAP'ın tersine, erimişlerdir. İleride büyürler mi küçülürler mi, ne yaparlarsa ne olur gibisinden soruların bu ikisi için gündemden şimdiden düştüğünü düşünüyorum. (İş kendi haline bırakılmak koşuluyla.) Bu konuda üzerinde durulacak nokta, "neden"leri doğru saptamaya çalışmaktan ibaret gibi geliyor - gidici olmayan kuruluşların durumuna ve politika belirlemelerine tutacağı bir ışık olabileceği için.

MDP ve HP için, bir genel hüküm olarak, "icazetli" olduklarından ötürü oy almamışlardır denip geçilemez. Seçmenler, MDP ve HP de dahil olmak üzere, 6 Kasım'da "icazetli" kuruluşlara oy verme pragmatizmini ya da çaresizliğini içlerine pekalâ sindirmişlerdir. (ANAP örneğinde bunu 25 Mart'ta yinelemişlerdir. Ama buna bir adım sonra geleceğim.) Olsa olsa, seçmenler "daha az icazetli" partileri yeğlemişlerdir denebilir. Yani MDP'ye kıyasla DYP, ve HP'ye kıyasla SODEP... Ancak, ikinci bir bakışta, bunun dahi söylenebileceğini sanmıyorum, çünkü 25 Mart'ın ANAP'ı 6 Kasım'ın ANAP'ından "daha az icazetli" değildir. Ve 25 Mart'ta bir DYP de vardır. ANAP örneği, böyle bir genelleme için de yeterli şartı engellemektedir. (Kaldı ki kimin daha az ya da daha çok "icazetli" olduğunu saptamak, içinde bulunulan ve "icazetli" olmayıp yalnızca "izinli" olanların da kabul ettiği siyasal-hukuksal çerçevede çok anlamlı olmadığı gibi, hem nesnel bir ölçme olarak, hem de seçmenlerin öznel algılamalarını çözümleme açısından zor bir iştir.)

O halde, bu konuda söylenebilecek en ileri söz, galiba şuna indirgenmiş oluyor: *Seçmenler, "icazetli" siyasal kuruluşların "daha çok icazetli"lerini, seçeneği varsa dışlamışlardır.* Nitekim tam da bu olmuştur: MDP'nin ve HP'nin "daha az icazetli" seçenekleri DYP ve SODEP olarak ortaya çıkmış, ANAP'ın seçeneği hiç değilse henüz ortaya çıkmamış ya da çıkmamış gibi algılanmıştır. Nitekim *Cindoruk*da **Yeni Gündem**'deki görüşmenin bir yerinde, seçmene mesajlarını tam olarak iletemediklerini belirtmektedir. Kısacası, DYP "daha az icazetli"dir ama, hiç değilse henüz, ANAP'ın seçeneği olarak değerlendirilmemiştir seçmenlerce.

ANAP'ın değerlendirilmesi

Bu muhakeme çizgisi doğruysa, *Avcı*'nın **Yeni Gündem**'deki görüşmede seçmenlere yakıştırdığı "...çıkacak ilk fırsatta 6 Kasım'ın son kalıntısı ANAP'ı da yerine oturtacaktır" niyeti gerçekle pek bağdaşmıyor. Seçmenin 25 Mart'taki fırsatı kullanmamasını yalnızca bir zamanlama/erteleme meselesi olarak görmek rahatlatıcı bir yorum olabilir ama, orta ve uzun vade planlaması için yanıltıcı bir yaklaşımdır. *Cindoruk*'un, seçmen "iktidarın değişmesine yönelik çağrımızı benimsemedi" ama çok akıllıca oy kullandı demesi de hem kendini yadsıyan bir mantıktır, hem de biraz şaşırtıcı bir seçim anlayışıdır. Bilinen, seçmenin bir seçimde partisini kazandırmak için oy attığıdır, bunu bilerek bir sonraki seçime ertelemek için değil.

Belki izleyen seçimlerde ANAP gerileyecek ve DYP ilerleyecektir ama bu, "icazet"ten ya da bir bakıma onun diğer yüzü olan "emanet oy"dan kaynaklanmayacak, başka nedenlerle ortaya çıkacaktır. Özellikle de ANAP'ın, tabanının çıkarlarına zıt düşen iktisat politikalarını

Sağdaki seçmen güvenini ve sadakatini geleneksel kadrodan çekmiştir

sürdürme açmazı yüzünden. ANAP'ın kadrosu, fikriyatı, kalıcılığı çok ciddiye alınmayabilir ama seçmenlerin bugün için ANAP'ı ciddiye almış olmasını ciddiye almak gerekiyor. ANAP, gerçekten de, denenmeye değer bir seçenek olarak görülmüştür seçmenlerce. Ispartalı bir seçmenin **Yeni Gündem**'de yayımlanan sözleri anlamlıdır: "Bir fidan diktik. Yoz çıkarsa söküp atarız." (Aslında beklemeye gerek yok ama, bazen kitaptan değil tecrübeden öğreniliyor ve ileride anlaşılacak hataların bugün için gerçekliği var.)

Avcı'nın "...bu reyler ANAP'a kendi vasıflarından değil, MDP ve HP'nin vasıflarından dolayı verilmiştir" sözüyse, bırakın 25 Mart'ı, artık bir 25 Mart da olduğuna göre, 6 Kasım için dahi pek anlamlı değildir. DYP'nin de katıldığı bir 25 Mart'ta ANAP önemli oy kaybına uğrasaydı, bu muhakeme ancak o zaman geçerli olabilirdi. Ayrıca, *Avcı* bu muhakemesinde 25 Mart'tan sonra da ısrar ettiği sürece kendi partisini de mantıken MDP ve HP'yle aynı kategoriye sokmuş olmaktadır.

"Avcı'nın seçmenlere yakıştırdığı '... çıkacak ilk fırsatta 6 Kasım'ın son kalıntısı ANAP'ı da yerine oturtacaktır' niyeti gerçekle pek bağdaşmıyor."

"Bazı bakımlardan dönemine göre ilerici ve yenilikçi hareketlerin varisi olduğunu söylemek başkadır, bunları sosyal demokrat, hele devrimci olarak nitelemek başka. Kavramlarda berraklığa en çok muhtaç olunan şu günlerde, SODEP sözcülerinin daha ikna edici fikirler üretmeleri beklenir."

Patronaj ve "ruh" geleneği

25 Mart'ta DYP'nin değil, ANAP'ın yeğlenmesine herhalde şöyle de bakılabilir: *Sağdaki seçmen, güvenini ve sadakatini geleneksel siyasal kadrosundan çekmiştir.* (Kaldı ki DYP'nin "mesajını iletemediği", daha doğrusu iletip de sonuç alamadığı ilk olay 25 Mart değildir; Danışma Meclisi ve referandum vesilelerinde de aynı şey olmuştu.) Bir süre için mi yoksa dönüşü olmamak üzere mi, bunu zaman gösterecektir. Bugün için, en azından şunu kabul etmekten galiba kaçınılamaz: Sağdaki seçmen başka bir alternatifi (ANAP'ı) denemeden DYP'yi tekrar denemeyi düşünmemektedir. ANAP'ı denemeyi de, *Avcı*'nın dediği gibi yalnızca "iktidar" olduğu için değil, onda birtakım "vasıflar" bulunduğunu düşündüğü için istemektedir. DYP'nin bu "vasıflar"ı, ANAP'ta gerçekten bulunsun ya da bulunmasın, iyi saptaması gerek.

DYP'nin devamı olduğunu kabul ettiği ve ettirmek istediği geleneğin temel "hükümet etme" tekniği, patronaj mekanizmalarını iyi çalıştırmak olmuştur. Ve seçmen bugün ANAP'ın bunu DYP'den daha iyi yapacağını düşünüyor. Bu geleneğe oy veregelen seçmen, kısa vadeli iktisadi çıkarları uzun vadeli siyasi ilkelere üstün tutan her zamanki pragmatizmiyle hareket etmiş; o geleneğin sürdürülmesini yeni temsilcilere bırakmıştır. Bunda, ortamın DYP için dezavantajlı olduğunu saptaması kadar (eski siyasal kadroyla askeri bürokrasi arasındaki soğukluk), ANAP'ın verdiği "becerikli" görünüm de rol oynamıştır. (O becerilerin nasıl kullanıldığını seçmen yakında görecektir, o başka.)

İlke particiliği

Bu aşırı ekonomik gerçekçiliği politik sağduyuyla dengeleyecek bir "ilkecilik" zaten sözkonusu geleneğin içinde hiçbir zaman güçlü bir öğe olmamıştır. Tek-parti dönemine karşı haklı ama esas olarak tepkisel kalan ve bugün bile kavramlaştırılıp özümlendiğinden söz edilemeyecek bir "ruh" ve onun etrafındaki birkaç soyut ("nazari" anlamında değil "âfaki" anlamında) ibare dışında, bu geleneğin siyasal kadroları, seçmenlerine ne demokrasiyi ve önemini hakkıyla anlatabilmişlerdir, ne de demokrasinin gereklerine ve seçmenin demokratik beklentilerine kendileri eksiksiz uyabilmişlerdir.

Eğer DYP, orta ve uzun vadede, ANAP'lı ya da ANAP'sız bir siyasal hayatta, büyümek, gelişmek ve yeniden seçenek olmak istiyorsa kendi "vasıf"larını tanımlamak ve berraklaştırmak, farklılığını ortaya koymak ve geleneğindeki bazı öğeleri değerlendirip dışlamak ve aşmak, kısacası "intibah" geçirmiş bir *ilke partisi* olmak zorundadır. Ki burada ANAP'a göre daha şanslıdır. "Dört eğilimli" ANAP'ın bir ilke partisine dönüşmesi tarif itibariyle imkânsızdır. ANAP herhalde Türkiye'nin, teknik terimiyle, son "minibüs partisi" olacaktır.

Cindoruk, ANAP için "fikirleri oluşmamış" diyor ve DYP'yle SODEP'i "berrak fikirli" olarak niteliyor. Genel Sekreteri, *İttihat Terakki*'yi sosyal demokrat olarak gören bir SODEP'in fikirlerinin "berrak" olduğunu kabul etmek ne kadar güçse; Genel Başkanı, biz "tavizsiz demokratız" derken aynı solukta "milliyetçi-mukaddesatçı-maneviyatçıyız" diyerek "dört eğilim"den birinin 1960-1970'lerdeki resmi sıfatlarını yineleyen bir DYP'nin "berrak" fikirli olduğunu kabul etmek de aynı ölçüde zordur.

"Ruh" ve "ibareler"e gelince: *Demokrasi, anayasa, milli hakimiyet, milli irade* gibi sık kullandıkları terimlerle tam neyi kastettikleri halâ berrak olmayan DYP sözcülerinin, temel ve siyasal hak ve özgürlükler, siyasal çoğulculuk, hukuk devleti vb. konularında da doğru tanımlar ve ikircikiz davranışlarla desteklenecek tutumlar ortaya koymaları halâ beklenen bir şey. Ayrıca, 1957-1960 uygulamaları, *Bayar* olayı, 1970'lerde dört eğilimden biriyle yapılan çeşitli ittifaklar, "51 ilke", "anayasayı babayasayı dümdüz ederiz"ler, sonunda kendilerinin ve çok partili parlamenter sistemin de varlığını tehlikeye sokan, sola karşı tahammülsüzlük gibi konular da DYP'nin kendini aşması ve seçmen kitlelerine güven verebilmesi gerekiyor.

ANAP'ın kaçınılmaz yıpranma noktasında (bir ya da iki sonraki seçimde) sağdaki siyasal araziyi doldurabilmek ve başkalarına (ki bunlar daha da sağdakiler olacaktır) kaptırmamak istiyorsa, DYP'nin kendini bir muhafazakâr-liberal parti olarak ANAP'tan ayrıştırması gerekiyor. Kendi politikalarının sonucu olarak yıpranacak ve içindeki en sağ eğilimin ağır basmasıyla küçülecek ve daha sağlaşacak olan ANAP, DYP'nin tarlasını kendi eliyle açacaktır. Avcı'nın **Yeni Gündem**'deki sözünü tersine çevirirsek: ANAP "iktidarda olmasaydı" değil, iktidarda olduğu *için* küçülecektir. Bu fırsat kaçırılabilir de: DYP ilkeli bir muhafazakâr-liberal parti olmayı değil, daha sağlaşarak ANAP'la rekabeti "benzerlerin iyisi" gibi sürdürmeyi amaçlarsa. İşte o zaman zaaf noktasından rekabet eder.

SODEP'in öğrenmesi gerekenler

SODEP de bazı öz-değerlendirmeler yapmak durumunda - hem kendine yakıştırdığı şecere açısından hem de bugün taşıdığı kavramlar bagajı açısından. Bazı bakımlardan dönemine göre ilerici ve yenilikçi hareketlerin varisi olduğunu söylemek başkadır, bunları sosyal demokrat, hele devrimci olarak nitelemek başka. *İttihatçılık*, yüzyıl başının anti-sosyalist sağ-totaliter düşünce akımlarının etkisinde biçimlenmiş ideolojisiyle ve otoriter icraatıyla, sosyal demokrasiyle ilgisi olmayan bir siyasal akımdır. *Kemalizm*, tesanütçü ideolojisiyle ve tek partili şef sistemiyle, sosyal demokrasinin değil otoriter ve sınıflar-üstücü devletçiliğin bir türevidir. Kavramlarda berraklığa en çok muhtaç olunan şu günlerde, SODEP sözcülerinin daha ikna edici fikirler üretmeleri beklenir.

Yeni Gündem'de ve başka yerlerde çıkan böylesi görüşler bir kavram kargaşasını göstermiyor da, bir "şecere stratejisi" sanılıyorsa, bu da çok isabetsiz olur ve yinelenmemesi gerekir. Bu geleneğin bir önceki kadrosu da solun şimşeğini çalayım derken (popülizmi ve devletçiliği solculuk/sosyal demokratlık sanarak-göstererek), sağın gazabına uğramış, üstelik oy kaybetmişti.

SODEP ve DYP'nin rolü

Sosyal demokrasi uzun bir süredir sol olmadığı gibi; SODEP de, bu görüşe olan içten sempatisine rağmen, kuruluşu, ideolojisi, mirasının yenileyemeyeceği kısımları ve örgütlü işçi sınıfıyla ilişkileri bakımından, sosyal demokrat bile değildir. O halde ne gereği var kendini böyle görmeye ve göstermeye çalışmanın. SODEP, adını tırnak içine alıp tutarlı ve dürüst bir neo-liberal yada sosyal liberal parti olmaya çalışabilir. Hem kendine ve siyasal sisteme ikinci bir kez vakit kaybettirmemiş, hem de sol için zaten verimli olmayan toprağı yüzeyde karıştırıp işlenmesini daha da zorlaştırmamış olur.

Türkiye'de minibüs partilerinin dağılıp, yerlerine oy tabanları türdeşleşmiş, seçmenleriyle ilke ve programları arasında uyum olan partilerin ortaya çıkacağı, tutarlı demokratik sol partilerin de çoğulcu bir sistemin içinde yer alacağı nokta sürekli yakına gelmektedir. Bu kristalleşme sürecine uyum sağladıkları ölçüde, Türk siyasal hayatının kalıcı gerçekliklerinden olan SODEP ve DYP'nin hukuk devletini ve parlamenter partiler demokrasisini korumakta oynayabilecekleri önemli bir rol vardır. Fikirlerde "berraklık", siyasal çözümlemelerde "tutarlılık" bunun için önemlidir. □

Türkiye'nin olağan dönemlerinde yazın başlamasıyla birlikte, siyasal ve toplumsal hayatta da bir durgunluk gözlenir, gündemdeki sorunların tartışılması adeta sessiz bir anlaşmayla yaz sonuna ertelenirdi. Ancak bu yıl yaz döneminin durgunluğu bir yana, giderek artan tartışmalar ve sorunların çözümü yolunda, o sorunlardan etkilenenlerin yoğun girişimleriyle geçeceği şimdiden gözleniyor. Bu olgunun altında yatan temel neden, uzunca bir komadan sonra toplumun ağır ağır da olsa demokrasiyi yeniden solumaya başlaması.

Öyle görülüyor ki tüm yaz boyu gündemde kalacak en önemli konulardan birisi sendikal yaşamı çerçeveleyen yasal mevzuat ve bu mevzuatla hür sendikacılık arasındaki çelişkiler. Bilindiği gibi 3 Haziran 1984 tarihinde Türk-İş İstanbul'da, Açıkhava Tiyatrosu'nda işçi haklarını kamuoyunda savunmak amacıyla bir toplantı düzenledi. Genel Başkan Şevket Yılmaz *toplantıda yaptığı konuşmada,* "Düşünce özgürlüğü kısıtlı, basın suskunsa, işçinin çalıştığı işyerinin yönetimine ve denetimine katılma hakkı alınmışsa, demokrasi tartışmalı olur" *dedikten sonra,* "ekmekte, sendikal hak ve özgürlüklerde çıkmazların olduğunu" *belirtti.*

Bu çıkmazların ne olduğu tartışılırken, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün Türkiye'ye ilişkin hazırladığı ve hükümete sunduğu bir rapor ve 6 Mayıs 1984 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren "Sendikaların Denetimlerine İlişkin Tüzük" *soruna somut boyutlar kazandırdı. ILO'nun raporunda, Türkiye'nin 1952 yılında onayladığı 98 sayılı* "Toplu Sözleşme ve Örgütlenme Hakkı'"*na ilişkin sözleşmeye aykırı davranışlar içinde olduğu ifade ediliyor, öte yandan da 1967 yılında onayladığı* "çalışanların ayrıma tabi tutulamayacağına" *ilişkin 111 sayılı sözleşmeye uymadığı anımsatılıyordu. Sendikaların denetimine ilişkin tüzükse hukukçular tarafından, "Yasada yoruma açık ve keyfi uygulamaya elverişli terimlerle, sendikaların faaliyet özgürlüğü için, zaten tehlikeli boyutlar kazanmış olan ve siyasal iktidara bağlanmış bulunan denetim bu tüzükle çok daha genişletilmiştir" biçiminde yorumlandı.*

Yeni Gündem*'de, 17-18 Haziran tarihleri arasında yapılacak olan Türk-İş - Hükümet zirve toplantısının arifesinde konuyu tüm boyutlarıyla okurlarımıza sunabilmek amacıyla sosyal politika uzmanı ve bilim adamı* Alpaslan Işıklı*'dan bir çerçeve çizmesini rica ettik. Sendikacıların görüşlerini saptamak içinse, son yıllarda kamuoyu önüne pek fazla çıkmamayı yeğleyen ama Türk-İş içinde en etkili sendika liderleri arasında adları geçen ve birbirinden farklı siyasal görüşlere sahip bulunan iki sendika liderine başvurduk. Arkadaşımız* Aydın Köymen, *Sağlık-İş Genel Başkanı ve eski parlamenter* Mustafa Başoğlu *ve Tez-Koop İş Genel Başkanı* Güven Önler*'le konuştu, ayrıca ILO'nun Ankara temsilcisi* John Murray*'ın görüşlerini aldı.*

"5. Enternasyonal"in pençesi altındaki Türk sendikacılığı

ALPASLAN IŞIKLI

Ülkemizde grev hakkını ilk defa düzenlemiş olan 275 sayılı yasa ve onunla bağlantılı olarak sendika özgürlüğünü, yeni bir dönemin başlamasına neden olacak nitelikte ilkelere bağlamış olan 274 sayılı yasa, Büyük Millet Meclisi'ne sunulurken o dönemin Çalışma Bakanı şu açıklamaları yapmıştı:

"Batı demokrasilerinin hemen hepsinde, bu kanunla Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz haklar ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonunda elde edilmiştir... Şu birkaç gün içinde bu hakları, bu tür mücadelelere gerek kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağınız şüphesizdir... Batı ülkelerinde, tatbikat önden, kanunlar arkadan gelmiştir... bizde önce kanun gelecek, tatbikat arkadan gelecektir."

Batı'yla aramızdaki bu farkın nedenlerinin çözümlenmesi, sendika özgürlüğü ve grev hakkına ilişkin konularda geçmişte ve günümüzde meydana gelen gelişmelerin anlaşılması bakımından önemli görünmektedir. Kuşkusuz, temel neden sanayi devrimine geç katılmış olmamızla —belki de henüz katılmamış olmamızla— ilgilidir. Bir başka deyişle, henüz 19. yüzyılı yaşamadan, II. Dünya Savaşı sonrası Batı anayasalarında öngörülmüş bulunan bazı hakların ve ilkelerin mevzuatımızda yer bulması sağlanmıştır. Bu gözlemi, son yıllarda kazandığımız bazı deneylerin ışığında değerlendirirken, bazı hak ve özgürlüklerin, ancak Batı'da 19. yüzyıl boyunca yaşanmış bulunan ıstırapların ve çalkantıların benzerlerinin tekrarlanması koşuluyla gerçeklik kazanabileceği sonucuna varmak, gene de aceleci bir yargı teşkil edebilir.

Her toplumun gelişme çizgisini belli bir şemaya oturtmaya çalışmak elbette ki yanlıştır. Buna karşılık, tarihsel koşullarımızın, bilinen bazı önemli örneklerden ayrılan yanlarını açığa çıkarmanın, şematik tahlillerin ve çözümlerin aldatıcı kolaylığından uzak kalmak bakımından yararı açıktır.

Ücretli veya maaşlı olarak bağımlı çalışanların, faal nüfus içindeki oranlarının göreli zayıflığı, sanayileşme düzeyimizle bağlantılı olarak sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin toplumsal baskıların ve çelişkilerin yoğunluğunu belirleyen bir unsurdur. Ücretlilerin ve maaşlıların faal nüfus içindeki oranı yüzde 30 civarındadır. Aynı oranın yüzde 90'lara ulaştığı sanayileşmiş toplumlarla, sendikalaşma oranı bakımından, sendika hakkının sağlanması ve korunması mücadelesinin yoğunluğu bakımından, aramızda bazı farklar elbette ki olacaktır. Ülkemizde faal nüfus içinde en kalabalık grubu, halâ küçük üreticiler ve kendi aile işletmelerinde çalışanlar oluşturmaktadır. Bu alanda meydana gelen değişmeler, emeksermaye ilişkilerini örgütleyen ideolojik ve kültürel ortamda ve bu ortama egemen olan değer yargılarında da yansımalarını göstermiştir. Cumhuriyet'in başlangıç yılında, bu ortamın temel özelliklerinin belirlenmesi bakımından, *İstanbul Umum Amele Birliği* tarafından hazırlanmış bir raporda yeralan şu cümleler anlamlı görünmektedir:

"...bizim memleketimizin umum insanlarının, zengin veya fakir olsun, şefkat denilen kıymetli hiss-i insaniyeyi hiçbir vakit kalplerinden söküp atmadıkları gibi, dinlerine, vatanlarına, Allah'larına ve Peygamber'lerine daima şâyanı dikkat bir alaka ve merbudiyet gösterdikleri... Türk erbab-ı ticareti arasında Avrupa'daki emsaline benzer bir tarzda demir, petrol veya kömürden yüreklere mâlik bir kapitalist zümre yetişmediği..." bu raporda anlatılmaktadır. (G.ÖKÇÜN, T.İktisat Kongresi Ankara, 1968, s.160)

1923 yılında, bu sözleri yadırgayanların veya garip karşılayanların sayısının çok olmadığı tahmin edilebilir. Böyle bir bakış açısının, ortaya çıktığı döneme özgü, yani, sanayi devrimi ve kapitalizm öncesi egemen ideolojiyi ve kültürü özlü bir biçimde yansıttığı düşünülebilir.

Bu alanda belirgin bir dönüşüme tanık olabilmek için çok yakın tarihleri beklemek gerekmiştir. Nihayet, aradan 60 yıl kadar bir zaman geçtikten sonra TİSK Genel Başkanı *Halit Narin*, sendika ve grev haklarının kısıtlanması gereğini savunurken *"20 yıldır biz ağladık, onlar güldü..."* (Cumhuriyet, 23 Şubat 1983) demek suretiyle yeni bir ideolojik ve kültürel ortamın doğmuş olduğunu çarpıcı bir biçimde vurgulamak ister gibidir. Bu sözlerle, Cumhuriyet döneminde uzun yıllar geniş kabul görmüş bulunan *"sevinçte ve tasada ortak"* veya *"sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz"* türünden deyişlerin ifade ettiği anlamı bağdaştırmak güçtür. Böylesine bir tavırla temsil edilen işverenler kitlesi karşısında; acaba, günümüzde de faaliyetini sürdürüyor olsaydı, *İstanbul Umum Amele Birliği*'nin yukardaki görüşlerini tekrarlaması mümkün olabilir miydi? Bir bakıma denilebilir ki sayın *Narin*'in sözlerinde yansıyan ideoloji ve kültür, artık 19. yüzyıla ayak bastığımızı haber vermek istercesine toplumu sarıp sarmalamaktadır.

Ülkemizde, 19. yüzyıl Avrupa'sına özgü bir ekonomi politikasının ve sosyal politikanın (veya sosyal politikasızlığın) 24 Ocak kararlarıyla bir dönüm noktası teşkil edecek ölçüde belirginlik kazandığı, üzerinde çok durulmuş olan bir konudur. Öte yandan, bu tür politikaların yerleşiklik kazanmaları halinde, kendilerine uygun bir siyasal ve hukuksal çerçevenin oluşumunu zorlayacağı savunulmuştur. Dolayısıyla, 24 Ocak politikalarının nasıl bir çerçeveye kavuşmuş olduğu sorusunun, belli bir anlamı bulunmaktadır. Bu sorunun sendika özgürlüğü ve grev hakkına ilişkin yanlarının özet olarak incelemesine geçmeden önce, sözkonusu politikaların mimarı sayılan sayın *Özal*'ın aşağıdaki cümlelerine bir göz atmak yerinde olabilir:

"Şimdi bu adamların iki dudağı arasından çıkan söz kanun olacak.. Grev hikayesi falan yasaklanıyor. Yani daha rahat çalışma durumu çıkabilir bundan sonra..." (E.Çölaşan, 12 Eylül..., s.63).

Sendika kurma hakkı

Sendika kurma hakkı işçilere tanınmıştır. Dolayısıyla memur sayılanlar bu hakkın kapsamı dışındadır. Bu arada, Anayasa'yla daha geniş bir memur tanımı öngörülmüş ve ayrıca, bazı özel kanunlarla (örneğin üniversitelerle ilgili), eskiden işçi sayılanlar memur statüsüne dahil edilmişlerdir. Bu durum, mevzuatımızın, sendika hakkına ilişkin 87 no.lu ve kamu kesiminde istihdam koşullarına ilişkin U.Ç.Ö. *(Uluslararası Çalışma Örgütü)* sözleşmeleri karşısındaki tartışmalı durumunu daha da belirginleştirmiştir. Ayrıca, belirtilmesi gerekir ki *Dernekler Kanunu*'yla, memur sayılanların bir kısmı (örneğin, öğretmenler) dernekleşme hakkının da dışında bırakılmışlardır.

Öte yandan, sendika kurucusu olmak için ilgili işkolunda en az bir yıl, yönetici olabilmek içinse on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma koşulu getirilmiştir. Bu koşulun gerekçesini anlamak zor olduğu gibi, sendikalaşma hareketine öncülük edebilecek nitelikteki kişilerin işten veya işkolundan tasfiyesinde yararlanılan bir dene-

me süresi gibi işlev görmesi mümkündür.

Sendikalar Kanunu, yalnızca işkolu sendikası ve konfederasyon kurulmasına izin vermektedir. Dolayısıyla, artık işyeri sendikası ve federasyon kurulması yasaktır. 87 no.lu sözleşmenin federasyon kurma hakkını açıkça öngörmüş olması bir yana; özellikle, sendikacılığın yeni gelişmekte olduğu toplumlarda en kolay örgütlenme yolunun işyeri temelinden hareketle federasyonlaşmak olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle —işkolu sendikası tipinin başka üstünlükleri olsa bile— sendikalaşma yolunda ilk adımları güçleştirici bir durumun doğmuş olduğu düşünülebilir. Ayrıca, terminolojik açıdan federasyon olmadan konfederasyondan nasıl söz edilebilir? Bu da düşünülebilir.

Sendikaların denetlenmesi

Sendikaların denetlenmesini, sendikaları devlete bağımlı kuruluşlar haline gelme ölçüsüne vardıran sistemlerin ve uygulamaların başlıca gerekçesinin, sendikaları yozlaşmaktan koruma kaygısına dayandırıldığı görülür. Ancak, sendikaları yozlaşma tehlikesine karşı koruyabilecek esas güvence, sendikal özgürlük ortamı içinde üyelerin demokratik kontrolüdür. Nitekim, *bazı tarihsel örnekler göstermektedir ki sendikal yozlaşma ve sendikalara yönelik müdahalelerdeki aşırılık birbirini besleyen iki hastalık gibi işlev görmektedir.* Örneğin, Amerika'da *Mc Carthizm*'in sendikalardaki etkileriyle sendikalara musallat olan gangsterlik arasındaki ilişki bu yolla açıklanabilir.

Bizim mevzuatımızda öngörülmüş bulunan denetimin aydınlanması bakımındansa basında sayın *Özal*'ın ilginç bazı açıklamaları yeralmış bulunuyor:

"İşçinin sorunları vardır. Bunu kabul ediyorum. Ama biliyorsunuz şu tabir bile kullanılmıştır: Sendika ağaları. Sendikaların başında olanlar fevkalade rahat yaşıyorlardı. Hiç kimse kontrol etmiyordu. Bugün esas yıkılan burasıdır. Kontrol gelmiştir." (Cumhuriyet, 13.3.1984)

Kontrol geldiğinden kuşku yoktur ve bu kontrol daha öncekinden nitelik ve yoğunluk bakımından farklıdır. Anayasa'nın 108. maddesinde öngörülmüş bulunan *Devlet Denetleme Kurulu*'nun yetki alanı içine tüm kamu kurum ve kuruluşlarının yanısıra sendikalar da dahil edilmiştir. Ayrıca, 6.5.1984 tarihinde yürürlüğe girmiş bir tüzükle, *Sendikalar Kanunu*'nun öngördüğü denetimin esasları ve yöntemi ayrıntılı bir biçimde belirlenmiştir. Öte yandan, *Sendikalar Kanunu*'nda yeralan ve sendikaların tüzüklerinde yeralması gereken hususları ayrıntılı bir biçimde belirlemiş olan hükümlerle birlikte düşünüldüğünde, tüzüğe uygunluğu denetlemeye yönelik bir denetim mekanizmasının, bir hayli katı uygulamalara imkân tanıması düşünülebilir.

Toplu sözleşme düzeni

Bir sendikanın toplu sözleşme yetkisine sahip olabilmesi için iki tür baraj öngörülmüştür. Kurulu olduğu işkolunda yüzde 10'dan fazla çoğunluğa sahip olmanın yanısıra, ilgili sözleşme biriminde çalışan işçilerin yüzde 50'sinden fazlasını temsil koşulu aranmaktadır. Toplu sözleşmelerin yalnızca işyeri, işyerleri veya işletme düzeyinde yapılması mümkündür.

Gerek toplu sözleşme yetkisinin alınmasında, gerekse toplu pazarlık sürecinin yürütülmesinde çok karmaşık bir bürokratik mekanizmanın öngörülmüş olmasının sakıncaları daha şimdiden ortaya çıkmış bulunuyor.

Esasen, *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün yürürlükteki mevzuatla ilgili şikayet ve itirazlarının da özellikle bu konuda yoğunlaştığı görülmektedir. *Uluslararası Çalışma Örgütü*, toplu sözleşme hakkının önüne konulmuş barajları, bu hakkın sınırlandırılması olarak yorumlamakta ve toplu sözleşme öncesinde *"yetki belgesi"* alma koşulunu *"idari izin"* olarak değerlendirmektedir. Bu nedenlerle, Türkiye'nin 1951 yılında imzaladığı 98 no.lu sözleşmeye aykırı bir durum bulunduğu sonucuna varmaktadır. (Uluslararası Çalışma Örgütü'nün yürürlükteki çalışma mevzuatıyla ilgili bir diğer itirazı da "iş ve meslek bakımından ayırım" konusundadır. U.Ç.Ö., 1402 sayılı sıkıyönetim yasasının, sıkıyönetim komutanlarına, göreve son verme ve hizmet akitlerini feshetme konusunda tanıdığı yetkiyi, Türkiye'nin 1966'da onayladığı "İş ve Meslek Bakımından Ayırım Hakkında 111 Sayılı Sözleşme" hükümlerine aykırı bulmaktadır. - I.L.O. 70th Session 1984, *Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations*, part 4 A, s.268-270).

Grev hakkı ve tahkim

İş uyuşmazlıklarının çözümünde greve tanınan yere önemli sınırlamalar getirilmiştir. Daha önce 1982 Anayasası'yla da öngörüldüğü üzere, hak uyuşmazlıklarının çözümünde greve başvurulması yasaklanmıştır. Bunun anlamı hakların kâğıt üzerinde hükme bağlanmasında, belli sınırlılıklarla da olsa, grev bir hak olarak tanınmış olmakla birlikte, mevzuat veya sözleşmeyle hükme bağlanmış bulunan haklarla ilgili uyuşmazlıklarda grev bir çözüm yolu olarak tanınmamıştır. Bu tür uyuşmazlıkların çözümü mahkemelere aittir.

Grev yasağı kapsamına giren faaliyet alanları genişletilmiştir. Bu arada, özel kesimde yer alsa bile, su, elektrik, havagazı, kömür, tabii gaz ve petrol sondalama, tasfiye ve dağıtım işleri ve bankacılık hizmetleri grev yasağı kapsamına alınmıştır. Öte yandan, Bakanlar Kurulu'na tanınmış bulunan 60 günlük grev erteleme yetkisinin kullanılması halinde uyuşmazlık, otomatik olarak *Yüksek Hakem Kurulu*'na intikal etmektedir.

Kuşkusuz grev hakkında ilgili hükümler ve grev uygulamasına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler bunlardan ibaret değildir ve bu konuya ilişkin hükümlerin anlamı, sıkıyönetim veya olağanüstü hal koşullarında ayrı boyutlar kazanmaktadır.

Siyaset yasağı

Sendikaların faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler içinde en önemli değişikliklerden biri, siyaset yasağına ilişkin hükümler çerçevesinde öngörülmüş bulunuyor. Bu konuda, 1947 tarihli ilk *Sendikalar Kanunu*'nda öngörülene benzer bir yasak öngörülmüştür. Temenni edilir ki bu hükmün uygulamaya ilişkin yorumunda farklı bir tutum izlensin. Bilindiği gibi, 1960 öncesi dönemde, bir sendikanın grev hakkı istemesi veya bir başka sendikanın pamuk ipliği ithalatının işsizliğe yolaçtığına dair birkaç söz etmesi bile, siyaset yasağı kapsamı içinde sayıldığından, adli kovuşturma veya faaliyetin durdurulması gibi kararların alınması için yeterli neden olarak görülebilmişti.

Sendika ve konfederasyonların uluslararası kuruluşlara üye olmaları, dolaylı bir ifadeyle de olsa, Bakanlar Kurulu'nun ön iznine bağlı kılınmıştır. Bu konuda da benzer bir koşul 1947 tarihli *Sendikalar Kanunu*'yla öngörülmüştü. Bu nedenle 1960'a gelinceye dek hiçbir sendikal örgütün herhangi bir uluslararası kuruluşa üye olması mümkün olamamıştır. *Türk-İş*'in *Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'na üye olması bile ancak 27 Mayıs'dan sonra mümkün olmuştur.

Sonuç

Bu yazıya başlarken, çalışma ilişkileri bakımından ülkemizde mevcut durumla 19. yüzyıl Avrupası arasında bazı karşılaştırmalar yapmaya çalışılmıştı. Ancak, madalyonun bir başka yönü daha vardır. Karşılaştırmanın bu yönünün ihmal edilmesi önemli bir eksiklik sayılabilir.

Unutmamak gerekir ki 19. yüzyıl başka pek çok özelliğinin yanısıra aynı zamanda bir enternasyonal çağı olarak bilinir. Bu yüzyılın ikinci yarısında faaliyet gösteren 1. Enternasyonal, işçi ve sendika hareketi üzerinde derin yankılar uyandırmıştır. Bunu, 2., 3. ve nihayet 4. enternasyonaller izlemiştir.

Günümüzdeyse —sermayenin çokuluslulaşması olgusuna karşın— geçmişte görüldüğü gibi etkin ve tek merkezden yönetilen bir işçi ve sendika enternasyonalinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak, başka bir anlamda ve çağımıza özgü bir enternasyonalin varlığından söz edebilir ve bu, *"5. Enternasyonal"* olarak nitelendirilebilir. (5. Enternasyonal deyimi daha önce başka yazarlar tarafından ayrı bir bağlamda kullanılmıştır. Bkz. Sidney LENS, "Le Syndicalisme américain et la CIA: La cinquième internationale", *Les Temps Modernes*, Mayıs 1967, no: 252).

Çağımıza özgü bu yeni oluşumun merkezi ABD'dir ve AIFLD (Özgür Emeğin Gelişimi İçin Amerikan Enstitüsü) vasıtasıyla Latin Amerika'da veya AAFLI (Asya Amerika Hür Çalışma Enstitüsü) vasıtasıyla Asya'da önemli etkinlikler ortaya koymaktadır. Kuşkusuz, bu oluşumun faaliyet alanı ve yararlandığı vasıtalar bunlarla da sınırlı değildir. Türkiye, bu bağlamda Asya içinde mütalaa edildiğinden AAFLI'nın etki alanı içindedir. Dünyanın çeşitli yörelerinde bu tür faaliyetlerin sonucunda, işçi ve sendika hareketlerinin tek ve belli bir kalıba sokulmasına gayret edilmektedir. Ülkemizde de işçi ve sendika hareketinin ve çalışma hayatının biçimlenmesi ve yönlenmesi geniş ölçüde bu yörüngede gerçekleşmektedir.

20. yüzyılın sonuna doğru ele aldığımız konuyla ilgili manzaranın özet olarak bu olduğu söylenebilir. Ama tarih, hikâyesini bitirmiş değildir. □

Sağlık-İş Genel Başkanı

Mustafa Başoğlu: Yeni düzenlemelerin hiçbiri işçinin yararına değil

"Sendika özgürlüğü ve grev hakkına ilişkin yeni yasal çerçevenin, özellikle işçilerin sendikalaşması ve sendikaların işveren karşısındaki etkinliği açısından, eski yasal çerçeveyi de gözönüne alarak, bir değerlendirme yapar mısınız?"

— Memnuniyetle; 2821 sayılı yeni Sendikalar Kanunu, bana göre, işçilerin örgütlenmesine birtakım zorluklar getiriyor. Bu zorlukların başında sendikalara üyeliğin noter yoluyla yapılması ve noter ücretinin üye olacak işçiye yüklenmesi gelmektedir. Eski uygulamada böyle bir koşul sözkonusu değildi. İşçiler, çalıştıkları işyerinde sendika üyelik formlarını doldurarak sendikaya üye olabiliyorlardı. Yeni uygulamayla getirilen notere gitme koşulunun, işçinin işyerinden ayrılmasının ne kadar zor olduğunu gözönüne alırsanız ve birtakım masrafları da gerektirdiğini düşünürseniz, işçinin sendikaya ayak atmasını bile ne kadar zorlaştırdığını anlamanız mümkün olur. Kaldı ki tüm çalışanları şehirde oturan, dolayısıyla notere kolaylıkla ulaşabilecek insanlar olarak görmek de mümkün değildir.

Bu koşul, imza sahteciliğini önlemek amacıyla getirilmiş olabilir. Ancak noterin bu aşamada görevi giriş beyannamesinin altındaki imzanın o kişiye ait olduğunu onaylamaktan ibarettir. Bunun geçmiş uygulamaya göre, imza sahteciliğini önleyeceğini ve durumu değiştirebileceğini sanmıyorum.

Yeni yasal düzenlemenin getirdiği bir diğer zorluk da, sendikaların yetki alma aşamasında ortaya çıkmaktadır. Çalışma Bakanlığı, biliyorsunuz, sendika üyelerinin sicillerini yeni uygulamayla bilgisayarla tutmak mecburiyetinde bırakıldı. Kullanılan bilgisayar sisteminde işçi 3 numarayla tanımlanıyor. Bunlardan birincisi, sigorta sicil numarası, ikincisi, çalıştığı işyerinin sicil numarası ve üçüncüsü de işyerinin Bölge Çalışma Müdürlüğü numarası. Bu üç numaradan herhangi birinin yanlış olması halinde, yetki almanız mümkün değildir. Nitekim, dört aydan beri birçok sendikanın yetki alamamasının altında yatan ana neden, Çalışma Bakanlığı görevlerinin de bana ifade ettiklerine göre, hep bu numaralarda ortaya çıkan eksiklik ya da yanlışlıklardır. Sendikaların yeni üye olan bir işçiye ait tüm bu numaraları önceden bilmeleri kesinlikle mümkün değil. Kaldı ki numaralar dalgınlıkla da yanlış yazılabilir. Yetki almanın adeta numaraların bulunup doğru yazılması gibi bir esasa bağlanmasının, sendikal faaliyet özgürlüğüyle pek bağdaşmadığı kanısındayım ve benzeri örnekleri fazlalaştırmak mümkündür. Ancak lâfı uzatmadan genel bir değerlendirme yaparsak, bana göre şöyle bir yargı hiç de yanlış olmaz; bu yasaların hazırlanması safhasında da söylediğim gibi, yeni sendikalar mevzuatıyla, *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün koyduğu kurallara uygun hür sendikacılık yapmak; hür toplu sözleşme ve grev haklarını kullanmak mümkün değildir.

Yeni yasal çerçeve, bir yandan grev hakkının kullanılamayacağı işkolları sayısını arttırırken, öte yandan da grevin yasaklanması için Hükümete geniş yetkiler tanıyarak, grev hakkını fiilen işlemez hale getirmiştir. Yine yeni düzenlemelerle, toplu sözleşme görüşmelerinin nihai uzlaşma mercii olan ve Anayasa'da da yer alan *Yüksek Hakem Kurulu*'na kadar uzanması ve anlaşmazlıkların orada çözümlenmesi kaçınılmaz hale sokulmuştur. Yine Anayasa'da yer alan bir hükümle, grev hakkının kullanılması esnasında işyerinde meydana gelebilecek zarar ve ziyanın işçiye ve sendikaya yükletilmesi öngörülmüştür ki, bu durum, bana göre, büyük sakıncalar meydana getirecektir. Çünkü zarar ve ziyanın işçinin kasti davranışıyla meydana geldiği iddia edilebilecek, hatta grevi baltalamak amacıyla başkaları tarafından meydana getirilecek zarar ziyan grevdeki işçiye veya sendikasına yükletilebilecektir. Bu ihtimaller gözönüne alındığında açıkça görülmektedir ki işçi ve sendikası grev hakkını kullanamaz duruma sokulmuştur.

Yeni düzenlemelerle grev yaparak hakları geliştirmek, kazanılmış bir hakkı korumak hemen hemen imkânsızdır. Zira yasa hak grevini kaldırmış, menfaat greviniyse az önce temas ettiğim gibi işlemez duruma sokmuştur. Bunun sonucu toplu pazarlığı işçiyle işveren arasındaki pazarlık olmaktan çıkararak,, işçiyle *Yüksek Hakem Kurulu* arasındaki pazarlık haline dönüştürmüştür. Böyle bir durumda işçilerin haklarını koruyamıyacakları, *Yüksek Hakem Kurulu*'nun 1980 sonrası 4 yıllık uygulamasıyla açıkca belli olmaktadır.

"24 Ocak Politikalarıyla sendika özgürlüğü ve grev hakkına ilişkin yeni yasal çerçeve arasında bir ilişki görüyor musunuz?"

— Bunu iddia edenler var. Yani 24 Ocak politikalarının amaçlarına ulaşabilmeleri için sendikal alanın şimdiki yasal çerçeve içerisinde düzenlenmesi gerektiğini ileri sürenler var. Ama ben bu kanıda değilim. Daha doğrusu böyle bir ilişki kurulabilir mi bilemiyorum. Ama şunu rahatlıkla söyliyebilirim ki, toplu sözleşmelerin mutlaka *Yüksek Hakem Kurulu*'dan geçmesini zorunlu kılan bugünkü düzenlemeler içerisinde, işçilerin emeklerinin karşılığını alamayacakları, daha doğrusu emeklerinin karşılıklarını alabilmelerinin siyasi iktidarın insafına bırakıldığı açıkça görülmektedir. Biliyorsunuz, 9 kişiden meydana gelen *Yüksek Hakem Kurulu*'nda sadece 2 işçi temsilcisi bulunurken, diğer temsilciliklerden 4'ü hükümet tarafından, birisi işveren tarafından, biri Üniversite tarafından seçilmektedir. Başkanlık görevini bir hakim yapmaktadır. Böylesi bir kurulda siyasi iktidarın ne denli bir ağırlık taşımakta olduğu ortadadır. Başka bir deyimle 4 hükümet, bir işveren üye, kurulun çoğunluğunu teşkil etmektedir. *"Kurulun bu yapısı işçinin emeğinin karşılığını alabilmesini hükümetin ve işverenin takdirine bırakmaktadır"* biçimindeki ifademde yadırganacak bir taraf olmadığı çok açıktır. Kaldı ki bugünkü durumda *Yüksek Hakem Kurulu*'na hakim olan düşüncenin *"işçiler alabileceklerinin tümünü almışlardır, bunun ötesindeki taleplerin karşılanması olanaksızdır"* biçiminde olduğunu, son yıllardaki tartışmalara, görüşmelere katılmış bir insan olarak biliyorum. Tekrar altını çiziyorum; yeni düzenlemeler işçilerin haklarını geliştiren düzenlemeler değildir. İşçinin bir yandan hür sendika hakkını kullanma imkânını zorlaştırıyorsunuz, öte yandan toplu sözleşme ve grev hakkına çok daraltıcı sınırlamalar koyuyorsunuz; bununla da yetinmeyip işçinin haklarının işveren temsil eden üyelerin çoğunlukta olduğu bir kurulda kotarılmasını öngörüyorsunuz. Bunların hiçbirisini işçilerin yararına olan gelişmeler saymak mümkün değildir.

"Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ikazları bir yana bu yasalarla Türk işçi hareketini uzun süre hoşnut tutmak sözkonusu olamaz. Öyle sanıyorum ki kısa bir gelecek içinde bu yasalar değiştirilmek zorunda kalınacaktır. İşverenlerin yeni düzenlemelerden şikayetçi olmamaları, bu düzenlemelerin işlerliğe sahip olduğu anlamına gelmez.

Sendikacılık toptan suçlanamaz

"Sayın Başoğlu, geçmişte sendikal hakların kötüye kullanıldığı, eski sendikalar mevzuatının 'sendika ağaları'nın türemesine yol açtığı biçimindeki yargılara katılıyor musunuz?"

— Ben geçmişte sendikal hakların genel olarak kötüye kullanıldığı yargısına katılmıyorum. Bazı istisnalar olabilir. Geçmişte ideolojik amaçlı ve dar kapsamlı sendikacılık örnekleri gösterilmekle beraber, sendikalar, geçmişte de işçi haklarını korumak ve geliştirmek amacı doğrultusunda faaliyet göstermişlerdir. Ne yazık ki, yeni düzenlemeler geçmişteki istisnaları tüm Türk sendikacılık hareketinin bütününü kapsayan biçimde genelleştirilerek yapılmıştır. Yeni düzenlemelerin altında işçi topluluğunun, sendikaların ve sendika yöneticilerinin bir bütün olarak kurallara uymayacağı ve suç işleyeceği ihtimalleri önplanda tutulmuştur.

Bu yargının çok yanlış olduğu kanısındayım ve eğer suç işlemeye temayül varsa, suç işlenmesinin kağıt üzerinde yapılan birtakım kısıtlayıcı düzenlemelerle de önlenebileceği kanaatinde değilim. Bizde her 10 yılda bir Anayasalar değiştirilir ama şikayet edilen konularda hiçbir değişiklik olmaz. Buna karşılık, örneğin İngiltere'de yazılı bir Anayasa yoktur ama hiç kimse toplumu yazılı metinlerle zapt-u rapt altına almayı aklından geçirmez. Demek ki sorun yazılı metinlerin yetersizliği değil ama toplumun gelişme düzeyi, bağlı olduğu değer yargılarıdır.

"Sendika ağası" tabiri benim hiç sevmediğim bir tabirdir. Böyle bir vakıanın olduğu kanısında da değilim. "Ağa"nın belli bir tanımı vardır. Ağalıkla sendikacılığı nasıl ilişkilendiriyorlar bilemiyorum. Bana göre bu tür yakıştırmalar, sendikacıları suçlamak, toplumun gözünde küçük düşürmek amacına yönelik yakıştırmalardır. Yeni yasal düzenlemelerde üzerinde durulması gereken bir başka önemli konu da sendikaların kanun ve ona bağlı olarak yürürlüğe konulan tüzük uyarınca denetlenmesidir. Senede bir kere Maliye ve Çalışma Bakanlığı yetkilileri gelecek ve sendikacıları denetleyecek. Ayrıca bir ihbar sözkonusu olduğunda da bu yetkililer sendikaları alelacele denetlemeye tabî tutabilecekler. Sendikal bir ticari müessese değil ki ani baskınlarla mal stoklayıp stoklamadıklarını, fatura kesip kesmediklerini denetleyeceksiniz. Eskiden de denetleme vardı. Genel Kurul sonunda sendikaların bilançoları Çalışma Bakanlığı'na verilmek zorundaydı. Bu raporlarda gelir-gider ve öteki bilgiler bulunurdu. Devlet istediği takdirde sendikaları denetleyebilirdi, ama yeni düzenleme inceleme sınırını çok genişletmiştir. Sendikaların kararlar da dahil bütün faaliyetleri denetlenecektir. Böylece, bana göre, sendikalar üzerinde bir baskı kurulmak isteniyor. Sendikaların Genel Kurullarının seçtikleri *denetim kurullarının* hiçbir işlevleri olmadığı, yönetim kurulu kararı ve icraatınınsa denetimi yapacak kamu görevlilerinin takdirine bırakıldığı anlaşılmaktadır. Gerçi denetime ilişkin son karar mahkemece verilecektir ama denetim yapanların kamuoyuna açıklaması üzerine işçilerin sendika ve sendikacıya karşı güvenleri sarsılmaktadır ki, bu tutum da hür ve güçlü sendikacılık ilkesine tamamen terstir. Bu koşullar altında sendikacılık fiilen ortadan kaldırılmamış ama, alanı son derecede daraltılarak, hizmeti yapmak zorlaştırılmıştır.

"Türkiye'de sendikalaşma hakkı yalnız işçilere tanınmıştır. 1982 Anayasası'yla eskiye oranla daha geniş bir memur statüsüne dahil edilmişlerdir. Bu durumda Sağlık-İş olarak bağlı bulunduğunuz işkolundaki iş sayısında bir azalma oldu mu?"

— Türkiye'de işçi-memur ayrımı tartışması, yirmi seneden beri yapılmaktadır. Fakat hiçbir dönemde son uygulamalarda görüldüğü gibi işçilik sınırını daraltan bir gerileme olmadı. Son olarak TRT Kanunu'na konulan bir hükümle TRT'de çalışanlar sözleşmeli personelin işçi sayılmaması sağlanmış. Yani TRT'nin eskiden işçi olan sözleşmeli personeli son değişmelerle bu haktan mahrum edilmiş. Bu nasıl oluyor, buna akıl edirmenin imkânı yok. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün. Meselâ, ODTÜ'deki işçiler, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki işçiler, Üniversiteler Kanunu'na eklenen maddelerle bir çırpıda memur statüsüne sokuluverdiler. Sonuç şu ki işçi-memur ayırımına işçileri memurlaştırarak çözüm getirme anlayışı güçlenerek devam ediyor.

Bizim işkolumuzdaki işçi sayısı da bu anlayış neticesinde giderek hızla azalıyor. Şu anda bizim üye sayımız 15.000 dolaylarına kadar gerilemiştir. İşkolumuzda 1980 öncesi başlatılan ilginç bir uygulama var. İşçinin boşalttığı kadro o andan itibaren otomatikman memur kadrosuna dönüştürülüyor. Bunun sonucunda ortaya acaip durumlar çıkıyor. Bakıyorsunuz iki şoförden birisi memur diğeri işçi, iki çamaşırcıdan birisi işçi diğeri de memur.

İşçi-memur ayırımı tartışmasını sağlıklı bir biçimde çözebilmek için, dünyanın kabul ettiği kriterlere uymamız gerekmektedir. Nedir işçi? İşçi, işçilik vasfını çalıştığı müessesenin statüsüne göre kazanmaz. Çalışılan müessese devlet müessesesidir diye çalışan kişi memur olarak vasıflandırılamaz. İşçiliğin kriteri, yapılan işin niteliğidir. Beden gücü, fikir gücüne oranla ön plandaysa, o kişi tartışmasız bir biçimde işçi olarak telakki edilmelidir. Kaldı ki bu bile geri bir kriter olarak görülmektedir artık dünyada uygulamasında. Avrupa ülkelerinde askerinden polisine kadar, itfaiyecisine kadar, çalışanların büyük çoğunluğu sendika hakkına sahip bulunmaktadırlar. Dünya, işçilik kavramının sınırlarını durmadan genişletirken, biz tam tersi bir gelişme örneği oluşturmaktayız. Bu ters yöndeki gelişmeyi *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün ilkeleriyle bağdaştırmak mümkün değildir. İtiraf etmek mecburiyetindeyim ki, Türk-İş Genel Sekreteri'nin bakan olarak görev aldığı eski hükümet döneminde başlatılan, işçileri memurlaştırma, özellikle kamu kesimine hitap eden sendikaların güç kaybına yol açmıştı. Şu anda uygulamada işçiler yararına bir gelişme yoktur. Hükümette görev alınca başka türlü, hükümet dışında kalınca başka türlü düşünmenin kabul edilebilecek bir davranış olmadığını belirtmek için bunu söylüyorum.

İşçi memnun değil

"Sayın Başoğlu, bu yakınlarda Uluslararası Çalışma Örgütü Türk Hükümeti'ne bir yazı göndererek toplu sözleşme hakkının önüne konulmuş barajları, bu hakkın sınırlandırılması olarak yorumladığını ve toplu sözleşme öncesinde yetki belgesi alma koşulunu idarî izin olarak değerlendirdiğini, bu nedenlerle Türkiye'nin 1951 yılında imzaladığı 98 numaralı sözleşmeye aykırı bir durum bulunduğu sonucuna varıldığını, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası'nın, Sıkıyönetim Komutanları'na göreve son verme ve hizmet akidlerini feshetme konusunda tanıdığı yetkiyi, Türkiye'nin 1966'da onayladığı 111 sayılı sözleşme hükümlerine aykırı bulduğunu bildirmiştir. Siz bir sendikacı olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bu değerlendirmelerine ne diyorsunuz? Uluslararası Çalışma Örgütü bir yaptırım gücüne sahip midir?"

— İzin verirseniz yetki belgesi sorunundan başlayayım. Gerçekten yetki belgesi uygulaması bir idarî izin olarak düşünülebilir. Eski uygulamada kendisini yetkili bulan sendika, kanunda öngörülen koşulları yerine getirerek, işvereni toplu sözleşme masasına çağırırdı. Yeni uygulamadaysa, müracatın sonunda Çalışma Bakanlığı size bir yetki tesbit belgesi veriyor. Bir hafta bekliyorsunuz, eğer itiraz yoksa bakanlığa başvurup bunun yetki belgesine dönüşmesini istiyorsunuz. Kanundaki sisteme göre size yetki belgesi veriliyor. Bunun en büyük sakıncası, siyasi iktidarlara kendi görüşüne daha yakın sendikalara yetki belgesini daha çabuk çıkarmak, buna karşılık çalışmalarından hoşnut bulunmadığını sendikalarınsa yetki belgesi taleplerini geçiktirmek olanağını vermiş olmasıdır. Diğer bir sakınca da, bu uygulamanın, sendikaları siyasi iktidara hoşgörünmeye sevk edebileceğidir ki, bu şartlar altında hür sendikacılıktan bahsedilmesinin zorluğu da kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

1402 sayılı Kanun'la sıkıyönetim komutanlarına verilen yetkiye gelince, bu konudaki görüşlerimi de şöyle açıklayabilirim:

Bir insanın işine son vermek son derece büyük bir cezadır. Çünkü, işine son verdiğiniz an, insanın kurulu düzenini allak bullak etmiş olursunuz. Aybaşı gelir evine ekmek götürecek parası yoktur. Kira zamanı gelir, kira ödeyecek parası yoktur, çocukları okula gidecektir, onlara para vermek gerekmektedir, yoktur. İşe son vermek, hele bizim gibi işsizliğin her geçen gün büyük boyutlara ulaştığı bir ülkede yaşamsal önemde bir cezadır. Kaldı ki, eğer insanların bir suçu olduğu sanılıyorsa, elinden hemen ekmeğini alarak onu cezalandırmak yerine, yargı mercilerini harekete geçirmek ve suç sabit görülürse yasanın öngördüğü cezaya çarptırmak çok daha doğru olur. İhbarın, işçinin işine son verilmesine yolaçan ihbarın yanlış olabileceği, kişisel bir husumetten kaynaklanabileceği de akıldan çıkarılmaması gereken bir husustur. Dolayısıyla sıkıyönetim komutanlarının işe son verme hakkını kullanırken çok titiz olmaları gerekmektedir. 1402 sayılı kanun sıkıyönetim komutanlarına bu hakkı vermiştir ve onlar da bu kanun çerçevesinde bu haklarını kullanmaktadırlar. Açıkca söyleyeyim, bana göre bir insanın suçu ispatlanıp, mahkum olmadan işine son verilmesi doğru değildir. Bu hakkın kullanılmasında çok iyi niyetli davranılsa bile ki, ben komutanların iyiniyetli olduklarına inanıyorum, uygulama keyfilik damgası yiyebilir.

> ***"Sendikacı, hele hele kendi işkolundaki genel politikalar hakkında fikir beyan edemiyorsa, bu politikaların oluşturulmasına katkıda bulunamıyorsa, politika alanı siyasî partilerin inhisarına bırakılıyorsa, bu durumun demokrasinin kökleşmesi amacına uygun olamayacağını söylemek hiç de yanlış değildir."***

Benim bildiğim kadarıyla, *Uluslararası Çalışma Örgütü* bir yatırım yetkisine sahip değildir. Ama *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün bir ülkeyi "istenmeyen ülke" olarak ilân etmesi bile —ki, bunu yapabilir— küçüksenecek, hele sözkonusu ülke Türkiye gibi batılılaşmaya çalışan bir ülkeyse, bir sonuç değildir. Medeni toplumlar için *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün ikazına maruz kalmak hiç de hoş değildir.

Uluslararası Çalışma Orgütü'nün ikazları bir yana, samimi kanaatimi söyleyeyim, bu yasalarla Türk İşçi Hareketi'ni uzun süre hoşnut tutmak sözkonusu olamaz. Öyle sanıyorum ki, kısa bir gelecek içinde bu yasalar değiştirilmek zorunda kalınacaktır. İşverenlerin yeni düzenlemelerden şikayetçi olmamaları, bu düzenlemelerin işlerliğine sahip olduğu anlamına gelmez. Bu yasaların muhatap aldığı iki taraf vardır ve taraflardan birisi yani işçi kesimi durumdan hiç de memnun değildir. İşçi kesimi, günün birinde benim de durumum anlaşılacaktır diye, sabırla beklemektedir. Onun bu sabrının taşırılması gerekir. Bu konudaki görev sendikalar olarak bize, parlamentoya ve yeni hükümete düşmektedir.

"Sendikaların faaliyetlerine ilişkin düzenlemeler içinde en önemli değişikliklerden biri de siyaset yasağına ilişkin hükümler çerçevesinde öngörülmüş bulunuyor. Şimdi ben sendikalar siyaset yapmalıdır ya da yapmamalıdır biçiminde bir polemiği geliştirmeyi kesinlikle amaçlamıyorum. Ama örneğin Sağlık-İş olarak sizin, "hükümetin sağlık politikasına ilişkin değerlendirmeler yapma" hakkınızın olup olmadığı bana göre gerçekten merak edilecek bir durum. Size göre siyaset yasağı böyle bir değerlendirme yapmanızı da engelliyor mu?"

— Evet, yeni Sendikalar Kanunu'na göre sendikaların tek faaliyet alanı, üyelerinin menfaatlerine ilişkin alan olarak belirlenmiştir. İş böyle olunca, ben Sağlık-İş Genel Başkanı olarak kalkıp örneğin *"hükümetin uyguladığı sağlık politikası yanlıştır. İlaç politikası halkın çıkarlarına aykırıdır"* dersem, savcılık pekâlâ *"sen politika yapıyorsun"* gerekçesiyle hakkımda ve sendikam hakkında soruşturma açabilir. Ama iş bu kadar da basit değil tabii. Çünkü ben de diyebilirim ki; *"benim üyelerim de uygulanan sağlık politikasının ceremesini çekiyor benim üyelerim de hastalanınca ilaç kullanıyor, dolayısıyla bu konuları ele almak benim de hakkımdır, sendikamın da faaliyet alanı içindedir"*. O zaman ne olacak? Gördüğünüz gibi, sendikacılığı dar faaliyet kalıpları içine sokmaya çalışmak, önemli ve zararlı sürtüşmelere, anlaşmazlıklara yol açabilecektir.

Sendikacılara siyasal partilere girme, bu partilerde yönetici olma v.s. gibi yasaklar getirilmiş olması da, bence son derece yanlıştır. Bu yasakların altında yatan mantık, *"eğer sendika yöneticisi aynı zamanda bir siyasi partinin de yöneticisi olursa, o zaman sendika da o siyasi partinin bir organı durumuna düşer"* biçiminde ifade edebileceğimiz, son derece sakat bir mantıktır.

Bana göre sendikacı, hele hele kendi işkolundaki genel politikalar hakkında fikir beyan edemiyorsa, bu politikaların oluşturulmasına katkıda bulunamıyorsa, politika oluşturma alanı sadece siyasi partilerin inhisarına bırakılıyorsa, bu durumun demokrasinin kökleşmesi amacına uygun olamıyacağını söylemek hiç de yanlış değildir. Demokrasilerde çok ses çıkabilecektir ki, siz bu sesler arasından en doğrusunu, ülke çıkarlarına en uygununu bulabilesiniz. Sendikacıyı seçimden seçime gidip oyunu kullanan bir vatandaş olarak görmek, onu bu dar kalıplar içine hapsetmek, bana göre, son derece yanlıştır.

AYDIN KÖYMEN

Güven Önler:
Hakları geri alabilmenin yolu demokrasi mücadelesidir

"Uluslararası Çalışma Örgütü, hükümete bir yazı gönderip 2821 sayılı Sendikalar Yasası'yla 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasaları'nın bazı hükümlerinin örgüt sözleşmelerine aykırı olduğunu öne sürdü ve bunları değiştirmesini istedi. Sizin de bağlı olduğunuz Türk-İş'in de, bu yasaların değişmesi yolunda bazı girişimleri var. Şimdi araya Uluslararası Çalışma Örgütü'nün de girmesiyle sorun daha değişik boyutlar kazandı. Bir sendikacı olarak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün bu girişimini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bundan sonraki gelişmelerin hangi yönde olabileceği konusunda neler söyleyebilirsiniz?"

— Bu örgüt, daha önce de, mevcut yasalardaki bazı hükümlerin 89 numaralı sözleşmeye aykırı olduğunu açıklamıştı. *Türk-İş*'de *ICFTU*'dan bir heyetin de katıldığı bir seminer yapılmıştı. Bu seminerde *Uluslararası Çalışma Örgütü* temsilcisi de vardı. İşte bu toplantıda *ILO* temsilcisi 2821 ve 2822 sayılı yasalardaki bazı hükümlerin 89 numaralı *ILO* sözleşmesine aykırı olduğunu açıkça beyan etmişti. Şimdi anlıyoruz ki *ILO*, bu değerlendirmesini resmi kanaldan hükümete de bildirmiştir.

Türk-İş, bilinmelidir ki, bugünkü yasal düzenlemelerin hür sendikacılık anlayışıyla bağdaşmadığı kanısındadır. Ve 2821 ve 2822 sayılı yasalardaki aksaklıkların giderilmesi için demokratik yoldan mücadele etmeye kararlıdır. Türk-İş, şu anda, tabanına bu yasalardaki işçi aleyhine olan aksaklıkları anlatmak amacıyla seri toplantılar düzenlemektedir. Bana göre de demokratik mücadele dışında herhangi bir yöntem geçerli olamaz...

"Peki, ILO'nun bir yaptırım yetkisi var mı?"

— *ILO*, işçi, işveren, hükümet temsilcilerinden oluşan uluslararası bir örgüttür. Bu nitelikte bir örgütün genel kurul kararlarını hiçe saymak, hafife almak herhalde saygın bir davranış olmaz. Yasama organımız *ILO*'nun değerlendirmelerini göze almak ve gereğini yerine getirmek mecburiyetindedir sanıyorum. Aksi bir davranış uluslararası planda Türkiye'nin saygınlığını büyük ölçüde zedeleyecektir.

Terörün faturası işçiye çıkarıldı

"Yasa değişiklikleri konusunda Türk-İş'in, işçi kökenli parlamenterlerle hazırlayıp Cumhurbaşkanı'na, TBMM Başkanı'na ve hükümete sunmuş olduğu taslaklara karşı özellikle hükümet tarafından bir tepki gelmediğini görüyoruz. Yalnızca Sayın Özal'ın bir süre önce İngiliz Financial Times gazetesine verdiği demeçte, sendikalar yasasıyla ilgili bir şey yapmanın kolay olmadığını söylediğini biliyoruz. Hatta Sayın Özal, genel olarak 12 Eylül'den sonra çıkarılan yasaların 5 yıl denenmek zorunda olduğunu belirtti. Bu arada 6 Mayıs 1984 tarihinde sendikaların denetimiyle ilgili bir tüzük Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu, varolan durumu pekiştirme anlamına gelmiyor mu? Demokrasi açısından birçok beklentinin sözkonusu olduğu bugünlerde özellikle bu tüzüğün yürürlüğe girmesini nasıl karşılıyorsunuz?"

— Efendim, zaten hükümet programında işçi kesimi yok sayılıyor. Başbakan bu konuda, bizi muhatap kabul etmez bir tavır içinde. Uygulanan ekonomi politikası, istikrar sağlamak için tek yolun işçi ücretlerinin dondurulması olduğunu varsayıyor. Bugünkü ortam içerisinde, ne ANAP ne de diğer siyasi partilerdeki milletvekili büyüklerimizin bu politikaların, işçiye karşı bu tutumun değişmesi konusunda etkili olabileceklerini sanmıyorum.

Sendikaları başta kendi tabanları denetler. Ne yazık ki biz sendikacılar, kendi tabanımıza meseleleri yeterince götüremedik...

"Niye götüremediniz Sayın Önler?"

— Çeşitli nedenleri var. İçinde bulunduğumuz ortam da bu işi zorlaştırıyordu. Ama madem bugün demokrasiye geçiş dönemindeyiz, kendi tabanımızla bütünleşmek, meseleleri tabanımıza maletmek başta gelen görevimizdir.

Geçmişteki terör ve anarşinin faturası işçiye çıkarılmıştır. Bu yargıyı ancak bizler, tabanımızla bütünleşerek demokratik bir mücadele yürütürsek değiştirebiliriz. ANAP'da, HP'de ve bir sürü siyasi partide kabiliyetli sendikacı ağabeylerimiz var. Ama ben 10-15 milletvekilinin çabasıyla mevcut durumun iyileştirileceği, geçmişteki yasal haklarımızın iade edileceği kanısında değilim. Meselenin sahibi olan, işçinin sahibi olan sendikanın olaya sahip çıkıp, doğruları getirmesi ve bu yolda yılmadan mücadele etmesiyle mesele çözümlenebilir.

"Bildiğim kadarıyla eskiden de sendikalar hükümet tarafından denetleniyordu. Çalışma Bakanlığı müfettişleri bu görevi yerine getiriyorlardı. Bu yeni tüzükle öngörülen denetleme mekanizmasında eskiye oranla ne gibi değişiklikler var? Varsa, bu yeni denetim mekanizmasına itirazlarınız hangi noktalarda toplanıyor?"

— Sayın Köymen, benim sendikamda beni her açıdan denetleyecek yetkiye sahip genel kurulum var. Genel kurulun seçtiği denetim kurulum var. Zaten ben bunlara hesap vermek zorundayım. Bunun dışındaki bir denetimin neyi denetleyeceğini merak ediyorum. Beni denetlemeye gelecek insanların, bu yetkiyi yanlış kullanacaklarından endişe ediyorum. Denetleyeceklerin, hükümetlerin sendikalara genel yaklaşımından etkilenebilecekleri konusunda ciddi şüphelerim var. Bu nedenlerden dolayı, böyle bir denetimin kökünden yerinde olmadığına inanıyorum. Sendikaları, sendika yöneticilerini denetleyebilecek tek organın kendi tabanları olduğuna inanıyorum. Biz aynı zamanda konfederasyonumuz tarafından da denetleniyoruz. Daha neyimizi denetleyecekler bilemiyorum...

Bürokrasi çoğaltılıyor

"Yeni yasanın getirmiş olduğu yüzde 10 işkolu barajı ve yetki belgesi getirilmesi gibi hususlar birçok tartışmalara yolaçmakta. Kaldı ki, uygulamanın bir başka yanına bakacak olursak, sözgelimi binlerce işçinin üye olduğu bir işkolunda bir sendikanın yüzde 10'luk ve işyerinde yüzde 51'lik barajı aşamaması halinde toplu sözleşme hakkını kullanamayacağı, dolayısıyla işçilerin sözleşmeden yoksun kalacağı gibi durumlar da ortaya çıkabilecektir. Bunun yanısıra, bakanlığın yetki sorunlarında uyguladığı yöntemler de eleştirilmektedir. Bu yeni düzenlemeleri nasıl değerlendiriyorsunuz?"

— İzninizle yetki sorunundan başlayayım. Yeni yasayla düzenlenen yetki alma mekanizması, Sayın Başbaka-

"Şu andaki yasalara göre, eğer Bakanlar Kurulu iki kez üst üste bir grevi ertelerse anlaşmazlığın Yüksek Hakem Kurulu'na götürülmesi zorunlu hale geliyor. Bu noktadan sonra da artık grev sözkonusu değil.

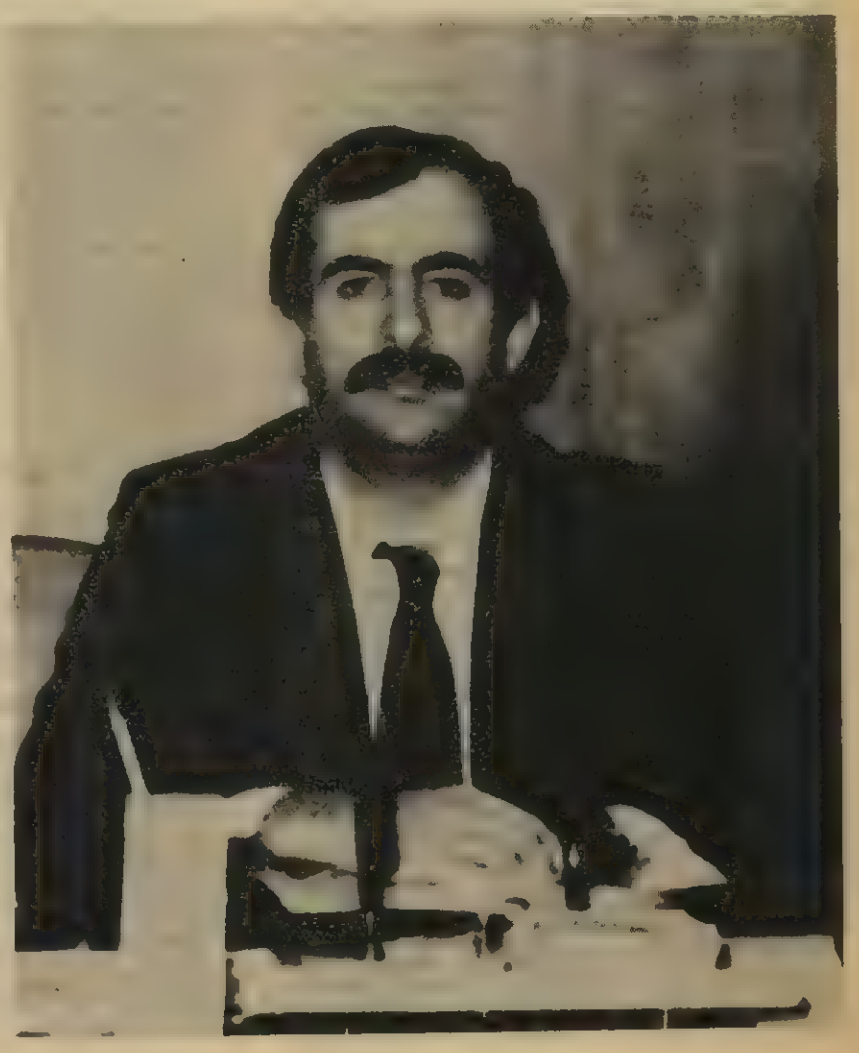

nın bürokrasiyi azaltma vaadiyle taban tabana zıt. Yetki isteminde bulunabilmeniz için, sendikanın, işyerinin sigorta sicil numarasından tutun da, o işyeri işveren sendikasına üye mi değil mi konusuna kadar, bir sürü bilgiyi *Çalışma Bakanlığı*'na vermesi gerekiyor. Bunların toparlanabilmesi için aradan bir iki aylık zaman geçiyor. Yüzde 10 barajının istatistiği yayınladıktan bu yana, *Çalışma Bakanlığı*'na müracaat eden hiçbir sendika, daha doğru dürüst yetki almış durumda değil. Bir sürü işçi, şu anda toplu sözleşme düzeninden yoksun durumda.

Baraj konusundaki görüşlerimiyse şöyle ifade edebilirim: Sendikacılık, geçmişte bazı kişilerce bir gelir kaynağı olarak görülüyordu. Bazı şirketler kendi bünyelerinde sarı sendikalar oluşturuyorlardı. Nitekim bizim işkolumuzda bu türden irili ufaklı 115 civarında sendika vardı. Bu nedenlerden dolayı baraj getirilmesini bir yönüyle olumlu karşılıyorum. Ancak, özellikle işkolunda yetkili olabilmek için getirilmiş barajın, bazı mahzurları da var. Örneğin bizim işkolumuz gibi bazı işkolları, çok sayıda birimi kapsıyor. *Çalışma Bakanlığı*'nın yayınladığı istatistiğe göre, bizim işkolumuzdaki işçi sayısı 233 bin olarak gösteriliyor. Biz bunu 160 bin olarak kabul ettirdik. *Tarım Satış Kooperatifleri* gibi büyük birimlerde çalışan işçiler hep bizim sendikamız çatısı altında örgütlenmiş olmakla birlikte, üye sayımız halen 22 bin. İşkolumuzda 160 bin olduğunu saptadığımız işçilerin büyük kısmı, bakkal, mimari büro, tuhafiyeci gibi küçük işyerlerinde çalışıyorlar. Zaten sendikacılığa hazır bir toplumumuz yok. Bu gibi yerlere el attığımız zaman, işveren, işçiyi anında kapının önüne bırakıveriyor. İşte bu örnekte de görüldüğü gibi, bazı işkollarındaki yüzde 10'luk baraj büyük sorunlar yaratmış oluyor. Sendikacılık genel bir kabul gördüğü, korsan sendikacılık tamamen ortadan kaldırıldığı takdirde, bana göre, işkolu için getirilen yüzde 10'luk baraj kötü bir baraj değil.

Gelelim işyeri için getirilen yüzde 51'lik baraja. Demin de belirttiğim gibi, bu barajı aşabilmek için bir sürü bilgiyi toplamanız gerekiyor. Sonra *Çalışma Bakanlığı*'na başvuruyorsunuz. *Çalışma Bakanlığı* başvurunuzu *Bölge Çalışma Müdürlükleri*'ne intikal ettiriyor. Bu müdürlükler inceleme sonuçlarını tekrar *Çalışma Bakanlığı*'na aktarıyorlar. *Çalışma Bakanlığı* son incelemeyi yaptıktan sonra, size yetkili olup olmadığınızı bildiriyor. Bu prosedür çok uzun bir zamanı gerektiriyor. Bu zaman içinde işçi, gerçekten çok zor durumda kalıyor ve bunun suçunu sendikaya yüklüyor. Bu durum, yeni yasal düzenlemenin ortaya çıkarmış olduğu bir durumdur ve biran önce giderilmelidir. Sayın Başbakan'ın "bürokrasiyi ortadan kaldıracağım" biçimindeki düşüncesi burada da hakim olursa gerçekten çok sevineceğiz.

Bu yasalarla grev yapılmaz

"Sayın Önler, siz bugünkü yasalarla grev yapmanın olanak dahilinde olduğuna inanıyor musunuz?"

— Kesinlikle inanmıyorum. Şu andaki yasalara göre eğer *Bakanlar Kurulu* iki kez üst üste bir grevi ertelerse anlaşmazlığın *Yüksek Hakem Kurulu*'na götürülmesi zorunlu hale geliyor. Bu noktadan sonra artık grev sözkonusu değil. *Yüksek Hakem Kurulu*'nun verdiği kararsa kesin, itiraz edeceğiniz hiçbir merci yok.

Grev yapabilseniz bile, grev sonucunda herhangi bir hak elde etmeniz de imkânsız. Zira grev anında bir kamuoyu oluşturma olanaklarına sahip değilsiniz. Çadır kuramıyorsunuz, grev yerinde toplu halde bulunamıyorsunuz, bildiri yayınlayamıyorsunuz. Bu şartlar altında, grevin haklılığını kamuoyuna benimsetmeniz ve kamuoyunun da baskısıyla grev sonucunda yeni haklar elde edebilmeniz sözkonusu olamaz. Greve ilişkin daha bir sürü detay var, ama sanıyorum bundan böyle hiç grev yapamayacağımız için, bu detaylara girmenin bir faydası yok.

"Sendikacılara getirilen siyaset yasağını nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu yasağın sınırları size göre nedir?"

— Bu yasak varken hükümetin uyguladığı iktisat politikalarını eleştiremem. Kime siyaset yapıyorsun, kime yapmıyorsun diyeceklerini de bilemiyorum. Nedir siyaset? Tarif ederlerse, bunları şunları yapan, söyleyen siyaset yapıyor derlerse, biz de onları yapmayız. Ama şimdi bu konuda bir açıklık yok.

Bana göre, bir siyasi partiye üye olmak, yönetici olmak veya milletvekili olmak, tek başına, siyaset yapmak demek değildir. Dolayısıyla bu alanlara getirilmiş yasakların da pek anlamlı olduğu kanısında değilim.

"Söylemek istediğiniz başka bir şey var mı?"

— Sorular dışında söylemek istediğim şu: Kaybedilen hakların geri getirilebilmesi için tek yolumuz var, o da demokratik mücadeleyi yılmadan sürdürmek. Bu yapılmadığı takdirde ülkenin nereye gideceği, demokrasinin hangi ölçülerde geçerli olabileceği meçhuldür. Ülkesine, ulusuna, temsil ettiği kesime sahip çıkan insanlar, demokrasi mücadelesinde aktif olmalıdırlar. Kaybedilen hakların geriye alınabilmesi için başka çıkış yoktur. □

John Murray: Mevcut yasalarla Türkiye'de özgür sendikacılık çok zor

"Temsilcisi olduğunuz Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türk hükümetine bir yazı göndererek, Toplu İş Sözleşmesi, grev ve lokavt yasalarının bazı hükümlerinin değiştirilmesini istedi. Gerekçe olarak, bu hükümlerin Türkiye tarafından da onaylanan 98 sayılı 'örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı'nı kapsayan sözleşmeye aykırı olduğunu gösteren ILO'nun bu talebi nasıl bir gelişme süreci gösterdi?"

— Önce şunu belirteyim, *"talep"* sözcüğü duruma tam uymuyor. *ILO Uzmanlar Komitesi* adını taşıyan bir komite her yıl olduğu gibi toplanmış, gündemindeki maddeleri konuşmuştur. Yalnız Türkiye'de değil, dünyanın çeşitli ülkelerinde ortaya çıkan sorunları tartışmak üzere toplanır bu komite. Ve sözkonusu sorunları kendi açısından açıklamaya çalışır. Bu görüşler de ilgili hükümete iletilerek kendilerine cevap verilmesi rica edilir. Bildiğim kadarıyla Türk Hükümeti halen bu *Uzmanlar Komitesi*'nin görüşlerine cevap hazırlıyor. Bu aşamada ancak Türk Hükümeti adına konuşulabilir ki, bu da elbette bana düşmez. *Uzmanlar Komitesi* alacağı cevapları tekrar gözden geçirecek ve bir rapor daha hazırlayarak bunu da hükümete iletecektir. *ILO*'nun kamuoyuna duyuracağı rapor da bu olacaktır. Hazır olunca, ben de size bir tane verebilirim.

"Anladığım kadarıyla, ILO'nun hükümete istediği değişiklikleri yaptırım gücü yoktur demek istiyorsunuz..."

— *Uzmanlar Komitesi*'nin emredici bir gücü yoktur. Polis zoruyla uygulattıramazsınız yani. Ama bir tür manevi baskı gücü var denilebilir. Raporların kamuoyuna duyurulması bir güçtür. Ayrıca, ilgili ülke (ister Türkiye olsun ister bir başkası) imzaladığı konvansiyonları uygulayana dek, *Uzmanlar Komitesi* isteklerini yineler.

"Eğer Türk hükümeti bu talebi yerine getirmeyip yasa hükümlerini değiştirmezse, ILO'nun tavrı ne olacaktır? Böylesi yükümlülükleri yerine getirmeyen üye ülkelere karşı nasıl bir uygulamaya gidilmektedir? Mesela ILO böyle bir ülkeyi 'istenmeyen ülke' ilan edebilir mi?"

— *ILO*'nun amacının, konvansiyonları imzalayan ülkelerin bunlara uymalarını sağlamak olduğuna eminim siz de katılıyorsunuz.

Bizim amacımız, işçi-işveren- hükümet arasındaki ilişkilerin ve çalışma şartlarının mümkün olan en iyisini sağlayabilmektir. Falanca ülkeyi *"istenmeyen ülke"* ilan etmek gibi militan tavırlar almakla *ILO* kendisiyle ters düşmüş olur.

Ama şunu da söyleyeyim, *ILO*'nun değerlendirmeleri Türk Hükümeti tarafından dikkate alınmadığı takdirde *AET* ve *Avrupa Konseyi*'yle ilişkilerde gerginlikler doğabilir.

"ILO tarafından 1948 yılında kabul edilmiş olan 87 sayılı sözleşme 'örgütlenme özgürlüğü'yle birlikte işçilerin temel haklarını da düzenlemektedir. Öte yandan Türkiye'de yürürlüğe girmiş bulunan çalışma yasalarının bir çok hükmünün bu sözleşmenin temel maddeleriyle çeliştiği söylenmektedir. Ancak Türkiye bu sözleşmeyi onaylamamıştır. Yeni yasalarda yeralan hükümler bu sözleşmenin ana maddeleriyle de çelişiyor mu? ILO üyesi olduğu halde bazı sözleşmeleri onaylamayan ülkeler için bir yaptırım var mı?"

— Türkiye'nin tüm *ILO* konvansiyonlarını imzalamadığı ya da onaylamadığı doğrudur. Benim bildiğim kadarıyla böyle bir ülke de zaten yok. Ancak siz, Türkiye'nin konvansiyona imza koymamış olmakla birlikte belirli durumlarda bunlara uymasını sağlayacak bir yol ya da olanak bulunup bulunmadığını soruyorsunuz. Bu yolda bir şikayet olursa, konuyu yine *Uzmanlar Komitesi* ele alır. Şikayeti bir raporla kamuya duyurur, aynı zamanda da ilgili ülkeye resmi bir yazı yazarak o tarafın da görüşünü ister.

"Türkiye'de mevcut sendikacılık üzerine genel bir değerlendirme yapar mısınız?"

— Dünyadaki sendikacılığı üçe ayırıyoruz. Birincisi Doğu bloku ülkeleri ki, buralarda bizim anladığımız sendikacılık sözkonusu değildir. İkincisi özgür sendikacılığın olduğu Batı ülkeleri. Üçüncü olarak Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri. Buralarda oldukça kötü durumdadır sendikacılık. Türkiye Doğu blokuyla kıyaslanamayacağı gibi, üçüncü grubun da bir hayli ilerisindedir. Sorunlarınızı çok iyi anlıyoruz. Mevcut yasalar içinde Türkiye'de bizim anlayışımıza uygun özgür sendikacılık yapmak çok zor.

A.K

Alternatif üzerine

Başbakan Turgut Özal, *daha 24 Ocak kararlarını uygulamaya koyduğu günden beri, bu ekonomi politikasının* 'alternatifsiz' *olduğunu iddia ediyor. Şimdi, çok özel koşullarda gerçekleşen bir seçimin ardından, TBMM'de çoğunluğu sağlayıp tek başına iktidardayken, doğallıkla bu iddiasını daha bir güçle tekrarlamakta.*

Bir bakıma bu iddiaya cevap vermek, sağdaki öteki partilerden çok, solun işidir. Solda mevcut iki partinin, HP ve SODEP'in yetkilileriyle, Özal'*ın* 'alternatifsiz' *dediği ekonomi politikasının başlıca araçlarını sorgulamaya çalıştık. SODEP Genel Sekreter Yardımcısı* Yiğit Gülöksüz *ve HP Grup Yönetim Kurulu Üyesi* Tülay Öney*'in sorularımıza verdikleri karşılıklardan, iki 'sosyal demokrat' partinin 'alternatif' çözüm önerilerini bulmak okuyucuya düşüyor.*

Sorularımız

1- Türkiye'nin ekonomik sorunları ana başlıklar olarak nasıl sıralanabilir? Büyüme, işsizlik, gelir bölüşümünde adaletsizlik, enflasyon biçiminde bir sıralamaya ne dersiniz?

2- Hükümet ekonomik büyümede ihracat ağırlıklı bir stratejiyi benimsemiş durumda. Buna karşılık ithal ikameci bir stratejinin kaçınılmaz olduğu görüşünü savunanlar da var. Böyle bir tercih zorunlu mu?

3- Özal hükümeti, Doğu Bloku ülkelerine ihracat yapma iznini belli sermaye büyüklüğüne sahip firmalara verdi, ayrıca ihracat kredilerinden ancak belli sermaye limitinin üstündeki firmaları yararlandırıyor. Bu önlemler ihracat açısından etkili olabilir mi? Siz iktidar olsaydınız ne gibi önlemler alırdınız?

4- Hükümet piyasa/fiyat mekanizmalarına işlerlik kazandırmanın etkin bir kaynak dağılımı için ön koşul olduğu görüşünde. Böylece tekeller de yokedilecek. Ancak tekellerin etkinliğini azaltmada, ortada görünen tek önlem ithalatın kısmen serbestleştirilmesi. İthalatın serbest bırakılması iç piyasayı gerçekten terbiye eder mi? İthalat eldeki imkânlarla nereye kadar serbest bırakılabilir? Tekellerle mücadelenin başka ne gibi yöntemleri olabilir?

5- Hükümet fiyat istikrarını en temel ekonomik sorun olarak görüyor. Bugünkü durumda, büyümeyle istikrar bağdaştırılabilir mi? Hem yeni yatırımlar yapılacak, yeni iş alanları açılacak, hem de fiyat istikrarı olacak. Bu mümkün mü?

6- Hükümetin enflasyonla mücadelede uyguladığı ve uygulamayı düşündüğü yöntemler yeterli mi? Siz büyümeyle de bağdaşan başka önlemler önerebilir misiniz?

YİĞİT GÜLÖKSÜZ

SODEP Genel Sekreter Yardımcısı

Cevap 1: Sorunlar açısından uygun bir sıralama. Büyüme, işsizlik gelir bölüşümünde adaletsizlik ilk sırada birlikte gruplanabilir. Enflasyonsa kendi başına, abartıldığı ölçüde önemli bir sorun değil. Daha çok, gelir dağılımını bozucu, dar ve sabit gelirlilerin üzerindeki yıkıcı etkileriyle kötü. Ücretleri ve taban fiyatlarını enflasyona göre endeksleme gibi tedbirlerle bu etkiler önlenebilirse belirli bir düzeyde enflasyon göze alınabilir.

Cevap 2: Böyle bir tercih yapmak zorunda değiliz. Dış taleple iç talep birbirine rakip olmadığına göre, dış pazarla iç pazar birlikte gelişebilir. Kuşkusuz, ihracatı ve ekonominin ihraç kapasitesini artırmak önemlidir. Ancak bunun bir sınırı olduğunu da kabul etmek gerekir. Bu sınır üretim yapımızın ve dünya pazarının nesnel koşullarından geliyor. Onun için ihraç kapasitemizi geliştirmeyi ihmal etmeden iç talebe yönelik ekonomik büyüme yaklaşımını iç pazarı büyük olan ülkemiz için daha geçerli buluyoruz. Türkiye, bugünkü düzeyiyle ekonomisini ithal ikameci bir stratejiyle geliştirebilmiştir. Ücretliler, çiftçiler, küçük üreticiler gibi toplumun, iç pazarın çok büyük bir bölümünü oluşturan kesimlerin gelirlerini, alım gücünü artırıcı polikaların izlenmesi halinde, iç pazar Türk ekonomisinin büyümesi için en güvenilir pazar olacaktır. Böyle bir yolla, ekonomik büyüme ve adil gelir bölüşümü hedeflerine birlikte yaklaşmak mümkündür.

Cevap 3: Sözü edilen önlemler ihracatla ilgili bazı sorunları çözer görünüyorsa da, beraberinde yeni sorunlar da getirmektedir. Bu önlemlerle, belirli büyüklüğün üstündeki firmalar Kuzey ülkelerine yapılan ihracatta tekelci bir konum kazanmışlardır. İhraç malı üreticileriyle göreli olarak küçük ihracatçı firmalar böylece yaratılan oligopol piyasasında en büyük firmaların kontrolu altına girme yolundalar.

İhracatta, üretici konumunun ve gücünün farklı olduğu sanayi ve tarım kesimlerinde, iki kesimin sorunlarını farklılaştırarak çözmek gerekir. İhraç malı sanayi ürünleri genellikle güçlü kuruluşlarca üretildiği için özel korunmaya fazla ihtiyaçları yoktur. Sanayi mallarının ihracatında özel kesimin girişimci niteliğinden geniş ölçüde yararlanılabilir.

Geleneksel ihraç malı tarım ürünlerinde küçük üreticilik yaygın olduğu için ihracatın salt özel kesim eline bırakılmasının sakıncalı olduğunu Türkiye deneyimi göstermiştir. Bir yandan ihracat miktarını artırmak için iç fiyatları düşük tutmaya zorlanarak üretici geliri düşürülmekte, öte yandan da bu düşük fiyat nedeniyle Türkiye'nin ihracat geliri göreli olarak düşmektedir. Bu gözlemlerden hareketle, devletin taban fiyatı uygulamak gereği duyduğu tarımsal ürünlerin ihracında devletin müdahalesini etkin hale getiren yeni bir modele geçilmelidir.

Cevap 4: İthalatı serbestleştirerek iç piyasayı "terbiye etme" görüşüne katılmıyorum. Ancak uygulamada çok sınırlı ve seçmeli olarak başvurulabilecek bir yol. İç piyasada düzenlemeler yapmanın ülkemiz koşullarında tek ya da akılcı yolu bu değildir.

Tekelci eğilimlerle mücadelede devletin üretime doğrudan katılması, denenmiş, geçerli, etkin bir yöntemdir. Ayrıca, özel kesimde tekel rantları oluşturma eğilimlerine karşı denetleyici yasal ve yönetsel müdahaleler de devletten beklenmelidir. Pek çok ülkede olduğu gibi antitekelci yasalar ve uygulamalarla mücadele yürütülebilir.

Cevap 5: Mümkün değil. Bir tercih yapmak gerekiyor. Bizim tercihimiz enflasyonu bir ölçüde göze alarak üretimi hızla arttırıcı yatırımlara başlamak. Enflasyondan en çok etkilenen kesimleri enflasyona göre endekslenmiş bir ücret ya da fiyatlandırma sistemiyle koruma koşuluyla bu tercih yapılabilir.

Cevap 6: Hükümetin enflasyonla mücadelede uyguladığı önlemlerin temelinde monetarist yaklaşım yatıyor. Bu önlemler, talep enflasyonu olması halinde bir ölçüde geçerli önlemlerdir. Oysa, şu anda artık talep enflasyonundan çok "maliyet enflasyonu" yaşanıyor. Maliyet enflasyonuyla mücadeleyse farklı. Bu nedenle yürütülmeye çalışılan önlemler yetersiz kalıyor.

Enflasyonla mücadele tek başına yeteri kadar anlamlı bir hedef olarak görünmüyor. Hedef, ekonomimizin içinde bulunduğu durgunluktan, bunalımdan bir çıkış yolu bulmasıdır. Bunun için belirli ölçüde enflasyonu da göze alarak büyümeye yönelmenin doğru olacağını söylemiştim.

TÜLAY ÖNEY

HP Grup Yönetim Kurulu Üyesi

Cevap 1: Türkiye'nin tüm ekonomik sorunlarının temel çözümü sağlıklı ve sürekli bir kalkınma sürecinde yatar. Dolayısıyla üretimi artırmanın, yani büyümenin birinci önceliği taşıdığı kanısındayım. İşsizlik sorunu ancak kalkınmayla çözülebilir. Enflasyonun, gelir dağılımındaki adaletsizliği büsbütün arttırdığı inancını taşıyorum. O nedenle *"sağlıklı kaynaklarla"* gerçekleştirilecek üretim artışını enflasyonu önleyeceğini ve gelir bölüşümünü düzeltebileceği görüşündeyim. Ancak bu noktada gelir bölüşümüne ilişkin mali ve sosyal politikaların doğru saptanması da esastır.

Cevap 2: Aslında Hükümetin temel hedefinin büyüme olduğuna dair bir işaret görmüyorum. Büyüme, her şeyden önce üretimin arttırılmasıdır. Hükümetin uyguladığı ekonomi politikasında doğrudan üretimi arttırma veya teşvik etme sistemi yoktur. Hükümetin çok net önceliği talebin kısılmasıdır. Bu çerçeve içinde ihracata ağırlık veren bir politika ancak iç talebi kısarak ihracatı bir miktar artırma çizgisini izleyebilmektedir. Bunun da bir büyüme stratejisi olmadığı açıktır.

Cevap 3: Bu önlemleri bir ölçüde benimsiyorum. Gerçekten çok küçük partiler halinde ve bugün var, yarın yok cinsinden bir ihraç potansiyeliyle dünya pazarlarına çıkmak geçerli bir yol değildir. Hiçbir rekabet gücüne de sahip olmazsınız. Dolayısıyla bugün amaçlanan düzenleme ve organizasyonların, ihracatın etkinliğini yükseltme şansı olduğunu tahmin ediyorum. Ancak bunu da, Hükümetin diğer ekonomi politikalarında da olduğu gibi, meseleyi son noktasında ele alan *"yüzeysel"* bir tedbir olarak görüyorum. Sağlıklı, sürekli ve etkin bir ihracatın sağlanması makul maliyetlerle üretim yapılmasına bağlıdır. Yani köklü çözüm için üretim temeline inmek gereklidir. Bu da yine tutarlı bir plan işidir.

Cevap 4: İç piyasadaki tekelleri kırmak önemli bir hedeftir. Ancak bu hem iç kaynak, hem dış kaynak sorunudur. Yeterli iç kaynağınız olacak, aynı sektörde, aynı üretim dalında üretimi artırıp, rekabetc olanak vereceksiniz. Ya da tekeli kırmak istediğiniz konuda yeterli düzeyde ve uzunca bir süre devam edebilecek ithalat kanalını açacaksınız. Hükümetin bugün uyguladığı ithalatı serbest bırakma rejiminin, döviz kısıtlılığı nedeniyle bu konuda etkin olabileceğini tahmin edemiyorum. Ayrıca, Hükümetin ithalini serbest bıraktığı malların tekel kırıcı mallar olduğu kanısında da değilim. Diş macunu, Hollanda peyniri, çocuk bezi, muz gibi ithal malları, iç piyasadaki hangi tekeli kırmaya yöneliktir acaba?

Esas yöntem, üretimi teşvik olmalıdır. Bu sağlanıncaya kadar da, iç piyasada hangi *"temel mallar"* etkin tekeli varsa, bu doğru biçimde saptanmalı ve kısıtlı döviz olanakları bu tür malların yeterli düzeyde ve sürekli şekilde ithal edilmesine yöneltilmelidir.

Cevap 5: Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu ekonomik konjonktürde, büyümeyle istikrarı birarada sağlamak kuşkusuz fevkalâde güçtür. Ancak burada *"ya büyüme", "ya istikrar"* şeklinde çok katı bir ayırım yapmak yanlıştır. Hızlı bir nüfus artışıyla karşı karşıya bulunan, gelişme yolundaki bir ülkede kalkınma amacını neredeyse terkederek, sadece talebi kısmak yöntemiyle istikrarı sağlamaya yönelmek, uzun süre devam ettirilebilecek bir politika değildir. Ayrıca işsizlik ve uzun dönemli fiat istikrarı gibi sorunlara çözüm de değildir. Dolayısıyla kabul edilebilir makul bütçe açıklarının yaratacağı belirli bir enflasyonu göze alarak, yatırım ve üretim sürecinin hızını devam ettirmek zorunludur.

Cevap 6: Sözünü ettiğiniz önlemler teoride de geçerliliğini korumaktadır. Bunlara ek olarak emekli ikramiyelerinin ve kıdem tazminatlarının da cazip koşullar önerilerek ve *"isteğe bağlı olarak"* bonoya bağlanması düşünülebilir. Ancak ülke çapında tasarruf eğilimini yükseltmek için üretim, pazarlama, reklâm, taksitli satış faktörlerinin tümünü birarada dikkate alan tutarlı program ve yöntemlerin düşünülmesi gerekir. Cazip koşullar içeren, güvenilir, etkin bir sermaye piyasasının katkısını da özenle gözönünde tutmak lazımdır. □

Sadece yanlış değil üstelik tehlikeli

"On yıl önce iflas etmiş bir sermaye birikimi modelinde ekonomiyi kurtaracak bir sihirli reçete görmek, sol hareketin ciddiyetine gölge düşürecek bir yaklaşımdır. 1960'ların ve 1970'lerin bir daha geri gelmemek üzere bizleri terkettiklerini içimize sindirmeden yarın için yıpratıcı bir alternatif üretmek ve Türk toplumuna 1990'lı yıllarda gerçek bir umut olmak mümkün değildir."

ASAF SAVAŞ AKAT

1984'ün ikinci çeyreğinde fiyat artışlarının aniden hızlanması, diğer makroekonomik göstergelerde önemli olumsuzluklar görülmemesine rağmen, ekonominin gidişi hakkında kamuoyunda ciddi endişeler belirmesine yolaçtı. Hükümetin en zayıf noktasının iktisat politikaları olduğu varsayımıyla, muhalefet de en sert eleştirilerini bu konuda yoğunlaştırıyor. Bugünkü politikaların *'alternatifsizlik'* iddialarını çürütmek yönünde büyük bir çaba var. HP ve SODEP'ten yetkili ve uzman kişilerin soldaki iki partinin ekonomiye nasıl baktıklarını ve uygulamayı düşündükleri programı açıklamaları bu bağlamda tartışmanın daha sağlam bir zemine oturması yolunda atılmış önemli bir adımdır. Kendini solda kabul eden bütün profesyonel iktisatçıların sol hareketin sağlıklı bir iktisadi program arayışına katılmaları, Türkiye'nin geleceği açısından hayati önemi olan bu sürecin sorumluluğunu paylaşmaları gerekiyor.

Önce birkaç gözlem yapmak istiyorum. Birincisi, HP'yle SODEP'in önerdikleri iktisat politikaları arasında bir fark gözükmüyor. Sunuşta belki küçük ayrıntılarda ayrılıyorlar ama, gerek Türk ekonomisinin ihtiyaçlarına konan teşhislerde, gerek önerilen çözümlerde, ana hatlarıyla birleşiyorlar. İki partinin aynı iktisat ideolojisini (felsefesini) paylaştığını kolayca söyleyebiliriz: *devletçilik*. Siyasi kökenleri Osmanlı İmapartorluğu'nun derinliklerine kadar inen, özellikle 1930 sonrası Cumhuriyet yönetici sınıfına damgasını vurmuş bir iktisat anlayışı, 1980'lerin ikinci yarısında bu iki parti tarafından en saf haliyle temsil ediliyor. En saf hali diyorum, çünkü, MDP'nin de iktisat programı aslında aynı temele oturuyor; fakat, onunki daha tutarsız ve iyice dejenere olmuş biçimi. Türkiye'de sol hareketin çağdaşlaşmasında, devletçilik anlayışının serinkanlılıkla yeniden değerlendirilmesi bana zorunlu gibi geliyor.

Üstelik tehlikeli

İkincisi, sözkonusu programların pratik sonuçları üstüne. HP ve SODEP'in Türkiye ekonomisine yaklaşımlarının ve getirdikleri çözüm önerilerinin yanlışın ötesinde, tehlikeli olduğu kanısındayım. Tehlikeli, çünkü, bu iki partiden birinin iktidara gelmesi halinde, en geç bir yıl içinde Türk ekonomisinin tümüyle çökeceği konusunda en küçük bir şüphem yok. Her zaman olduğu gibi, bu çöküşün iktisadi, siyasi ve toplumsal faturasını bu partilerin temsil iddiasında oldukları toplum kesitleri ödeyecekler. Bunlar, iktisat politikalarını tasarlayan ve uygulayan uzman ve siyasetçilerin samimiyet ve iyi niyetlerine rağmen olacak. Geçmişte de, samimi ve iyi niyetli bir kadronun yanlış teşhislerden yola çıkınca ekonomi gerçeği karşısında nasıl aciz kaldıklarını izledik.

Üçüncüsü, hedefler konusu. Her iki partinin iktisat politikalarına getirdikleri hedeflere ben katılıyorum. Sol hareketin üç temel iktisadi hedefi vardır: hızlı büyüme, gelir bölüşümünün derhal düzeltilmesi ve ekonomik bağımsızlık. Bunların üçü de somutta nicel olarak tanımlanabilir. Yüzde 7'nin üstünde büyüme hızları tekrar tutturulmadan ekonominin zorunlu yapısal dönüşümlerinin gerçekleştirilmesi bile mümkün değildir. Üstelik, Türkiye'de sağlıklı bir demokrasi rejiminin konsolidasyonu da, yüzde 7'nin üstünde büyüme hızını gerektirmektedir. Aynı şekilde, başta işsizler ve fakir köylülük, büyük halk kitlelerinin gelir düzeylerinde bir yükselme, hızlı büyümenin temin ettiği istihdam olanaklarıyla çok yakından bağlıdır. Doğallıkla, çalışan sınıfların refah ve güvencelerini artıran önemli reformlar zorunludur. Nihayet, Türkiye'nin dışarıdan borçlanma ihtiyacı olmaksızın sanayileşmesini finanse etmesi gerekir. Yani, ödemeler bilançosunda geçmişteki boyutta açılar salt içsel nedenlerle reddedilmelidir.

Vahim bir teşhis hatası

Bu çerçevede, HP ve SODEP'in Özal'a alternatif diye getirdikleri iktisat programını özetleyebiliriz: eski, yani 24 Ocak öncesinde uygulanan politikalar doğrudur; Türkiye ekonomisinin bütün sorunlarını bu politikaları tekrar devreye sokarak çözebiliriz. Belki olay bu kadar açık-seçik söylenmiyor ama dikkatli bir gözlemci tartışmaların eninde sonunda bizi buraya götürdüğünü kolayca görecektir. Arada sırada bunu açıkca ifade eden partilere de raslıyoruz. Bekleneceği gibi, ben bu görüşe çok karşıyım. Geçmiş günlerini hatırlamaktan bile korkan bir topluma, retorik düzeyinde de olsa radikal değişme vaad eden Özal'a karşı geçmişi savunmak sokaktaki adamın gözünde ANAP'ın yanlış politikalarını gerçekten alternatifsiz hale getirmektedir.

Sorunun kökeninde vahim bir teşhis hatası var. Soldaki genel kanı, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllarda yaşadığı bunalımın nedeninin 24 Ocak 1980'de başlayan ve halen de devam eden istikrar programı olduğu. Yani, aslında 1970'li yıllarda uygulanan iktisat politikaları bugün de uygulanabilirdi, fakat bu hükümet bunları uygulamıyor diye düşünülüyor. Bu durumda, bunalımdan çıkış yolu da kendiliğinden beliriyor: Türkiye'yi eskiden yüzde 7'lik büyüme hızlarına kavuşturan politikalara geri dönülürse herşey yeniden güllük gülistanlık olacaktır. Demek ki, hükümete yöneltilen eleştirilerin referans noktası (ve dolayısıyla Özal'ın alternatifi) bugün uygulanabilecekken uygulanmayan dünkü politikalardır. Solun ayrıntılı bir alternatif programa ihtiyaç duymamasının, bu tür programlara iltifat etmemesinin nedeni de açıklık kazanıyor. Alternatif zaten vardır; sorun bir hükümet olma yani iktidar sorunudur. Biz iktidara geldiğimiz anda bu sorun çözüldüğünden ekonomik bunalım da sona erecektir.

Bu teşhis yanlıştır. Artık bir gerçeği kabul etme zamanı geldi; hatta geçiyor. Türkiye ekonomisinde yaşanılan bunalımın kökenleri 1975 yılına gider; bunalımın nedeni de sol partilerin bugün başarılı ilân ettikleri 1960 sonrası iktisat politikalarıdır. Daha genel bir ifade kullanmak istersek, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana uygulamaya çalıştığı *'sermaye birikimi modeli'* işlevini bitirmiştir. Aslında bu daha 1960'lı yıllarda normal olarak terkedilmesi gereken bir modeldi. Ama, çeşitli nedenlerle aksak-topal 1975'e kadar suni teneffüsle yaşatıldı. Fakat iflası engellenemezdi, engellenemedi de. Şimdi, on yıl önce iflas etmiş bir *'sermaye birikimi modelinde'* ekonomiyi kurtaracak bir sihirli reçete görmek, sol hareketin ciddiyetine gölge düşürecek bir yaklaşımdır. 1960'ların ve 1970'lerin bir daha geri gelmemek üzere bizleri terkettiklerini içimize sindirmeden yarın için yapıcı bir alternatif üretmek ve Türk toplumuna 1990'lı yıllarda gerçek bir umut olmak mümkündür.

Beklenmedik bir destek

İlginç olan, düne yönelik özlemlerinde HP ve SODEP'in yalnız kalmayışı, hiç beklenmedik bir cenahtan destek almaları. Sermaye sınıfı, başta büyük tekeller ve holdingler, geçmişin güzel günlerine gerçekten geri dönebilmeyi arzu ediyor. *Adnan Başer Kafaoğlu* böyle restorasyon talepleri çerçevesinde ekonominin yönetimini devraldı. Sonucu beraberce izledik. 6 Kasım seçimlerinde *'eski'* holdinglerin MDP'yi ANAP'a tercih etmeleri de bir rastlantı değildi. Önümüzdeki dönemde, ekonomik iktidar odakları yeni manevra alanları yaratmaya çalışacaklar, bu yönde çok güçlü işaretler daha şimdiden var. Yanlış bir platforma oturması, bilmeden ve istemeden, sol hareketin kamuoyunu onlar adına hazırlamak rolünü üstlenmesiyle sonuçlanır diye çok korkuyorum.

İşin bir başka garip yanı da var. 1960'larda geçerli *'sermaye birikimi modeline'* (ki uygulayıcılarından biri gene *Turgut Özal*'dı) biz o zamanlar çok karşı çıktık. Haklı olarak, modelin döviz üretmediğini ve kronik ödemeler bilançosu açıklarına ve dış borçlanmaya mahkum olduğunu belirttik; işsizlik sorununa hiç çözüm getirmediğini kanıtladık; gelir bölüşümünü sürekli bozduğunu vurguladık; Türkiye'nin dünyada gelir bölüşümünün en bozuk olduğu ülkelerden biri haline bu modelle geldiğini anlattık; kurulan sanayi yapısının çok sağlıksız olduğunu gösterdik; vs., vs.. Üstelik, *'modelin'* çöküşünü 1975-80 arasında hep beraber yaşadık. 1978-79'da iyi niyetli bir kadronun *'model'* içinde kalan bir istikrar-reform arayışının nasıl adeta faciayla sonuçlandığını gördük. Bugün bütün bu bilgi ve deneyimlerimizden yararlanmak, ders almak zamanı. Her yazımda vurguluyorum: cesaret ve serinkanlılıkla geçmişle olan bağlarımızı sorgulamak, geçmişin önyargılarını terketmek zorundayız.

Soyut sloganlar terkedilmeli

Demek ki, alternatif tartışmaları aslında yeni bir *'sermaye birikimi modeli'* ürettikleri takdirde anlam kazanacaklar. Nitekim, *Özal*'a yöneltmemiz gereken esas eleştiri de bence burada: *Özal*'ı eskiyi değiştirdiği için değil, eskiyi bırakıp yerine yeni bir şey getirmediği için eleştirmeliyiz. Türkiye ekonomisinin bugünkü sorunu enflasyon ya da satın alma gücündeki düşüşler değil. Ekonomiyi kim yönetirse yönetsin, 1970'lerdeki yanlış iktisat politikalarının faturalarını ödeyecek. Eski modelin sancılı iflasının kaçınılmaz sonucu bunlar. Sorun, yine bir sermaye birikimi modelinin ortaya çıkmayışı. Yani iç tasarrufların ha bire düşmesi, yatırımların durması, sağlıksız üretim yapısında en küçük bir değişmenin belirmemesi. Velhasıl, görünür gelecekte Türkiye'nin büyümekten vazgeçmesi.

Doğallıkla, iç tutarlılığı olan bir *'alternatif modelin'* sunuş yeri burası değil. Ben, bu yönde epey ayrıntılı sayılabilecek bir çalışmayı daha önce yayınladım. Orada, devletçiliğe de, 1960 sonrası uygulanan iktisat politikalarına da açıkca karşı çıktım; piyasa mekanizmasını destekledim; Batı Avrupa sosyalist-sosyal demokrat partilerinin uyguladıklarına paralel bir yeni *'sermaye birikimi modeli'* önerdim. Karşımızda koskoca iki parti var. Onların da *'planlı ekonomi'*, *'Atatürk devletçiliği'*, *'sosyal adalet'* gibi soyut sloganları bir kenara bırakıp, somut iktisat politikaları düzeyinde, bugün iktidara geldiklerinde ekonominin neresinde hangi değişiklikleri yapacaklarını saptayan (ve bizlere açıklayan) bir çalışmayı yapmalarını neyin engellediğini bir türlü anlamıyorum. Hatta, bu tür çalışmaların yokluğu beni üzüyor. Çünkü, ekonomik konularda kavram kargaşasının devamında ve sağlıklı, çağdaş bir sol alternatifin oluşmamasında Türkiye'de sol hareketin çok ciddi bir zaafını görüyorum. Bu zaaf, yarın solu güçsüz kılarak, ülkemizde demokrasinin gelişmesine darbe vurabilecektir. □

Ali Koçman: Liberalleşmede ilk ciddi eğilim Özal Hükümeti'nden

Özal Hükümeti'nin uyguladığı iktisat politikasına eleştiriler, üstelik giderek sertleşen dozda eleştiriler yöneltenlere işadamları da katılıyor. Sanayici ya da tüccar, iş çevrelerinden yükselen hoşnutsuzluğun nedenleri belli: İşlerin eskisi gibi yürümemesi...

Bu, ille de işadamlarının -birkaç istisna dışında - 24 Ocak'a verdikleri toplu desteği geri aldıkları, ve 24 Ocak'ın bir tür sünger çekme iddiasında olduğu geçmiş günlerin, ucuz kredili kolay kazançlarını özledikleri anlamına gelmez. Ama bugün yakınan işadamlarımızın, Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik geleceğinden önce firmalarının (ki bu firmaları Türkiye'nin uzun vadeli geleceğinin teminatı olarak görmekte herhalde haksız sayılamazlar) kısa vadeli çıkarlarını gözetme kaygısı içinde oldukları gözleniyor.

Ancak bunların ötesinde iş çevreleri Özal iktidarına genelde nasıl bakıyorlar?.. TÜSİAD Genel Başkanı **Ali Koçman**, bu konudaki sorularımızı cevaplamaya, **"Liberalleşmek isteğini ciddi olarak ilk defa Özal hükümeti ortaya koyuyor"** diyerek başladı ve şöyle devam etti:

— Daha önceki muhafazakâr ortamın partileri, liberal ekonomiden yana olmaktan ziyade özel sektör ağırlıklı ekonomiden yanaydılar. Mülkiyet ve miras hakkına kesinlikle saygılıydılar ama, liberalleşme yahut kapitalistleşme aşamasını yaşamak bakımından oldukça muhafazakâr ve isteksizdiler. Daha ziyade devlet sübvansiyonlarıyla üreyen bir özel sektör... Ki bunun devlete olan şükran borcu bir anlamda devam ediyor; devleti yöneten politikacılarla olan ilişkileri de bu açıdan anlam kazanıyor.

Devletin himayesiyse sadece devletçiliğin değil, özel sektörün de himayesi şeklinde, yani *Devlet Baba* özel sektörün de babası, onu da himaye ediyor, sübvanse ediyor. Türkiye'de, kendine özgü bu model, özellikle 1950'lerden sonra uygulandı ve geniş bir sanayici kitlesi yaratmak, müteşebbis bir ruh yaratmak, yatırımlar yapmak bakımından başarılı oldu. Mesela, 1965'ten 75'lere doğru gelen dönemde, iç ve dış konjonktür gayet elverişli olduğu için Türkiye'nin en başarılı seneleri yaşandı: Yüzde 5'i aşmayan eflasyon, yüzde 7 civarında bir kalkınma hızı... Bu dönemde, sınırlı olmakla birlikte işçi hakları gündemde, siyasal bakımdan demokrasi oldukça çalışır durumda...

Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, ekonomik bakımdan Türkiye'nin başına gelmiş olan en büyük felaket petrol krizidir. Çünkü petrol krizi, bırakın dünyadaki reperküsyonlarını, Türkiye'nin uygulamakta olduğu -taraf olalım olmayalım, biraz da dış alemin gözünden kaçırarak büyük bir başarıyla uygulamakta olduğu bu eğilimin iflas etmesine, sona ermesine yolaçan hadisedir. 1980, 24 Ocak kararları, bildiğimiz klasik kararlardır, yani mucizeye dayanan kararlar değil. Aynı kararların alınması için daha önceki hükümetler, IMF'ye üç defa *Niyet Mektubu* vermişler, ama işlememiş. Bütün mesele kararların becerili şekilde takdim edilmesi ve kritik bir dönemde olunmasına rağmen, ciddiyetle takip edildiği intibaının verilmesi... Sayın *Özal*, daha önce Türkiye'nin yüksek bürokrasisi içinde çok adı geçen bir üst düzey yönetici olmasına rağmen, bence asıl 24 Ocak kararlarıyla birlikte doğuyor. Ve bu olgu gelişerek *Turgut Özal*'ı politikacı yapıyor...

"Konuştuğumuz çerçevede, cevaplanması kısmen zor gelen bir şey var: Liberal bir tarihi yok Türkiye'nin. Ekonomisinde de yok, siyasetinde de yok. Ama şu dönemde, Özal'la liberalizmi eşitler hale geldik. Bunun acaba, kitleden gelen bir talebin sonucu olduğu söylenebilir mi?"

— Efendim, tabii kitlenin ekonomik ve politik olarak tam bilinçlenmiş bir kitle olduğunu söylemek zor. Kitle tepkiler gösteriyor, kitle bir şahsa ümit bağlıyor, vazgeçiyor, destekliyor... Yani kitlenin çok renkli bir yaklaşım tarzı var şahıslara, ekonomik ve politik olaylara...

Kapitalizme allerji var

"Bu arada kitle derken, bir-iki şeyi de katmak gerekir. Bu konulara -liberalizm gibi- kitleye oranla daha bilinçli yaklaşması gereken, doğrudan ilgilenen işadamları vs'den gelen ciddi bir talep var mıydı? Yoksa uzun bir buhran döneminde bir şey formüle edildi, bu, başka nedenlerle inandırıcı görüldü ve böylece mi benimsendi?"

— Türkiye'yle ilgili konuşmadan önce liberalizmin tarihine bir değinmek gerekir ki, kim taraf olur, kim taraf olmaz anlaşılsın. Bugünkü Avrupa'da gördüğümüz liberalizme 200 yıllık bir evrim sonunda varılmış. Demokrasinin çok yumuşak, esnek yönleri, ekonomi politikalarındaki bazı dirseklerin görülmemesine veya yumuşamasına yolaçmış; siyasal ve ekonomik rejim birbirini tamamlayarak Avrupa'da bugünkü olay meydana gelmiş. Şimdi bunu Türkiye bir, iki, üç sene daha yaşasın, böyle bir şey tabii sözkonusu olamaz. Peki bekleyelim desek bile, artık o 200 sene sözkonusu değil dünyada, zamanlama bakımından... Şimdi, demin de söylemeye çalıştığım bir karma ekonomi gözlüyoruz Türkiye'de; bir hadise var, tam tarifini veremiyoruz. Çok muhafazakâr, çok kuvvetli bir mülkiyet anlayışı var, ama kapitalizme karşı da birtakım allerjiler var. Türkiye'deki ekonomik değerler garip çelişkiler içinde gelişme göstermiş. Bunların bir parça daha berraklaşması, zannediyorum herkesin yerini alması, neye taraf neye taraf olmadığının belli olması bakımından da yardımcı olacak bir hadise. *Özal* bunu bilerek mi yapıyor, yoksa kendi kafa yapısı itibariyle mi bu yola girmiştir ve Türkiye'ye böyle bir istikamet vermeye çalışıyor, bilmiyorum. Ama *Özal*'ın varmak istediği nokta, bence, bizim petrol krizinden önce uyguladığımız modelden daha istikrarlı, daha çağdaş ve daha sosyal adaletçi bir modeldir diyebilirim.

"Kitle talebi konusunda ne diyorsunuz?"

— Efendim kitlenin ne liberal ekonomiye taraftar olduğu gibi kesin bir şey söylemek mümkün, ne de bunun böyle olup olmadığını ispat etmek... Ama şu var ki, mesela kitle bürokrasiden şikayetçi, kitle oldum olası devletten şikayetçi. Hem devlete karşı çok saygılı, *"Şeriatın kestiği parmak acımaz"* diyen bir kitle, hem devleti tenkit eden, veya *"başa geçtiğim takdirde devletin bazı sivriliklerini törpüleyeceğim"* diyen adama da güvenen bir toplum. *Özal* seçim propagandası sırasındaki TV konuşmalarında, kalemi eline alıp da, *"Ben TRT'ye girerken beş kişi Turgut Özal olup olmadığıma dair vesika istedi"* dediğinde, aslında, çok daha basit bir işlem karşısında vatandaşın karşılaştığı olayı anlatıyordu. Ve onu dinleyen vatandaşı gönülden yakalamaması mümkün değildi. Onun için kitlenin tepkisi liberalizme sempatiden ziyade, devlete, bürokrasiye duyulan bir tepki olarak nitelendirilebilir, böyle de tarif edilebilir.

Hem siyasette hem ekonomide rötarlıyız

"Liberalizmle demokrasi arasında hem kavram tipleri olarak, hem de tarihi gelişme içinde birtakım bağlantılar var. Çeşitli iş çevreleriyle konuştuğumda, liberal boyut -altyapı, üstyapı şemaları- kurulduğunda, Türkiye'nin bayağı demokratik bir hayata geçeceği yolunda bazı inançlarla karşılaşıyorum. Hani ekonomist-marksist bir yorum vardır; altyapı şöyle olursa, üstyapı böyle olur diye... İşadamları sanki bunu benimsemiş gibiler. Ekonomik ilişkilere belirleyicilik tanıyan bir yaklaşımları var gibi. Sizce böyle mutlak bir ilişki kurulabilir mi, altyapı liberal olunca üstyapı demokrat olur mu?"

— Bugün Avrupa'nın mevcut temelinde kapitalist sistem var. Kapitalist sistemin en vahşi dönemlerinden en yumuşak, en kabul edilebilir aşamalara gelmesi içersinde demokrasi de birlikte gelişmiş. Yani ilk önce demokrasi kurulup sonradan kapitalizme geçilmemiş. İlk önce kapitalist ekonomik modeli bütün ağırlığıyla yaşamışlar, ve ellerindeki mevcut gücü kaybetmemek akıllılığını göstererek, bir uzlaşma rejimi olan demokrasiyi getirmişler. Ondan sonra işçi hakları gelmiş, sendikalar gelmiş, komünist partiler gelmiş... Ama hepsinin mevcudiyetinin temelinde kapitalist düzen var; onu, hiçbiri inkar etme durumunda değil. Bugünkü Avrupa düzeni, insanlığa en yakışır düzendir. Sosyal demokratlar, muhafazakârlar, liberaller, Hıristiyan demokratlar, Avrupa Komünist partileri prensipte bu dairenin etrafında toplanmışlar... Türkiye, ekonomik kapitalist aşama dönemini, yahut liberalleşmeye varan dönemi yaşamayan bir ülke olduğu için, o siyasal evrimi de yaşamamış bir ülke. Hem siyasal bakımdan, hem ekonomik bakımdan rötardayız. O yüzden bugün Avrupa'da ekonomik bakımdan ne varsa bizde de o olsun demekle olmuyorsa; siyasi bakımdan da, Avrupa'da ne varsa bizde de o olsun demekte olmaz, mümkün değil.

1920'ler Osmanlı İmparatorluğu'nun bitişidir. Bu bitiş noktasında, sanki 600 yıllık imparatorluk dönemi hiç yaşanmamış gibidir. Bugüne hiçbir mirası, siyasal ve ekonomik mirası yoktur, hiçbir şey vaadetmez. Herşey Cumhuriyet'le başlamış, *Atatürk*'ün sezileri, arzuları, fikirleri neyse, oraya kadar varılabilmiş. *İsmet Paşa*'nın 1946'dan sonra demokrasiye geçiş arzusunun nedenleri var, ve bence Batı'yla entegrasyon ciddi olarak 1946 niyetlidir. Ondan sonra *Demokrat Parti* var. Ekonomide ciddi olarak birşeyler yapmak arzusunda. Bir hareket başlatılıyor. 60'dan sonra da onu, plânlı olarak daha ciddiye alma hadisesi. Özel sektörü daha akıllıca büyütme politikası falan... Ve ondan sonra gelen petrol krizi olayı.. Burada, Türkiye'nin normal olarak bu uçuruma inmesi ve oradan tekrar geriye dönmesi, herşeye rağmen, bir rejim değişikliğine uğramadan, coğrafi bütünlüğüne bir halel gelmeden o periyodu atlatabilmiş olması da bir başarıdır.

Geri kalmışlığın faturaları ödeniyor

"Peki bundan sonra liberal denebilecek bir ekonominin kurulması..."

— 12 Eylül'den önceki hadisenin bence en önemli nedeni, herkesin kendi başına ülkeye, diğerlerine önem vermeden hakim olabileceği hevesine kapılmasıdır. Bu geri kalmışlık hadisesidir. Bir de tabii sivil kesimin bir uzlaşma yaratamaması, inançsızlığı, birbirine olan saygısızlığı, sevgisizliği vardı. Prensiplere sadece kendisinin uyacağını iddia etmesi, başkaca kimsenin buna uyabileceğine inanmaması hadisesi... Bu da bir geri kalmışlık. Yani toplum geri kalmışlığının faturalarını ödüyor. Bunu ne derece aşacağız, ne derece aklımızı başımıza alacağız ve yapılması gerekenleri yapacağız?... Yalnız siyasal bakımdan da, ekonomik bakımdan da Türkiye'nin Avrupa standartlarına yaklaşabilmesi için daha çok uzun yıllar geçmesi gerekir kanaatindeyim ben.

"Dört sene sonra —tabii eğer hiç beklenmedik iç ve dış ekonomik ve siyasal olaylar olmazsa— bundan on-onbeş sene önce koloniyal idare nedeniyle bağımsızlığına kavuşmuş, ama bizden daha geri memleketlerde karşılaştığımız manzara olacak.

"Liberalizmin bazı yönlerini dışta bırakıp da, öncelikle ekonomik ilkelerini benimsemenin..."

— Yani ithalatı serbestleştirdik, şimdi biz liberal olduk denilemez. Yani liberalizm bir hayat tarzı, bir düşünce tarzıdır. Liberalizmi, kelime olarak, sadece ekonomik açıdan değerlendirmemek lâzım. Bugün, mesela ABD'de, pek çok liberal kimse, pek çok muhafazakâr kimsenin gözünde sosyalisttir. Yoksa bizim anladığımız anlamda ekonomik liberalizm ayrı hadise. Türkiye bu boyutları henüz yaşamıyor.

"Özellikle sizin yakın olduğunuz, temsilcisi durumunda bulunduğunuz işadamlarının liberal oldukları söylenebilir mi?"

— İşadamlarını toplumdan ayırdederek değerlendirmemek lâzım. Herkes toplumun bir parçası; toplumdan etkileniyor, topluma birşeyler veriyor. Yanlış veya doğru... O bakımdan liberallik hadisesi değerlendirilirken, hata yapmamak için dikkat etmek lâzım. Çünkü çok yanlış, çok ters anlamlar da ortaya çıkabilir. Liberalizmi siyasal açıdan değerlendirdiğimizde, taraf olan neye taraf olduğunun tarifini tam doğru olarak tecessüm ettiremezse, o takdirde siz, evet'lerle veya hayır'larla onu hiç istemediği, yahut da isteyip de söyleyemediği noktalara çekmiş olabilirsiniz ki, bu da bir kargaşa yaratır bence. Bunun tartışmasını yapacak bir toplum düzeyinde değil Türkiye...

Dört yıl sonraki Türkiye

"Başka türlü ifadeler, başka türlü şekillenmeler dokusu şimdi değerlendirilirken, genel olarak bir çeşit negatif kıstas kullanılıyor. Negatif derken kasdettiğim, 'işte ülke batıyordu ve bir formül getirildi' yaklaşımı... 24 Ocak kararlarına da böyle bakılıyor. Belki bugünkü uygulamaya da böyle bakılıyor: 'Yatırım yok, üretim yok ama ne yapabiliriz? Tek çözüm budur' gibisine. Bir çeşit negatif kıstas oluyor bu. Peki pozitif olarak Özal'ın temsil ettiği zihniyetin Türkiye'ye getireceğine inandığınız bir şey var mı? Hani bir felaketten kurtarmak vs. dışında..."

— Şimdi *Özal,* anti-enflasyonist bir politika uygulamaya çalışıyor. En basitinden, fiyatlar artsa, alım gücü düşse bile Türkiye'de kıtlık olmaz, darlık olmaz, kuyruk olmaz. Teoride belki bunlar kıymet ifade etmiyor ama, her istediğiniz malı, istediğiniz anda bulabiliyorsunuz. Geçerli bir görüştür; çünkü talep kısılmıştır. Fiyatlar gerçek fiyatın üstünde, pahalı seviyelerdedir. Bundan dolayı da, en azından beklenmedik ekonomik sıkıntılar, darlıklar, genel anlamda yaşanmaz. Programının işleyişi açısından *Özal,* uzun vadede beş yıllık bir süre tanıyor kendisine. Bana ortaya şöyle bir tablo çıkacak gibi geliyor: Dört sene sonra -tabii eğer hiç beklenmedik iç ve dış ekonomik ve siyasal olaylar olmazsa- bundan on-onbeş sene önce koloniyal idare nedeniyle bağımsızlığına kavuşmuş, ama bizden daha geri memleketlerde karşılaştığımız manzara olacak. İstediğiniz kadar yabancı araba, yabancı sigara, yabancı gıda maddesi, her şey olacak... Şöyle bir baktığınızda, Türkiye ne kadar ilerlemiş, refah içersinde... Bilhassa ticaret sektörünün ilerlemesi nedeniyle nüfusun daha büyük oranda ticaret erbabı haline dönüştüğü bir toplum yapısı olacak. Milli gelirde birtakım sıçramalar gözlenecek, altyapı tesislerinde gelişmeler, dünya standartlarında hava alanları, limanları, otelleri, köprüleri olan bir görünüm kazanabilecek. Belki işçi kesiminde, aydın kesiminde, bazı siyasi hak arayışları içindeki kesimlerde memnuniyetsizlikler gözlenecek. Pahalı bir ülke, herkes istediğini alamıyor, ama her şey var, dükkânlar dolu: Böyle bir görünüm içersindeki bir Türkiye... Ama nedeni belli olmayan bir siyasi, bir ekonomik memnuniyetsizlik, yahut kalkınma halinde olan ülkelerde gözlenen bir *'frustration'* olayı. Böyle bir tablo ortaya çıkar gibi geliyor bana. Yani daha dramatik gelişmelerin olacağını zannetmiyorum. Bunu da iki sebebe dayandırıyorum: Birincisi, Türkiye'nin hakikaten kendini besler bir ülke olması, yahut da çok az bir ilaveyle kendini besler olması. İkincisi Türkiye'de, böyle açlıktan sürünme noktasında bir felaketten sözetmek mümkün değil. Eskiden kırsal kesim, daha çok acınan, daha çok fukaralığı, çaresizliği bilinen, daha çok göze batan bir durumdayken, zannediyorum bu olayı şimdi büyük kentlerin varoşlarında gözlemek daha mümkün. Buna mukabil kırsal alanda, gösterilmeyen, gözlenmeyen bir iyileşme durumu var. Kırsal alandan bir sorun çıkması mümkün değil. Yani beklenmiyor. Bu bakımdan, aşağı yukarı böyle devam eder denebilecek bir tablo önümüze çıkıyor. Kamuoyunda, doğrudan değilse de, dolaylı olarak tepkileriyle reaksiyon veren kentlinin bu tepkileri ne boyutlara kadar gider, ne gibi gelişmeler gösterir, onu bilemiyorum. Ama 12 Eylül'den önceki olanlarla, kent sokaklarında herkes bir politik olay yaşadı...

Ticaret, yine ticaret

"Şimdi şu yakın tarihteki dönemlere baktığımızda, bunları hükümetlerle özdeşleyecek olursak, sözgelimi Demirel dönemini sanayileşme, kalkınma çabalarıyla; Ecevit dönemini, insan hakları, eşitlik gibi kavramlarla birlikte düşünme eğiliminden sözedilebilir. O anlamda, Özal dönemi, demin söylediğiniz sakıncalara yokmuş gibi bakarsak, o anlamda ne getirebilir topluma?"

— Ben ticari kesimde, ticaretle uğraşan insan sayısında çok önemli artışlar bekliyorum. Çünkü modelin tabiatı da buna uygun. Yani tamamen, üretmeden alıpsatma hadisesi. Aracı hadisesi. En basit pazar olayının gelişmesi. Bunu bekliyorum... Bir de ilgi çekici bir özlemim var: Orta yaşlar, bizim nesil, halâ müteredditt. Çünkü o geçmişteki dönemleri yaşamış, ne olacağına yeniden karar verme ihtiyacını duymuş. Genç nesilde ekonomik düşünme, ticaret yapma, iş hayatına atılma, müteşebbis olma isteği -ama hayal, ama gerçek çok daha yoğun, çok daha belirgin. Yani devletten bir kaçış, bir özel sektöre özenme, kendi başına bir şeyler yapabilme hevesi çok daha belirgin. Bu tabii sadece varlıklı ailenin çocuğu için sözkonusu değil; genelde böyle...

"Halk kesiminde daha yaygın.."

— Evet, çok ilgi çekici bir şey. *Özal* döneminin bir damgası olabilecek bir hadise. Etki-tepki ilişkisi olabilir. Öyle düşünmek gerekiyor...

"Global olarak baktığımızda tarihe, sanayileşme bütün ülkeler için çok önemli bir şey. İyi kötü sanayileşiyor olduğunu hissederek yaşayan bir toplumda, belli bir iyimserlik oluşuyor. Gelecek, çok önemli bir anlam kazanıyor. Şimdi, sanayileşme konusu büyük ölçüde bir kenara bırakılmış gibi. Turizmle kalkınmak gibi yeni bir tema ortaya çıktı. Tarım meselesi derken, ihracat ön plana çıktı vs... Nasıl bir yarına gitmekte olduğumuz, yahut, yarını bir tarafa bırakıp bugünü daha çok düşünmeye yönelen bir toplum olacağımız söylenebilir mi?"

— Çok kullanılan bir tabir var: İkame sanayii... Bilhassa 65'lerden sonra kurulan bir sanayi yapısı. 1957-58'lerdeki ekonomik iflastan sonraki dönemde ülkede hakikaten hiçbir şey yok, hiçbir şey gelmiyor. 27 Mayıs olayı onun birikimi... Ve planlı devreye geçiş... Hep bilinçaltımızda olan şey, kendi sanayimizi kuralım, dışarıya muhtaç olmayalım; iğneden ipliğe dışarıya muhtaç olan ülke kamyonunu da yapan, otobüsünü de yapan, lastiklerini de yapan ülke haline gelsin. Ve bu, çok akıllıca, başarıyla; hem hükümet bakımından, hem müteşebbis açısından, müteşebbisin uyum göstermesi açısından büyük başarıyla yerine getiriliyor. Yalnız bunu yaparken, iç ve dış konjonktür de bunu yapmanıza fevkalade cevaz veriyor. Onu da dikkate almamız lâzım. Ondan sonra bir sabit kur politikası var. Bir devlet sübvansiyonu var. Düşük faiz politikası var. Bunların hepsi, yapılması gereken ve başarıyla yapılan hadiseler. Bunları hor görmek mümkün değil ve Türkiye bugün, birçok benzer ekonomilerle mukayese edildiğinde, adeta sanayileşmiş bir ülke görünümü arzediyor. Tabii bugüne gelindiğinde ekonomik bakımdan bunu devam ettirebilme şansımız yok. Ne iç konjonktür bakımından, ne dış konjonktür bakımından... Ama bu demek değil ki sanayii dışlayalım. Bir Hong-Kong, bir Singapur olalım da değil... Söylemekle de olmaz zaten. 60-80 arasını yaşamış bir topluma bunu empoze etmek mümkün değildir. Ama bunları birer müze gibi muhafaza edip, çocuklarımıza, **"biz zamanında bu fabrikaları kurmuştuk"** diye göstermek durumunda da değiliz. Bugün Türk sanayiini kamu kesiminde, de, özel kesimde de tam kapasiteyle çalıştırabildiğimizi düşünsek, mevcut potansiyele birbuçuk misli eklenmiş gibi bir verim çıkar ortaya. Bunun hesapları yapılıyor, biliniyor. Belki bir çimento fabrikası, bir demir-çelik sanayii ilave etmek yerine, o sanayilere, aynı fabrikalarla birbuçuk-iki misli üretim artışı kazandıran metotlar geliştireceğiz.

MURAT BELGE

Körfez'de tüketme savaşı

JÜLİDE ERGÜDER

"Korumamızı istemek ile bu korumanın getireceği sakıncalardan korkmak arasında ikircikli kaldılar hep. Bizim yanlarında yörelerinde olmamızı istiyorlar ama ayak altında olmamızı asla arzu etmiyorlar."

***Time*, 28 Mayıs 1984. Yüksek düzeyde bir Amerikan diplomatının ağzından.**

Amerikalı diplomatın değindiği nokta, son birkaç haftadır cevabı aranan *"İran-Irak savaşı nereye kadar tırmanacak?"* sorusuna biraz aydınlık getiriyor. İran Devrimi'nin ilk günlerinden itibaren, başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin dış siyasetlerinde İran'ın ve devrimin yayılma ihtimalinin denetlenmesi konusu çok önemli bir yer işgal etti. Ama, denetlemenin üst sınırı neydi?

İran-Irak Savaşı'nın üçüncü haftası dolarken (1980 Ekim ortaları), İran'ın o zamanki devlet başkanı *Beni Sadr*, dünya tarihinde saldırıya uğrayıp da bir tek ülke tarafından bile desteklenmeyen tek devletin İran olduğunu söylemişti. O tarihlerde, dünyanın ilk İslam devrimini gerçekleştiren bir ülke ve şevk dolu halkının dış ilişkilerini rayına oturtamayışına bağlanan bu desteksizlik, üç yılı aşan bir zamandır sürüyor. Hatta, kimi zaman şaşırtıcı biçimler de alabiliyor. *Harg Adası*'nı, daha sonra da petrol tankerlerini birbiri ardınca bombalayanın, kimyevi silah kullananın Irak olduğu aşikârken, *BM Güvenlik Konseyi*'nin 6 körfez ülkesinin hazırladığı tasarıyı benimseyip tankerlere yönelik saldırılar konusunda yalnızca İran'ı kınaması, şaşırtıcının da ötesinde gülünç. Ne var ki, İran Batı'nın *"can damarı"*nı tehdit ediyor. Bu can damarının, hep söylenegeldiği gibi *"petrol sevkiyatının güvenliği"* mi, yoksa savaşın tüm körfeze, İran ihtilalinin de tüm bölgeye yayılması ihtimali mi olduğuysa sık sık karıştırılıyor.

Savaşın ekonomik etkileri

İran-Irak savaşı 1980'in Eylül ayı sonlarına doğru patlak verdiğinde, dünya basınının ilk üzerinde durduğu noktalardan biri *Hürmüz Boğazı*'nın kapanması halinde petrolün varil başına fiyatının 100 dolara çıkabileceğiydi. Gerçekten de, petrol fiyatları 1973 Arap-İsrail Savaşı ertesinde 4 kat, 1979'da İran Devrimi'nin başarılmasından sonra da 2 kat artmıştı. Savaşın başında haklı görülebilecek bu endişe, sanayileşmiş büyük devletlerin geçen zaman zarfında aldıkları (bol miktarda stoklama dahil) çeşitli tedbirler ve başka enerji kaynaklarına başvurmaları sonucunda, artık geçerliğini büyük ölçüde yitirdi. *Time*'ın verdiği rakamlara göre, 1979'da bile tükettiği toplam petrolün ancak yüzde 19'unu körfezden temin eden ABD, şimdi sadece yüzde 3 oranında petrol ithal ediyor. Üstelik, tek başına ABD'nin 400 milyon varil petrol stoku bulunuyor. Körfezin halihazırda günde 7 ila 8 milyon varile ulaşan petrol üretiminin yüzde 40'ını bir başına karşılayan Suudi Arabistan'ın, denize açılmış tankerlerde muhafaza edilen, petrol stoku da en az 60 milyon varil. Hin-i hacette Suudi Arabistan ve öbür körfez ülkelerinin petrol üretimi sekteye uğrarsa, doğacak boşluğun anında Nijerya, Meksika, Venezuella, Endonezya ve Libya gibi körfez dışı ülkelerle doldurulması için gerekli hazırlıkların yapıldığı da biliniyor. Dolayısıyla, körfezin petrol trafiğinin engellenmesi, eğer bu tıkanıklık çok uzun süreli olursa, petrol ithalatının önemli bölümünü körfezden karşılayan Japonya (yüzde 58), İtalya (yüzde 46), İspanya (yüzde 39) ve Fransa'yı (yüzde 35) zor durumda bırakacak. Uzman kişiler, körfez trafiğinin kapanması yüzünden doğacak psikolojik şokla birlikte petrol fiyatlarında yüzde 20'ye varabilecek fiyat artışları olacağını öne sürseler de, savaşın başından beri yaklaşık 100 tanker bombalandığı halde, spot alımlar dışında olağanüstü fiyat artışı görülmedi. Körfez bunalımı, enerji darboğazından çok, para piyasasında dalgalanmalara sebep olabilecek gibi görünüyor. Mayısın sonlarına doğru, Tokyo döviz borsası, tarihinin ikinci en kötü gününü yaşadı. Petrol üretimi durunca, körfez ülkelerinin telaşa kapılıp Batılı ülkelerin bankalarındaki muazzam meblağlara varan paralarını çekmeye davranacakları ihtimali, iş çevrelerini biraz tedirgin ediyor. Öte yandan, savaşın körfeze yayılmasıyla birlikte, zaten hassas dengeler üzerinde duran bu ülkelerin uğrayacağı toplumsal sarsıntılar, sonuçlarının ulaşacağı boyutlar şimdiden kestirilemediği için, iyice tehlike arzediyor. Ama, bu belirsizlik, körfez ülkelerinin (özellikle ülkesinde Şiî nüfustan çekinen Suudi Arabistan'ın) keskin bir çıkış yapmalarını da önlüyor. Bu nedenle, Suudi Arabistan'ın bir İran savaş uçağını hava sahasını ihlal ettiği iddiasıyla dü-

Rusya hep kuzeyde

İran İslâm Devrimi'nin baş sloganı, bilindiği gibi, *"Ne Batı (Amerika), Ne Doğu (Rusya). İran İslâm Cumhuriyeti"*dir. İran Orta Doğu'da ilk kez, sırtını bir devlet ya da bloka dayamadan varlığını sürdürme mücadelesi veriyor. Bu zorlu mücadele, eğer başarıya ulaşırsa, bölgenin halklarına emsal olmak gibi, mevcut dengeler açısından tehlikeli bir yön de taşıyor, şüphesiz. Sloganın şimdiye kadar dikkati çeken kısmı ABD'ye yönelik düşmanlık idi. Halbuki İran, tarihinin tüm dönemlerinde kuzey komşusunun tehdidini üzerinde hissetmiştir; bugün de hissetmediğini söylemek pek mümkün değil.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal ederek ülkenin doğusuna doğru sarkması, İran açısından önemli bir gelişmeydi. *Şah* döneminde Orta Doğu'nun jandarmalığını yapan İran'ın, devrim ertesinde Batı düşmanlığı beslemesi, Sovyet tehlikesinin gözardı edilmesine yolaçmıştı. Halbuki, devrim Sovyetler'e dost değildi; Sovyetler'in Afganistan'daki varlığıysa İslâmî idarenin tedirginliğini arttırıcı bir unsurdu. Bu nedenle, kendisini ilk güçlü hissettiğinde, devrimin başından beri İslâmi yönetimin her eylemini tasvip ederek adını *"oportünist"*e çıkaran *Tudeh Partisi*'ni tasfiye etti. Bu bastırma hareketi, iki ülke arasında zaten pek nahoş olan ilişkileri iyice soğuttu.

Sovyet-İran anlaşması

Şimdi, yüzyılın başına giderek, yakın tarihte Rusya'nın İran'ı nasıl değerlendirdiğine bir göz atalım. İran'ın

şürdüğünü açıklaması, Amerikan hükümet çevrelerinde aşırı sevinç yarattı.

Beklentiler, hesaplar

Körfezde, son birkaç gündür durulur gibi görünen tırmanma, Şubat sonunda Irak'ın *Harg Adası*'ndaki tankerleri bombalamasıyla başladı. 28 Şubat 1984 tarihli gazeteler, bombardıman haberinin yanısıra, Irak askeri yetkilisinin *"İran'ın saldırılarını durdurmaması halinde bombardımanın süreceği"* yolundaki açıklamasına da yer vermekteydi. Bahsi geçen saldırı, İran'ın cepheye 300 bin asker yığdığı öğrenildikten sonra, her an beklenmeye başlandı. Mayıs'ta, cephedeki İran askerlerinin sayısı 500 bine çıktı ve Ramazanla birlikte büyük taarruzun başlayacağı bildirildi. Ramazanın haftası çoktan dolduğu ve *Humeyni*'nin cephedeki askerleri daha fazla alarmda tutamayacağı veri olduğu halde, henüz genel saldırı emri verilmedi. Üstelik, savaşın seyrini değiştirecek gibi...

Harg Adası'nın ablukası ve adadan dolum yapacak tankerlerin bombalanması, İran'ın petrol sevkiyatını felce uğratacak bir gelişme olmakla birlikte, bir noktada İran'ın istediği bir genişlemenin yolunu da yapmaktaydı. Çünkü, savaşın başından beri İran'ın en korkutucu tehdidi, savaşı körfeze yayması ve bunun tabii bir sonucu olarak da *Hürmüz Boğazı*'nın trafiğe kapatılmasıydı. Irak'ın bunu bile bile, *Harg Adası*'na abluka uygulamasının arkasında, İran'ın muhtemel son taarruzunu erteletmek ve mümkünse engellemek ümidi olabilir. Nitekim, pek çok siyasi gözlemci, İran'ın petrol sevkiyatı sekteye uğramadıkça, *Humeyni*'nin zafer kazanma konusundaki ısrarını değiştirmenin mümkün olamayacağını ifade ediyorlar. *Şah*'ı düşüren, ABD'nin Orta Doğu'daki prestijini rehineler olayındaki tutumuyla iki paralık eden *Humeyni* ve yandaşları, *Saddam Hüseyin*'in ve rejiminin yok edilmesine diretiyor. İran'ın son tanker buhranına kadar gündeme getirilen tüm barış ve arabuluculuk girişimlerini reddetmesinin ardında, savaşta görece avantajlı olduğu bir durumda barışı kabul edip, muhtemel kazançlarından daha azıyla yetinmek istemeyişinin yanısıra, kesin zafer konusundaki ısrarı da yatmaktaydı. Dolayısıyla ABD Dışişleri Bakanı *Shultz*'un, İran'ı tüm barış girişimlerini engellemekle suçlaması, bir dereceye kadar haklı. Ancak, bu suçlamanın tam da körfeze bir ABD müdahalesinin sıkça tartışıldığı bir ortamda yapılması, olası bir harekâtın peşin özürü olarak da yorumlanabilir.

Körfez savaşının muhtemel gelişme yönlerine geçmeden önce, Basra Körfezi'nin son on yılda neden bu kadar önem kazandığı üzerinde duralım. 1973 Arap-İsrail savaşı —ki Araplar'ın toplu bir güç olarak varlıklarını gösterebildikleri ilk savaştı bu— İsrail'in yenilmezliği efsanesine son verirken, petrolün bir silah olarak kullanılabileceğini de meydana çıkardı. OPEC'in petrol fiyatlarına yaptığı zamlarla birlikte, ABD global siyasetinde bazı düzeltmeler yaparak, başta Mısır ve Suudi Arabistan olmak üzere, bazı ılımlı Arap devletleriyle daha yakın ilişkiler kurmak mecburiyetini hissetti. 1978 *Camp David Anlaşması* bu gayretin bir sonucu olarak düşünülebilir. Bu anlaşma Mısır'ın kesin tecridiyle sonuçlanınca, Arap dünyasında beliren liderlik boşluğunu giderek Suudi Arabistan doldurdu. Suudi Arabistan'ın dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olması, Arap dünyasındaki ağırlığını artırmasını kolaylaştıran önemli faktördü. Petrol sayesinde Suudi Arabistan'ın mali hakimiyeti perçinlenirken, yine petrol nedeniyle körfez uluslararası politikada bir odak noktası oldu. Ağırlığın körfeze kayması, İran Devrimi ve hemen ardından çıkan savaşla, kalıcılık kazandı. Devrimin etkisi bölgede hemen

Basra cephesinde Iraklı askerler

Rusya'yla ilişkilerinde tayin edici rol oynayan unsur, 1907 *İngiliz-Rus Anlaşması*'dır. Rusya ve İngiltere, 19. yüzyıl boyunca İran üzerinde çekiştikten sonra, İran, Afganistan ve Tibet konularındaki menfaat çatışmalarına 1907 anlaşmasıyla son verdiler. 1828 *Türkmençay Anlaşması*'yla Aras Nehri'ne kadar olan toprakları ele geçirdikten sonra, İran'ın kuzeyinde genişlemeye ve böylece sıcak denizlere ulaşmaya çabalayan Rusya'yla, 19. yüzyıl boyunca dış siyasetinin en önemli konusu olan Hindistan yolunun emniyetini sağlamaya çabalayan İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesinde ilişkilerini bu anlaşmayla normale döndürebildiler. Anlaşmanın İran'a ilişkin maddelerine göre, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı gösterilmekle birlikte, İran, İngiltere'yle Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrılmaktaydı. Yani, Kuzey İran Rusya'nın, Afganistan ve Hindistan'a komşu bölgelerse İngiltere'nin denetimine terkediliyor; Basra Körfezi'ni de içine alan orta bölge de tampon olarak tarafsız ilân ediliyordu. Dolayısıyla, 1905 savaşında hezimete uğrayarak Mançurya'yı Japonya'ya terketmek zorunda kalan Rusya, Balkanlar ve Osmanlı Devleti'ne yönelik faaliyetlerini daha kolay sürdürebileceği ümidiyle İngiltere'nin şartlarına rıza gösterirken, sıcak denizlere çıkmayı yine başaramamış oluyordu.

Rusya'da çarlık yıkılınca, İngiltere İran üzerindeki nüfuzunu genişletmek istedi ve 9 Ağustos 1919'da bir anlaşma empoze etti. Iran'ı İngiltere'nin idarî, askerî ve malî hakimiyeti altına sokan bu anlaşma, İran'lı milliyetçilerde şiddetli tepki yarattı ve meclis anlaşmayı tasdik etmedi. İngiliz kamuoyunun doğuda yeni bir savaş sürdürmek istememesi, İngiliz hükümetinin baskı yapmasını engelledi. Komşu ülkelerle saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmaları imzalama siyaseti sürdüren Sovyetler Birliği, bu durumdan istifade etti. 26 Şubat 1921'de imzalanan dostluk anlaşmasıyla yeni Sovyet yönetimi, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ediyordu. Anlaşmanın İngiltere'yi hedef alan 6. maddesiyse, bir üçüncü devlet veya onun müttefiki, İran'ı tehdit eder, veya İran topraklarını bir harekât üssü haline getirir ve İran bu tür gelişmelere manî olamazsa, Sovyetler'e İran topraklarına askerlerini sokma hakkını vermekteydi. (Bu anlaşma, muhtemelen, hâlâ yürürlükte olduğuna göre, körfez buhranı bir ABD müdahalesine yolaçtığında, Sovyetler Birliği'nin İran'ı kuzeyden ya da kuzey doğudan işgal etmesinin hukukî dayanağı mevcut demektir.) 1 Ekim 1927'de yenilenen bir ikinci tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması da, 1921 anlaşmasının hükümlerini teyid etmekteydi.

> ***"II. Dünya Savaşı sırasında İran, Rus ve İngiliz birliklerince işgal edilmişti. Müttefiklerin 29 Ocak 1942 tarihli anlaşmasına göre Savaş sonunda ABD ve İngiltere askerlerini İran'dan çektikleri halde, Sovyetler buna yanaşmadı.***

II. Dünya Savaşı'nın ertesinde, Sovyetler'in Türkiye ve İran üzerindeki talepleri, uluslararası politikada 19. yüzyılın ünlü *"sıcak denizlere çıkma"* siyasetinin bir uzantısı olarak algılandı. Savaş sırasında İran, Rus ve İngiliz birliklerince işgal edilmişti. Müttefikler'in 29 Ocak 1942 tarihli anlaşmasında, savaşın bitiminden sonra 6 ay içinde birliklerini İran'dan çekmeleri öngörülmüştü. Gerçekten de, *Tahran Konferansı*'nda da teyid edilen bu karar uyarınca, ABD ve İngiltere savaş sonunda askerlerini İran'dan çektikleri halde, Sovyetler buna yanaşmadı.

Sovyet baskısından ABD nüfuzuna

Öte yandan, *Cafer Pişaveri*'nin 1945 Aralık'ında *TUDEH Partisi* üyeleriyle Tebriz valisini bertaraf ederek, Azerbeycan'da *Muhtar Azerbeycan Cumhuriyeti*'ni ilân etmesi, İran'ı iyice zor durumda bıraktı. Sovyetler'in *Pişaveri*'yi desteklemesi ve mukavemet örgütlemesi nedeniyle, İran hükümeti bu isyanla başa çıkamadı, ve meseleyi 1946 yılı başında *Güvenlik Konseyi*'ne götürdü. ABD ve İngiltere, BM'in kuruluş safhasında böylesine çetrefil bir konuyla uğraşmak istemedilerse de, İran ısrar etti. *Güvenlik Konseyi*'nde hararetli tartışmalar sürerken, yeni başbakan olan *Gavam üs Sultana*, diplomasi yolunu denemek amacıyla Moskova'ya gitti. İran petrollerini 40 yıldır işletmekte olan İngiltere'yle, bu petrollere yeni yeni ilgi duymaya başlayan ABD, *Gavam*'ın bu teşebbüsünü destekledi. Bu durumda, Sovyet yönetimi İran'la anlaşmayı tercih etti. *Gavam*'ın kabineye bazı komünist bakanları alması ve Kuzey İran petrollerinin yüzde 51 hissesi Sovyetler'e ait, bir Sovyet - İran ortak şirketi tarafından işletilmesi karşılığında, Sovyetler Birliği askerlerini İran'dan çekmeyi kabul etti.

4 Mart 1946 tarihli bu anlaşma uyarınca Sovyetler, iki ay içinde İran Azerbeycanı'nı boşalttı. İran da şikayetini geri aldı. Ancak, anlaşma, bilhassa Güney İran'daki kabilelerin tepkisiyle karşılaştığından, *Gavam* anlaşmayı meclisin onayına sunamadı. Bir yıl bekleyen Sovyetler Birliği, anlaşmanın bir an önce onaylanması için İran'a yoğun baskı yapmaya başladı; hatta Kuzey İran sınırına asker yığdı. Ne var ki, askerî tehdit, o günün konjonktürü içinde pek bir işe yaramayacaktı. Geçen zaman içinde, İran ABD için giderek önem kazanmıştı. Bu nedenle, Sovyetler'in baskı ve tehdidini bu defa ABD karşıladı. ABD hükümeti 20 Eylül 1947'de İran'a teminat vererek, İran'ın 1946 anlaşmasını onaylamadığı için beklenmedik sonuçlarla karşılaşması halinde, ülkenin toprak bütünlüğünü koruyacağını bildirdi. Bunun üzerine, İran meclisi ekim ayında 1946 anlaşmasını, 2 komünist milletvekilinin oyu hariç, ittifakla reddetti. İran petrolleri meselesinde, ABD'yle uzun vadeli bir çatışmaya girmek istemeyen Sovyet hükümeti, Kasım'da bir protesto notası göndermekle yetindi.

Rıza Şah Pehlevi'nin iktidar yılları, bilindiği gibi, İran tarihinin ABD'yle kesin ittifak dönemidir. Bu dönemde, İran ordusunun gittikçe güçlenmesi ve bölgedeki ABD nüfuzu, Sovyetler'in İran üzerindeki hareket sahasını oldukça daralttı. Devrim sonrasının, İran-Irak savaşının etkisiyle çeşitli gelişmeler daha da açık hale gelen karmaşasının, Sovyetler'e İran üzerinde bir hamle fırsatı vermeyeceği söylenebilir mi? □

görülmüştü. Suudi Arabistan'da *Mescid ül Haram*'ı ele geçiren İslamî isyan, *Enver Sedat*'ın devrimci-İslamcı bir örgüt tarafından öldürülmesi, Suriye'nin *Hama* kentini kan gölüne çevirerek bastırabildiği *Müslüman Kardeşler*'in ayaklanması ve körfez ülkelerindeki darbe girişimleri vaziyetin ciddiliğini haber veriyordu.

İslam devriminin güçlenmeden yok edilmesi artık farz olmuştu. Ne var ki, Irak savaşta başarılı olamadı; saldırmak ve yok etmek bir yana, kısa sürede yalnızca kendisini savunur bir duruma girdi. Savaşın bu iki ülkeyi iyice tüketmesi sürdürüldü. Irak'ın, bir ölçüde çaresizlikten kaynaklandığı anlaşılan, güçlü silahlar takviyesi ve *Harg Adası* ablukasıysa, savaşın şimdiye kadar tırmandığı en yüksek noktayı oluşturuyor. Tırmanma gerçek olsa da, bunun yolaçacağı iddia edilen müdahalenin kimin tarafından ve ne şekilde uygulanacağı pek açık değil.

Silah ve politika

ABD yönetiminin seçim yılı ve bir ölçüde de halâ etkisini sürdüren Vietnam kâbusu nedeniyle müdahaleden mümkün olduğunca uzak durmasının bölgesel nedenleri de var. ABD'ni *Hürmüz Boğazı*'nın ağzındaki savaş gemileri ve Hint Okyanusu'ndaki savaş gemileri, körfez ülkelerindeki liman kolaylıklarından yararlanıyor. Bunun dışında, bölgedeki tek Amerikan üssü Umman'da. *Hürmüz Boğazı*'nın kuzey ve güneyinde 12 millik karasuları içindeki tüm gemileri denetleyen Umman çok büyük stratejik öneme sahip. Ancak, eğitilmiş insan gücü yok, ordusu yetersiz. Pentagon yetkililerinin, Amerika'dan binlerce mil uzakta, lojistik ikmalin son derece zorlaştığı bir bölgede tehlikeli bir müdahale fikrine şiddetle karşı çıktıkları da biliniyor. Bunun yerine, Suudi Arabistan'a en son model *Awacks* erken uyarı uçakları, omuzdan ateşlenen 5 mil menzilli *Stinger* füzeleri, en gelişmiş savaş uçakları vermekle yetiniyor, şimdilik. Suudi Arabistan'ın yakında İngiliz-Alman-İtalyan ortak yapımı *Tornado* uçaklarından satın alacağı açıklandı. Ayrıca, yine Suudi Arabistan, daha önce ABD'den 60 tane satın aldığı *F-15* savaş uçağından iki filo daha talep ettiği haber veriliyor. Böylece, ABD bizzat müdahale etmese bile, yoğun silah sevkiyatı ve Suudi Arabistan uçaklarıyla işbirliği yaparak, bir ölçüde savaşa katılmış bulunuyor.

Irak'a yağan silahınsa haddi hesabı yok. *BBC*'nin Bağdat'ta görevli Batılı diplomatlara dayanarak verdiği habere göre, Sovyetler Birliği, İran'ın iç bölgelerini vurabilecek kadar uzun menzilli *SS-21, AS-4, AS-5* ve *AS-6* füzelerini Irak'a teslim etti. Fransızların *Exocet* füzelerine benzeyen *AS* serisi füzeleri, havadan yere atılabiliyor.

Bilgisayarla hedefini tespit eden bu füzelerin menzili 80 ila 100 km arasında değişiyor. Ve bu füzeler, Irak'ın elinde bulunan Sovyet yapımı sesten hızlı *TU-22* bombardıman uçaklarıyla atılabilecek nitelikte. Bütün bunlara ek olarak Bağdat Hükümeti, atıldığında çok sayıda parçaya ayrılarak teker teker patlayan *"Cluster"* bombaları da elde etmiş durumda. Körfeze yapılan bu silah yığınağı, savaşın giderek bir teknolojik yarışa dönüşmesini sağlayacak gibi... *Humeyni*'yse, Irak'ın olağanüstü silah takviyesinden sanki habersiz gibi, ABD'nin İran'a dışarıdan müdahale etmeye cesaret edemeyeceğini, ancak ülke içindeki bazı unsurlarla işbirliği yaparak İran'da görüş ayrılıkları yaratabileceğini söylüyor. *Humeyni*'nin ne derece haklı olduğu önümüzdeki günlerde açıklığa kavuşacak. Bu arada, bölge ülkelerinin katkısı da unutulmamalı. İki tankerimizin Irak jetlerince bombalanmasından sonra, Dışişleri'nin yaptığı serinkanlı açıklama, dengeli tarafsızlık siyasetini bozmak istemeyen hükümetin sert ikazını dile getiriyordu. Irak'ın Batı desteğini sonuna kadar yanında bulacağını düşünmesi, uzun vadede hatalı bir siyaset olarak belirebilir.□

İhtirasın faturası

İran'la Irak arasındaki savaş 22 Eylül 1980 günü, Irak jetlerinin Tahran'daki Mehrabâd uluslararası hava limanı dahil yedi havaalanını bombalamasıyla başladı. Savaşın zahirî nedeni, Irak'ın bir hafta önce, 1975 tarihli anlaşmayı tek taraflı olarak feshetmesiydi. Bu anlaşmaya göre, devrik *Şah*'ın Irak'taki Kürtler'e yaptığı yardımı kesme taahhüdüne karşılık, Irak da *Şattül Arab* bölgesindeki toprak talebinden vazgeçmekteydi. Asıl nedense (Irak'ın, Arap halkın çoğunlukta olduğu İran'ın petrolce zengin bölgesi Kuzistan'ın kendisine verilmesi talebine ek olarak) iktidarını bir Sünnî azınlığa dayandıran *Saddam Hüseyin* yönetiminin ve dış müttefiklerinin, İran Devrimi'nın Şiî çoğunluk arasında hızla taraftar toplayacağı konusundaki korkularıydı.

Londra Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün verilerine göre, İran'ın *Şah* döneminde 285. bini kara kuvveti olmak üzere 415 bin kişilik ordusu, 300 bin kişilik de ihtiyat askeri vardı. Devrim sırasında subay kadrosu büyük ölçüde yokedilen ve asker mevcudu 150 bine düşen İran ordusu, iştiyakla savaşmasına rağmen, ilk başlarda hayli zorluk çekti. Halbuki, silah varlığı pek fena sayılmazdı. Bir kere, bölgedeki en güçlü donanmaya sahipti: 3 destroyer, uçaksavar füzeleriyle donatılmış 4 fırkateyn, 4 korvet, füze fırlatılabilen 9 hızlı hücumbot, 7 büyük karakol gemisi, 2 sahil muhafaza gemisi, 2 mayın tarama gemisi ayrıca 14 hovercraft, 2 çıkarma gemisi, 1 destek gemisi ve 3 ikmal gemisinde oluşan 1 amfibik birliği vardı. Yanısıra yaklaşık 1200 tankı ve 450 uçağı mevcuttu.

Irak, siyasî gözlemciler tarafından, savaşın başında daha güçlü bulunmuştu. Başlangıçta Irak, 200 bini silâh altında, bir o kadarı da ihtiyat olmak üzere, 400 bin askeri savaşa sokabilecek durumdaydı. Kara kuvvetlerinde, 4 zırhlı tümen, 4 mekanize tümen, 1900'ü orta ve hafif savaş tankı olmak üzere 3 bin 600 Sovyet yapısı zırhlı araçla donatılmış 4 tümeni vardı. Hava kuvvetlerinde İran'a karşı önemli bir üstünlüğe sahip olan Irak'ın 340 adet Sovyet yapısı savaş ve bombardıman uçağı, 80 *MİG 23-B* uçağıyla donatılmış 4 alayı, *SU-7-B* tipi 60 avcı uçakla 3 alayı, *SU-20* tipli 60 uçaklı 3 alayı ve *2 FB 59/FR 10* Hunter uçaklı 2 alayı bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak, Fransa'ya 50 adet *Mirage F-1*, Sovyetler Birliği'neyse 150 adet *MİG 23/25/27* avcı uçağı ısmarlamıştı. Deniz kuvvetlerinde de, 12 füze fırlatıcı hızlı hücumbot, 5 büyük karakol gemisi, 10 sahil muhafaza gemisi, 5 mayın tarama ve çıkarma gemisi kullanılabilir durumdaydı.

Savaşın ilk üç yılı, üç ayrı nitelikte döneme ayrılabilir: 1. Irak'ın 1980 Eylülü'nde İran topraklarına girdiği ve askerî üstünlüğe sahip olduğu dönem, 2. İran'ın 1982 Martı'ndan itibaren askerî üstünlüğü ele geçirdiği dönem,

3. 1982 sonlarından başlayan, Iran'ın askerî insiyatifi elinde bulundurmasına rağmen nihaî zafere ulaşamadığı, dolayısıyla tüm askerî eylemleri bir yıpratma savaşına dönüştüğü dönem.

Orta Doğu'nun güçlü iki ülkesinin birbirini kıyasıya yıprattığı bu savaş, İran Devrimi'nin çökertilmesi hedefinin yanısıra, İsrail'in Lübnan'ı işgale için müsait bir ortam da yarattı. Irak'ın sanayileşme hamlesini yavaşlattı, giderek durdurdu. Çölde büyük bir şantiyeye dönüşmüş olan Irak, birkaç yıl içinde 30 milyarlık rezervlerini tükettiği gibi, borçlarını bile ödeyememe noktasına geldi. 1983 güz başında, her iki tarafın kaybı, en az 125 bini İranlı olmak üzere 175 bin ölü ve 600 bin yaralıydı. İran, Şah döneminde ABD'den alınmış sofistike silâhları, yedek parçaları bulunamadığı için kullanamadığından, silâh ihtiyacını karaborsa, Kuzey Kore ve bir dönem de İsrail'den karşıladı. (İranlı yetkililerin ısrarla inkâr ettiği bu alış-veriş, devrim yöneticileriyle FKÖ'nün arasının onarılmaz biçimde bozulması yolaçtı.) Irak'sa, başta Suudî Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, Fransa, Japonya ve Filipinler'den yardım aldığı gibi; Sovyetler'den *MİG*, Fransa'dan *Mirage* ve daha sonra da *Super Etendart* uçakları ve *Exocet* füzeleri alabildi.

İran-Irak Savaşı, savaş öncesinde toplam ihracatının yüzde 98'i petrole dayanan Irak'ın ihracat dengesini hayli sarstı. Suriye'den geçen boru hattı kapanıp Körfez'deki çıkış noktası da tahrib olunca, geriye kalan tek nakliye hattı olan *Körkük-Dörtyol* yolundan günde azami 750-800 bin varil ham petrol gönderebildi. Halbuki, Irak'ın 1979'da brüt petrol ihracı günde 3.25 milyon varildi. Bu miktar 1980 sonunda günde 900 bin varile, 1981-82'deyse günde 700 bin varilini de altına indi. Benzer şekilde Irak'ın 1980'de 26.4 milyar dolar olan döviz geliri, 1981'de 9 milyar dolara, 1982'de 7.5 milyar dolara ve 1983'te de 6 milyar dolara düştü.

İran'sa, savaşın başında petrol tesislerinin büyük kısmı tahrip olunca, günlük petrol üretimi günde 1 milyon varilin altına düştü. Ve böylece Şah dönemindeki günlük 5 milyon varillik üretim düzeyinin hiçbir zaman tutturulamayacağı meydana çıktı. Döviz rezervi eridi, gıda maddeleri karneye bağlandı. Savaş bölgesinden kaçanlar ve Afganistan'dan gelen mültecilerden oluşan 7 milyonu aşan topluluk, daha 1981'de 3-4 milyonu bulan işsizler ordusuna eklendi. Savaşın faturasıysa 200 milyar doları aştı.

Savaşın İslâm rejimi açısından beklenmedik bir yararı da oldu. *Humeyni*, savaşın ilk ayı dolmadan, *Beni Sadr* başkanlığında genişletilmiş bir *Yüksek Savunma Konseyi* kurulmasını emretti. Devrimin gerçekleşmesinden itibaren farklı iktidar odaklarının birarada icraatta bulunduğu İran'da iktidar merkezîleşti. İktidar bolluğu nedeniyle, gerçekte bir iktidar boşluğu yaşayan İran, Yüksek Savunma Konseyi'nin kurulmasıyla dış tanıtıma ağırlık verebildiği gibi, düzenli ordu birlikleriyle devrim muhafızları, valilerle askerî komutanlar arasındaki kopuklukları da bir ölçüde giderdi. Ancak, savaşın asıl yararı, ülke içi tesanüdü; özellikle savaşın başlangıç aşamasında, çok yüksek bir noktaya getirmesiydi. İran, tüm tarafları dehşete düşüren bir şekilde, binlerden oluşan insan sellerini cepheye akıttı. Çoğu kırsal kökenli, devrimin davasına inanmış bu insanlar can-ü gönülden ölmeye gittiler. Savaşın artık Irak topraklarında sürdürüldüğü son dönemdeyse, insan gücü açısından İran'ın kesin üstünlüğü bilinmekle beraber, şehadet mertebesine ulaşmak isteyenlerin sayısında nisbî bir azalma gözlemleniyor. Yine de savaş heyecanı, Irak'a yönelik öfke, İslâm Devrimi'nin ülke içindeki konumunu kuvvetlendidiği gibi, muhalefetin fikirlerini halka aktarmasını da önledi.

Öte yandan, eğer *Halkın Mücahitleri*'nin Paris'te sürgünde yaşayan lideri *Mesud Recavi*'nin iddiası doğruysa, *Humeyni*, İran ordusunu ülkenin dışında tuttuğu için, savaşın devamından yandır. Ordu saflarındaki *Halkın Mücahitleri* taraftarlarının yüzde 40'a yaklaştığı doğruysa, bu iddiada bir haklılık payı var demektir. Ancak, savaşın başında İran'ın çok kısa sürede sonuç almaya çabaladığı biliniyor. Savaş bittiğinde kışlasına dönen ordunun nasıl denetleneceği (Devrim Muhafızları ile ordu arasındaki sürtüşme nedeniyle) ayrı bir mesele...

Savaşın nasıl sonuçlanacağıysa daha da aykırı bir mesele. 1800 km'lik bir hat boyunca askerî insiyatife ve hücum üstünlüğünü elinde tutan İran, *Saddam Hüseyin* rejimini yıkabilse bile, Irak'da batağa saplanma tehlikesiyle karşı karşıya. Üstelik, böylesi bir yıkılış, muhtemelen, Irak'ın bir iç savaşa sürüklenmesi anlamına geleceğinden, bölge haritasının belirlenmesi meselesi yalnızca Orta Doğu Devletlerini değil dış güçleri de müdahaleye yöneltecektir. Savaşın çok uzaması ve tahribatın çok artması halinde, İran yönetim kademelerindeki çelişkiler derinleşecektir. ABD'nin İran'a yönelik tavrı, bu ülkenin devrim kaosundan çıkıp düzenli bir devlet yapısına kavuşmasını ve böylece de bölgenin dengesini bozucu bir öge olmaktan uzaklaşmasını zorluyor. İslâmî idarede bu görüşü savunanların etkinliklerini arttırmaları, savaşın seyrine tesir edebilir. □

Hindistan: "En büyük demokrasi" kanıyor

JÜLİDE ERGÜDER

Sih lideri *Jarnail Singh Bhindranwale*'yle en yakın iki yardımcısı *Amrik Singh* (Sih Öğrenciler Birliği Başkanı) ve *Şuhbeg Singh*'in (Sih militanları eğiten emekli general) *Altın Mabed*'de öldürülmesiyle, Hindu-Sih çatışmasının çok kanlı bir safhası kapanmış oluyor. Başbakan *İndira Gandhi*, 24 Nisan'da, ılımlı Sihlerin Sih militanlar tarafından kutsal kılıçlarla öldürülmeleri üzerine, Pencab'daki durumu *"korkunç derecede tehlikeli"* bulduğunu açıkladığında, muhtemelen hiç kimse, hükümet kuvvetleriyle *Bhindranwale* taraftarları arasındaki çarpışmaların, Amritsar'daki *Altın Mabed*'e kadar yayılacağını düşünmemişti. Aynı gün, *Gandhi*, terörizmi durdurmak için hükümetinin güçlü adımlar atmak üzere olduğunu açıklamış, lâkin bu konuda ayrıntılı bilgi vermemişti. Aslında *Gandhi*, Pencab'da özellikle son iki yılda ivme kazanan Sih hareketini bölebilmek amacıyla, *Bhindranwale*'le *Sihler*'in ünlü partisi *Akali Dal*'ın lideri, ılımlı *Harçand Singh Longoval* arasındaki çekişmeyi körükleyen bir tutum benimsemişti. Hattâ, kimi siyasî gözlemciler, *Bhindranwale*'nin yükselişinin, düpedüz, *Gandhi*'nin ürünü olduğunu ileri sürüyorlar. *"Cihada hazırlanma"* çağrısı yapan *Bhindranwale*'nin geçen zaman zarfında, beklenmedik biçimde güçlenmesi ve 200 Sih liderin desteğini kazanması, *Gandhi*'yi amansız davranmaya itmiş görünüyor. Hindu muhalefetin harekâtı desteklemesinin de gösterdiği gibi, seçimlere 8 ay kala, Hindu seçmene hoş görünme kaygısı da önemli bir etken. Kaldı ki, bütün bu unsurlar bahis konusu olmasa bile, merkezî hükümetin, ülkenin kuzey sınırında son derece stratejik bir mevkide bulunan Pencab'ın özerklik taleplerini hoş karşılamasını beklemek hayal olur. Pakistan'la sınır sorunları süren, Keşmir meselesini halledemeyen Hindistan, yarısı (Batı Pencab) Pakistan'da kalan eyaletin bağımsızlığa doğru atacağı her adımı ezmeyi, güvenliği açısından zorunlu sayıyor.

"Silâhlarımızı bırakmayacağız!"

Akali Dal'ın bölünmesi ve 200 Sih liderin desteği, karşı cephede 37 yaşındaki radikal liderin hükümetle uzlaşmamaktaki kararlılığını ve bölgedeki katliamların (ki, son 2.5 ay içinde ölenlerin sayısı 188'i bulmuştu) dozunu artırdı. Mayıs'ın 3'ünde, 350 müridin kurtarılması ve 16 militanın hükümet kuvvetlerince ele geçirilmesiyle, Pencab'ın üç Sih tapınağındaki kuşatma sona erdi. Yetkililerin, *"Sih cephesinde önemli bir gedik"* diye nitelendirdikleri bu gelişme, olayları iyice kışkırttı. 2 Haziran'da Pencab yasak bölge ilân edilirken, güvenlik de ordu birliklerine devredildi. 3 Haziran'da 9 şehre ilâveten tüm eyalette 36 saatlik sokağa çıkma yasağı kondu, karayolu ve demiryolu trafiği durduruldu, *"topluluklar arasında uyumu ve kamu düzenini sağlamak"* gerekçesiyle basına sansür getirildi. *Altın Mabed*'in kuşatması sürerken, 2 yıldır mabette yaşayan *Bhindranwale*, bir ölüm-kalım savaşı verdiklerini, her taraftan saldırı karşısında bulunduklarını ve silâhlarını aslâ bırakmayacaklarını açıklıyordu. Silâhlarını gerçekten bırakmadılar... Son çarpışmada 500 Sih ve 60 hükümet askeri öldü. *Bhindranwale*'nin 71 mermiyle eleğe dönen cesedi, yeni isyanlara yol açacak... Katliam ertesinde bazı ılımlı Sihler'in radikallerin safına geçecekleri tahmin ediliyor. Hattâ, geçen gün *Altın Mabed*'de inceleme yapan Sih asıllı devlet başkanı *Zail Singh*'in, askerî harekâttan büyük üzüntü duyduğu ve istifa edebileceği söyleniyor. *Akali Dal*'ın gençlik kolu genel sekreteri *Kuldip Singh*, liderlerinin cesedini almak için Amritsar'a yürüyeceklerini açıklarken, parti liderlerinden *Harçaran Singh* de ordunun bu *"insanlık dışı"* harekâtla Moğollar'ın Sihler'i katletme siyasetini sürdürdüğünü iddia etti.

1973 Programı: Anandpur sahib kararı

Sihler'le merkezî hükümet arasındaki çatışma, bağımsızlık yılı olan 1947'ye kadar uzanıyor. Sihler, bağımsızlık aşamasında haklarının verilmediğini düşündüler; sadece Pencabî dilini Hindu dilinin yanı sıra eyaletin resmî dili olarak kabul ettirebildiler. Hindu sayılmayıysa kesinlikle reddettiler. 1956'da, ülkede konuşulan belli başlı 15 dile tekabül etmek üzere, *"dil esasına göre eyaletler"* ve bu arada da Pencab eyaletinin kuruluşuna kadar, kendi devletlerine sahip olamadılar. Sihler, kendilerinin çoğunlukta olacağı bir devlet talebinde bulununca, Pencab, eyalet ve Hariyana olarak ikiye ayrıldı. Ortak baş şehir Çandigâr oldu.

Hindistan'da çok varlıklı bir azınlık topluluğu oluşturan Sihler, özerklik yönündeki taleplerini 1973'te *Akali Dal Partisi*'nin (kuruluşu: 1922) programında formüle ettiler. *"Anandpur Sahib Kararı"* adı verilen bu programın başlıca maddeleri, Pencab'a daha fazla özerklik tanınması, eyaletin iç işlerine daha az karışılması, *Amritsar*'ın ("hayat havuzu") kutsal şehir ilân edilmesi, bağımsız bir radyo istasyonu kurulması, Chandigâr'ın Sihler'e ilhak edilmesi, Hindistan'ın idarî ve askerî kadrolarında daha çok sayıda Sih'e yer verilmesiydi. Ayrıca, komşu bölgelerin su ihtiyacını da karşılayan Pencab sularının denetiminin kendilerine bırakılmasını istiyorlardı. Bu taleplerden hemen hiç birisini kabul ettirememişlerdir.

"Beş nehir ülkesi" ve sihler

Pencab *"beş nehir ülkesi"* (hani şu tavladaki *penc*) manasına geliyor. Kastedilen, sularının büyük kısmını Himalar'dami kar ve buzların erimesinden sağlayan Cihlam, Çenab, Ravi, Satlec ve Beas ırmakları... Bölgedeki ilk sistemli sulama çalışmalarını 1359'da Moğollar başlatmış. Tarihi İÖ 3000'e kadar uzanan bölge, yüzyıllar boyu istilâcı kavimlerin geçiş yolu olmuş. İslâmiyeti Afganlılar yaymış. Brahmanlar'ın baskısı ve Hind kast düzenine bir tepki olarak doğan, tek tanrılı Sikhi (sanskritçe *sishya* "çömez"den) tarikatını, XVI.yy'da *Nanak Dev* kurdu. *Nanak Dev*, Lâhor bölgesi tâcirlerinin bağlı olduğu bir Kşatriya kastından idi. O gün bugündür, Sihler çok becerikli birer iş adamı olarak tanınırlar. *Nanak Dev* yerini müritlerinden *Angad*'a bıraktı. *Nanak Dev*'in ruhunun *Angad*'ınkiyle birleştiğini ilan etmesi, ruhunun tüm haletlerine geçeceği inancının yerleşmesine yolaçtı. Böylece, *guru*'luğun ("hoca", "mürşid" veya "pîr" anlamlarına geliyor) hep aynı soyda kalmasını sağladı.

Başlangıçta barışsever bir topluluk yaratan Sikh öğretisi, sonraki guruların farklı bir siyaset izlemesi sonucunda, askerî bir teokrasiye dönüştü. Çok sağlam yapılı, boylu poslu ve son derece savaşçı bir tabiate sahip olan Sihler, 10. ve son guru *Gobind Singh*'in tesbit ettiği beş tipik işaretle kendilerini belirgin kılarlar: Kısa çamaşır giyerler, sorguç ve bilezik takarlar, kılıç kuşanırlar ve sakallarıyla saçlarını aslâ kesmezler. Tüm Sihler *Singh* ("arslan") lâkabını kullanır, ve yanlış olarak Hindular'ı sembolize ettiği düşünülen, geleneksel bir türban sarınırlar. Pencabî dili konuşurlar. Kutsal kitapları *Granth*'dır.

Moğol İmparatorluğu yıkıldıktan sonra XVIII. yüzyılda Pencab'da bir konfederasyonlar topluluğu kuruldu. Sihler'in ünlü gurularından *Rancit Singh*, 1809 anlaşması sayesinde İngilizlerle iyi geçinmeye ve bölgenin hakimiyetini elde etmeye muvaffak oldu. Ne var ki, 1846 ve 1849 Sikhiler Savaşı'ndan sonra Pencab, İngiliz Hindistan Şirketi'nin eline geçti. Pencab 1937'de bağımsız eyalet oldu; 1947'de Hindistan'la Pakistan arasında bölüşüldü. (Bu paylaşma eyaletin iktisadî durumunu çok olumsuz biçimde etkiledi.) Hindistan'a bağlı Pencab eyaletiyse 1956'da kuruldu.

Hindistan'daki (toplam nüfusu 700 milyon) Sihler yaklaşık nüfusun topu topu yüzde 2'sini oluşturuyor. Sihler'in Pencab'daki nüfus oranıysa yüzde 53-55. Toplam nüfus içindeki payları küçük olmakla birlikte, Pencablı Sihler, ülkenin tahıl varlığının yüzde 70'ini üretiyorlar. Hindistan ordusunun subay kadrolarının üçte birini Sihler işgal ediyor. Hindistan'daki yatırımların büyük kısmına sahip olan Sihler, ülkenin ulaşım ağını da büyük ölçüde denetliyorlar.

diler. Ilımlı Sihlerle merkezî hükümet arasındaki görüşmeler ne zaman bir anlaşma noktasına varır gibi olsa, radikal militanların çıkardıkları karışıklıklar nedeniyle kesiliyordu. Ve bu, böylece sürüp gitti.

Sihler'in, anayasanın kendilerini Hindular'a göre ikinci derecede bir halk sayan 25. maddesine yönelik itirazları da, son iki yılda bir çok protesto gösterisine neden oldu. Son olarak, 1983 Ekimi'nde, eyaletin eski bakanlarından biri, Yeni Delhi'de düzenlenen bir gösteride, anayasanın bir kopyasını ateşe verdi. *Gandhi,* nihayet geçen 31 Mart'ta anayasada Sihler'den ismen ve Hindular'la eşit bir halk olarak bahsedilmesini sağlayacak bir tâdil yapılmasını kabul etti. Ne var ki, böylesi bir anayasa değişikliği parlamentonun üçte ikisinin tasvibini gerektirdiğinden, kabul edileceği hayli kuşkulu, bu tasarıyı gündeme getirmekte pek acele etmedi. Üstelik, bu taviz, *Gandhi*'nin gerileyebileceği son noktaydı. Çünkü, Hindular'ın çoğu, Sihler'in, tıpkı Müslümanlar gibi dinî geleneklerini (meselâ, devlet radyosunda Sih dinî müziğine daha çok yer verilmesi gibi suya sabuna dokunmayan konulardı bunlar) daha rahatça ifa etmek, veya aile, sözleşme, sosyal himaye gibi alanlarda tanınacak yeni serbestîlerle yetinmelerini istiyorlar.

Hindistan'ın refah düzeyi en yüksek elayeti olan Pencab, daha önce böylesine yaygın ve kanlı terör olaylarına sahne olmadığından, normale avdet etmesi, muhtemelen çok uzun zaman alacak. Bu yıl Hindistan'ın yiyecek anbarını kaynağının büyük kısmını karşılaması beklenen Sih çiftçi ve köylülerinin, daha önce çeşitli barışçı yollarla dile getirdikleri taleplerinin bir türlü ciddiye alınmaması ve kutsal tapınaklarının kan gölüne çevrilmesinden duyacakları infialin boyutlarını ve etkilerini kestirmek, *Gandhi* hükümeti için korkutucu olmalı. Hindistan'ın *"Yeşil Devrimi"*ni gerçekleştiren Sihler, yarattıkları varlığı, hükümetin baskısına karşı korumak isteyeceklerdir, mutlaka. Öte yandan, *Gandhi*'nin güç kullanmayı seçmekle, *Kongre Partisi* (L)'nin gelecek seçimlerdeki oy şansını ne ölçüde etkilemiş olacağını, şimdiden, söylemek güç. Sih ayaklanmasının ne derece genişleyeceği belirleyecek bunu.

"Böl ve yönet" siyaseti

Hindistan'ın son 3 yılda yaşadığı, kimi zaman bir isyana varma istidâdı gösterebilen bölgesel karışıklıklar, *Gandhi*'nin sık sık üzerinde durduğu *"Hindu ruhu"*nun, ülkenin her tarafında pek de canügönülden kabullenilmediğini gösteriyor. Gerçi, çeşitli etnik ve dinî grupların kendi aralarında birlik oluşturduklarını söylemek imkânsız. Ama, bu toplulukların, çeşitli gerekçelerle, merkezî hükümeti hedef ve hasım olarak algıladıklarını söylemek mümkün. Assam'da 1983 Şubatı'ndaki yerel seçimler sırasında patlak veren olaylarda, 2 bin 500 kişinin baltalar, satırlar ve oklarla öldürülmesi, 30 bin evin yakılması ve binlerce kişinin eyaleti bırakıp kaçması; Hindistan'da, toplulukların karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına saygı gösterecekleri bir geleneğin yerleşmesi ihtimalini hepten yok edecek derecede vahimdi. Ocak ayında Keşmir'de *Kongre Partisi* (I)'nin militanlarıyla yerel hükümet taraftarları arasındaki kanlı çatışmalar; geçen Mayıs'ta ülkenin ticarî ve malî merkezi Bombay'da, işsiz Hindular'ın fukara Müslüman işçilerin yaşadığı teneke mahallelere yönelik saldırılarında yaklaşık 250 kişinin ölmesi, 756 kişinin yaralanması, 13 bin insanın evsiz kalması ve 4 bin 100 kişinin de tutuklanması, Hindistan'ın belli bir ahenk içinde bir arada tutulmasının çok büyük bir çaba gerektirdiğini gösteriyor.

Nitekim, ülke çapındaki genel huzursuzluk siyasete de hemen yansıyor. *Gandhi*'nin gelecek seçimlerde yeniden seçileceğine kesin gözüyle bakılıyor; ama sadece, Hindistan'da yerini dolduracak bir ikinci lider bulunamadığı için! Beri yandan, 1982 ve 1983'deki tüm kısmî ve mahalli seçim sonuçları, iktidarın hayli yıprandığını gösteriyordu. *Gandhi*'nin Arî soydan saymadığı güney Hindistan'da bölgeci hareketler giderek güçleniyor. *Kongre Partisi* (I) 1983'te Karnataka ve Andra Pradeş'te (ki, bu eyalet, bağımsızlıktan beri iktidar partisinin elindeydi) kazanamadı. Madras'ı ta 1963'te kaybetmişti. Tripura eyaletinde, 1978'de seçimi kazanan komünistler, yeni bir zafer elde ettiler. Batı Bengal'de de komünistler kazandı. *Gandhi* ancak, 1983 Şubatı'nda Yeni Delhi'deki seçimi alabildi.

Dış politika sahnesinde büyük saygı gören *Gandhi,* iklim şartlarının elverişsizliği yüzünden tarım üretiminin düşük düzeyde kalmasına rağmen, stok ve tahıl ithali yoluyla enflasyonun tırmanmasını önledi; sanayide dış sermayeye açılışı gerçekleştirdi; ama bölgesel muhalefet ve terörü önleyemedi. Muhalif ve ayrılıkçılarla sağlam bir diyalog kurmaya yanaşmaması, iktidarını her gün biraz daha kemiriyor. Ve *Gandhi, Mahatma Gandhi* ve babası *Nehru*'nun mücadelesine hayatlarını hasrettikleri, İngilizler'in *"Böl ve Yönet"* siyasetini her gün biraz daha benimsediği intibaını veriyor.□

İndira Gandhi: Halktan boşanamıyorum

"Taşıdığınız ad, elbette bir benzerlikten ibaret, ama, Avrupa'da, şiddet aleyhtarlığı ve yumuşaklıkla eşanlamlı. Bununla beraber, çoğu kez, tıpkı bayan Thatcher gibi, bir 'demir leydi' imajı vermektesiniz."

— Demirden olan Mahatma Gandi'ydi. Kuşkusuz şiddete karşı bir kişiydi o, ama yumuşak bir insan değildi. Yeryüzüne gelmiş en inatçı kişilerden biriydi. İzlenecek yolu bir kez kararlaştırdı mıydı, artık geri adım atmazdı. Ben asla, bazı gazetecilerin betimlemeye çalıştıkları gibi bir demir bayan değilim (bu deyim, esasen tersine bir erkek şovenizminni ifadesi olmuyor mu?). Karakter sahibi her insan, birtakım değerler için savaşmak zorundadır. Ama ben her zaman, karşımdakinin bakış açısını anlamaya çalışırım. Ve eğer inanırsam, kendi tutumumu değiştiririm. Hint siyasal hayatında, öyle sanıyorum ki uzlaşma ve anlaşma, temel ilkeleri tehlikeye sokmadığı sürece gereklidir.

"Onaltı yıllık iktidarınız boyunca o 'temel ilkeler'den bazılarını değiştirmek, bazılarından vazgeçmek zorunda kaldığınız olmadı mı?"

— Demokrasi, laiklik, sosyalizm, bağımsız bir dış politika.. bunlarda değişiklik yapmadık. Gerçi halk için getirilen her yeni programın, kötü durumdaki kesimler yararına alınan önlemlerin, o kesimlerin en güçlüleri için bir çıkar sağlama fırsatı yarattığı doğrudur. Totaliter bir sistem fukaralığı eşitleyebilir ve en belirgin farklılıkları ortadan kaldırabilir. Ama bizim ereğimiz, sorunlarımızın çözümünü ve eşitsizliklerin düzeltilmesini, demokratik yapı çerçevesinde gerçekleştirmektir. Hindistan yaşayabilmek için demokrasiye, gerek duymaktadır, her bölgeye, her kesime yönetime katıldığı inancını verecek bir demokrasiye...

"Ama işte bu bağlamda, Assam'daki katliamlar, Keşmir'deki karışıklıklar, Pencap'ta sihlerle hindular arasındaki çatışmalar, bu konsessüsün tehdit altında olduğu izlenimini veriyor."

— Şiddet ve karışıklıklar, ülkemizde belirgin biçimde çoğalıyor. Buna rağmen, Hintli olma duygusu, yüzyıllardan bu yana, içimizdeki varlığını sürdürmektedir. Ve halkımızın devasa kitleleri, refahlarının, daha geniş bir birliğin oluşturucu parçası kalmalarına bağlı bulunduğunu bilmekteler. Ne yazık ki şu sıralarda, ülkemizin dışındaki güçler birlik içinde olmamızı istemiyorlar.[1]

"Hükümet icratının etkinliği için gerekli merkezileştirmeyle, Birlik'i oluşturan Devlet'lerin kendilerini boşlukta hissetmemeleri için gerekli olan özellik nasıl bağdaştırılmalı?"

— Başlıca sorunumuz, yani ekonomik geri kalmışlığımız, bütün ulusu aynı ölçüde ilgilendirir. Hindistan'daki Devlet'ler ve kesimler arasında hüküm süren boşlukta kalmışlık duygusunun nedeni, yalnızca, en başlıca programların gerçekleştirilebilmesi için gerekli kaynaklara sahip olamayışımızdır. Halkımızın ve bölgelerimizin en zayıf ve en az gelişmiş sektörlerinin gözler merkeze hükümete dönük durumda. Ülkemizin boyutları, etnik çeşitliliğimiz bizi bir federal sistem içinde yaşamaya zorluyor. Ulusal güvenlik dışında, ulusal gelişmenin başlıca yönlerini de merkezi iktidar üstlenmiştir. Ama Devlet'ler, tarım üzerinde, sanayinin büyük bir bölümü üzerinde, eğitim, sosyal hizmetler ve iç ticaret üzerinde büyük bir etkinliğe sahipler. Bu konuda her zaman daha fazlasını isteyecekler ve bu sorunlar sürekli olarak yeni düzenlemelerin, yeni uzlaşmaların konusu olacaktır. Ama ulus, kendisini meydana getiren parçalardan birinin bile kopmasına razı gelemez.

"Herkes kadın siyasal kariyerde başarılı olamaz. Doğuştan, toplumsal konumunuzdan kaynaklanan bir seçkin olduğunuz duygusunu taşıyor musunuz?"

— Önce yaptığım işi bir kariyer gibi değil, daha çok ağır bir yük olarak algılıyorum. Bunu istememiştim, kurtulmaya da çalıştım. Biliyor musunuz... yıllardan beri, hatırlayamıyorum bile, belki 50 yıldır tatil yapmadım!.. Siyasal hayata girmeden önce bile, her dakika evde, o sıralar sağlığı pek iyi olmayan babamla (Bandit Nehru) birlikte olmak zorundaydım. Kocam ya da çocuklarımla herhangi bir yere gitmem imkânsızdı. Babamın ölümünden sonra da bu değişmedi. Esasen iki oğlumda, siyasal hayatta kalmamı istemiyorlardı. İkincisi, bir kadın olarak, kaderimin Hindistan için olağanüstü bir yanı yok. Geçmişte de, ordulara kumanda eden birkaç kraliçemiz olmuştur. Bağımsızlık mücadelesi boyunca, Kongre Partisi'nin herhangi bir kişiye hiçbir resmî görev sunacak durumda olmadığı zamanlarda, üç kadın bu partiye başkanlık etmiştir. Benim başbakan olmamdan da önce, devletlerimizden üçünde, kadınlar 'şef bakan'dılar. Bütün bunlar, hiçbir Hintli için herhangi bir sorun yaratmamıştır.

Ama Hindistan bir çelişkiler ülkesidir: enerji ve kudretin sembolünün —Hint mitolojisinde— dişi olduğu ne denli doğruysa, kadınlarımızın büyük bir bölümünün, gerçekte, anayasamızın kendilerine tanıdığı haklardan yararlanamadıkları da o denli doğrudur.

Üçüncüsü, doğumdan kaynaklanan ayrıcalıklar sözkonusu oldukta, bugün, bağımsızlıktan önce 'dokunulmazlar' diye adlandırılanların, siyasal hayatta diğerlerine kıyasla hemen hemen daha kolayca kariyer yapabildikleri, bir ölçüde söylenebilir. Önyargılı olmakla suçlanmaksızın, onlara yönelik bir itirazda bulunulamaz. Onlara eşitlik getirmek, bu eşitliği eğitimde, iş bulmada sağlayabilmelerine yardım etmek için yasalar yaptık; parlamentoda bile, sandalyeler, belli bir oranda onlara ayrılmıştır.

"Gerçekten de, yasaların mükemmel bir şekilde çıktığı, ama sivil toplumun geriden ayaklarını sürüdüğü izlenimi var. "

— Her yerde değil, her yerde değil. Bugünkü durumu, geçmişteki ile kıyaslayamayız yine de... Pekçok şey değişti, yeterli bulmasak bile...

"Hindistan'da halk öyle çabuk çoğalıyor ki, her yaptığımız plan, okyanusun içindeki bir su damlası gibi kalıyor. Aile planlaması bizim burada zordur, çünkü fakir insanlar için çocuk, her şeyden önce kendilerine yardım edecek olan kolgücüdür."

"İngilizlere karşı direniş hareketine girdiğinizde Hindistan nasıldı?"

— Korkunçtu. Hemen hemen hiç kimsenin yiyecek bir şeyi yoktu. Hemen hemen herkes çıplaktı, halk kitleleri için hemen tek bir hastane bile yoktu. Toprakta çalışan köylüler, ürettiklerinden en ufak bir bölmüünü bile, yeterince beslenebilmek için dahi olsa, kendilerine ayıramazlardı. Hepsi toprak sahibine giderdi. Korkunç toplumsal örfler tüm ülkeye olanca ağırlıklarıyla abanmıştı.

"O sıralar, Hindistan için nasıl bir gelecek düşünmekteydiniz?"

— Hiçbir şey düşünemiyorduk. Hindistan'ın ben hayattayken bağımsızlığına kavuşabileceğine bile inanmıyordum. Kendi kendime, 'belki 50 yıl sonra...' derdim. Hayatımı hapisanelerde geçireceğime inanmıştım. Esasen, hapiste olmamak, o sıralar utanılacak bir şeydi. Tıpkı polis tarafından dövülmemiş olmak gibi. Özgürlük için günü gününe yapılması gerekenlerle uğraşıyorduk.

Kuşkusuz babam ve Hareket'in öteki liderleri daha ileriyi görebiliyorlardı. Babam, daha o sıralarda bir planlama komisyonu düşünmekteydi. Ve sonra hepimiz biliyorduk ki, özgürlük İngiliz Hükümeti yerine bir Hint Hükümeti getirmekle elde edilmiş olmayacaktı; fukaralığın, ekonomik geri kalmışlığın ve batıl inançların sona ermesiyle asıl anlamını kazanacaktı.

"Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, kendinizi işe koyulmuş buldunuz..."

— Hayır, hiç değil! Bağımsızlıktan sonra herşeyi bıraktım. Dinginlik ve sessizlikten başka istediğim yoktu. Kendimi iyi hissetmiyordum ve bebeğim, ikincisi, daha çok küçüktü.

"Ne değiştirdi öyleyse sizi?"

— En başında Mahatma Gandi. Bağımsızlıktan ve Hindistan'ın bölünmesinden sonra, burada, Delhi'de topluluklar arası başkaldırılar patlak verdi. O zaman Mahatma benden, Müslüman azınlıkların oturdukları mahallelerde çalışmamı ve onlara yardımcı olmamı istedi. Daha sonra, 1955'te, hareketimizin liderleri —ama babam değil, çünkü o bunun benim doğama aykırı olduğunu bilirdi— beni partinin yönetim kuruluna atadılar. Sonra başkan seçildim; ama bunu sevmiyordum ve epey karşı koydum. Derken kendi kendime düşündüm: madem ki buradayım, bir şeyler yapmayı deneyebilirim. Gördüğünüz gibi bir adım atıldı mı arkası geliyor...

"Gerçekten doğanıza aykırı mıydı bunlar? Daha başka ne yapmak isterdiniz ki?"

— Bunu anlatması çok güç. Herşeyin ötesinde çocuklarla beraber çalışmayı severim. Ama doğam öyle yaratılmış ki, aynı zamanda —nasıl söyleyeyim?— halktan da boşanamıyorum. Doğrudur, kendim için resmî görevler istemiyordum, ama bir yandan da kendimi çevremdeki sorunların ta içinde hissediyordum. İspanya İç Savaşı sırasında öğrenciydim: oraya uluslararası birliklerin gönderildiği bir dönemde, Franco'ya karşı verilecek savaşla ilgileniyordum. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1940-1941'de, birkaç aylığına Portekiz'e gitmiştim. Portekiz politikasıyla hiçbir alıp veremeyeceğim yoktu; buna rağmen —bilemiyorum nasıl oldu—, kendimi Almanya ve Fransa'dan gelen mültecilerle uğraşırken buldum. Faşizmi, Nazizmi, bunları çok derinden duydum ben.

"Hindistan'a dönelim. Şöyle ya da böyle önce Enformasyon Bakanı, ardından da Başbakan oldunuz."

— Bana neden daha çok direnmediğimi soracaksınız. Elbette, hayır, istemiyorum, diyebilirdim. Ancak bir yandan da bana öyle geliyordu ki, toplumsal adaletsizliği ekonomik sefaleti azaltmaya, halkın hayat düzeyini iyileştirmeye çalışmayı reddetmekte de bencilce bir yön vardır.

"Ne tür direnişlerle, ne tür engellerle karşılaştınız; kastlar, dinler, bölgecilik ya da nüfus sorunu?"

— Nüfus sorunu, ah! En başta kuşkusuz bu. Hindistan'da halk öyle çabuk çoğalıyor ki, her yaptığımız plan, okyanusun içindeki bir su damlası gibi kalıyor. Aile planlaması bizim burada zordur. Çünkü fakir insanlar için çocuk, herşeyden önce kendilerine yardım edecek olan kolgücüdür. Dolayısıyla, hazırlanan her yeni program, her yıl yalnızca belli sayıdaki insana ulaşabiliyor. Bunlardan yararlanamayanların sayısıysa, çok daha fazla. Yaptıklarımıza bakınca sanki pek çok şeymiş gibi geliyor. Ancak gidilecek yer görüldüğünde, sanki daha hiç başlanılmamış duygusuna kapılıyor insan.

Gerisi? Değişik diller, bölgecilik, dinler, kastlar, kendiliklerinden birer direniş odağı oluşturmuyorlar. Ama şu ya da bu politikaya karşı olanlar için kanıt yerine geçiyorlar. Nitekim, bağımsızlıktan sonra, kadınlara da miras hakkı tanıyan bir yasa koyduk. Bunun aileyi böleceği ve dinimize aykırı olduğu söylendi. Her ikisi de yanlıştı. Şimdi, evlat edinmeye ilişkin bir yasa koymak istiyoruz. Müslümanlar, Kur'an öğretisine aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorlar. Böyle direnişlerle karşılaştığımızda, 'Pekâlâ diyoruz, bunu sizin için değil, diğerleri için yapıyoruz.' Ancak bugün, bütün bu ögeleri seçim endişesiyle istismar etmekteler. Muhalefet içinde bazı kişiler, gelecek seçimlerde Kongre Partisi'nin yenilgisi ve benim düşüşümü sağlamak için, kendi doğrultularını terkedip, siyasal yelpazenin ta öteki ucundaki gruplarla ittifaklara girmeye bile hazır görünmekteler.

"En çok tatmin olduğunuz başarılarınız hangileri?"

— Oh, ben hiç bir zaman tatmin olmam... Yapılacak onca şey oldu mu, insan hep yapmadıklarını görüyor. Biliyorsunuz, benim ailem dağlardan geliyor ve dağlık yörede, insanın önünde her zaman aşılması dahı güç bir tepe vardır. Bizim burada her başarı yeni sorunlar doğurur. Bununla beraber, tarımda, sanayide ve aynı zamanda fukaralarımızın pek çoğunun hayat düzeylerinin yükselmesinde gerçekleştirilen gelişmelerden mutluyum. Yeni teknolojilerin benimsenmesi, tahıl üretiminde kendi kendine yeterli hale gelmemize imkân verdi. Toplumsal esneklik gelişti.

"Tatmin olmamaları için birtakım nedenleri olduğunu düşünmüyor musunuz?"

— Nedenleri var tabii. Ama her istediğinize sahip olamazsınız. Hindistan, başka ülkelerin kendisine gerçekten yardımı edebilmeleri için çok büyük bir ülke. Yardım edebilirler... bir parça. İşte bu yüzden başlıca hedeflerimizden biri, ülkeyi modernleştirmek, donatmak ve sanayileştirmektir. Kendi ayaklarımızın üzerinde durabilmek için. Bunu böylece belirttikten sonra, dünyadaki tüm ülkelerin birbirine bağımlı olduğunun da bilincindeyim, zira hiçbiri tüm istediklerine sahip değil. Zenginler bile, bizim sahip olduklarımıza gereksiniyor. Şu halde, hem yardıma gereksinmeden hayatta kalmayı başarmamız, hem de Kuzey-Güney işbirliğini örgütlememiz gerekiyor.

"Barışçı, felsefi yönden şiddet aleyhtarı, politik yönden bağlantısız bir ülke için, 1974'deki nükleer denemenin anlamı nedir?"

— Kalkınmamız bilime başvurmamızı zorunlu hale getirmektedir. Bilim adamlarımız, barışçı amaçlarla çeşitli deneylere yönelmekteler. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, atom enerjisinin bir dizi barışçıl kullanımını saymıştır; örneğin, yapım işleri için nükleer patlamalar düzenlenebilmesi. Bundan on yıl önceki denemelerimiz, askeri olmayan bu barışçıl kullanımlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bombaya sahip değiliz ve sahip olmak da istemiyoruz.

"Hindistan'ın kalkınması için ekonominin hangi ölçüde 'sosyalizasyonu' gereklidir? Böyle bir uygulamadan çıkacak bürokrasi, bu kalkınma için hangi ölçülerde bir engel oluşturmaz?"

— Bizim sosyalizmimiz dogmatik değil. Toplumun çeşitli kesimlerine daha büyük bir şans eşitliği vermeyi amaçlıyor. Millileştirme zevki için başvurmuyoruz millileştirmelere. Demiryolları ve telefon, her zaman Devlet denetimi altında olmuştur. Bağımsızlıktan sonra, başka sektörler, özellikle ondört banka —toplumsal nedenlerle— millileştirildi. Özel girişim pek çok sektörde gelişmesini sürdürüyor. Ama altyapıya yönelik ve uzun bir hazırlık dönemi gerektiren projelerle ilgilenmek istemedi. İstemeye istemeye ve işsizliği önleyebilmek için, kötü yönetilen ve ekonomiye yük olan bazı sanayi işletmelerinin denetimini almak zorunda kaldık.

Gerçekten de bizim ülkemizde, özel sektörün kamu sektöründen daha yeterli bir durumda olduğu söylenemez. Zira öylesine sıkı bir ailesel denetim sistemiyle yönetilmektedir ki, yeni teknolojilere hemen hemen kapalıdır. Yanısıra, kârlarını yapısal modernleştirmelere yatırmamıştır ve rekabete kolay kolay razı olmaz. Bürokratik yöntemlerin ağır oldukları doğru, ama sorumluluk mevkilerine uzman kişiler yerleştirmeye çalışıyoruz.

"Neden bağlantısız bir ülke olan Hindistan, Sovyetler Birliği'yle, Afganistan'ın istilasına rağmen, ki bu yalnızca bir örnek, çok ayrıcalıklı ilişkiler sürdürüyor?"

— Sovyetler Birliği'yle dostluk ilişkilerimiz var, ama bu ilişkiler daha başka dost ülkelerle sürdürdüğümüz ilişkilerden daha ayrıcalıklı değil. Sovyetler, başka batılı ülkelerin yardıma yanaşmadıkları bir dönemde bize yardım etmişlerdir; güç durumda kaldığımız anlarda, örneğin Pakistan bize saldırdığında, işbirliklerini sürdürmüşlerdir. Dahası, Sovyetler, Hindistan'la işbirliğine başlıca batılı ülkelerden daha çok önem verir görünmekteler. Birleşmiş Milletler'de, sömürgeciliğe ilişkin sorunlarda, genellikle gelişmekte olan ülkeleri desteklemekteler. Bununla beraber, durum son yıllarda epey değişti. Avrupa ülkeleriyle çok daha sıkı temaslarımız var.

Afganistan'a gelince... Sovyetler Birliği'nin orada giriştiği eylemi onaylamadık ve kuvvetlerinin geri çekilmesi gerektiğini açıkça ifade ettik. Ama aynı zamanda, ülkedeki başka etkilere son verilmesi ve asilere sağlanan genış desteğin durdurulması gerektiğini de söyledik.

"Sonuç olarak bayan Gandi, hayatta başarıya ulaştınız mı?"

— Oh, bilmiyorum. Hayat, sevinç ve ıstırabın alabildiğine içiçe olduğu bir şey...

"Ama yine de, eğer yeniden başlayacak olsaydınız..."

— Hindistan, büyük bir tutkuyla hissettiğim bir şey. Bu ülkenin birlik halinde kalması ve sorunlarını çözmeye daha yatkın bir hale gelmesi için birşeyler yapmak gerekiyor, kendimize, bilim ve teknolojinin en iyi yanlarını alacak ama herşeye rağmen Hintli kalacak bir hayat hazırlamak için çalışmak gerekiyor. Avrupa'yı kopye etmeden. O zaman, görüyorsunuz... □

[1]Hintliler, ABD'nin Pakistan'a arka çıktığı ve sınır boyundaki karışıklıklara yabancı olmadığı inancındalar.

Süha Arın: TRT terör uyguluyor

25 Mayıs 1984'de gösterilen *"Kula'da Üç Gün"*, yönetmeni *Süha Arın*'ın deyişiyle "TRT'nin terörüne uğradı". Belgesel, geleneksel Türk mimarisinin örneklerini 700 yıldır barındıran Manisa'nın Kula ilçesinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı'yla Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu tarafından ortaklaşa gerçekleştirilmişti.

Kulalıların; yaşama biçimlerinin, gelenek-göreneklerinin ve Kula mimarisinin, değişen koşullarla beraber değişmesini tema alan *"Kula'da Üç Gün"*de, düğünler, arastalı esnaf çarşıları ve yarenlerin (ahi-lonca geleneğinin dayanışma örgütü) değişimi ayrıntılı olarak ele alınıyordu.

1983 Antalya Film Festivali'nde *Altın Portakal Ödülü* kazanan *"Kula'da Üç Gün"*, önce Milliyet Gazetesi'nin Kültür Mirasımızı Koruma Semineri'nde, ardından da İstanbul Sinema Günleri 84'de gösterildi. Bu etkinliklerden sonra belgeseli bir kez de TV'den izlemek fırsatını bulanlardan konuşabildiklerimiz, "filme Altın Portakal Ödülü'nü kazandıran ne varsa çıkartılmış" görüşünde birleştiler.

Gerçekten de, *"Kula'da Üç Gün"* TV'de gösterilirken geleneksel Kula düğünlerinin erkek ve kız evlerine ait "okucular"ı, "yarenler", imam nikâhı ve yıkılmakta olan evler, yani belgeseli belgesel yapan ne varsa hepsi çıkartılmış, belgeselin yönetmeni *Süha Arın*'a göre "olay 'sansür' boyutlarını aşmış, 'tahrifat'a dönüşmüş"tü.

...

"Sayın Süha Arın, bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla çıkartılan bölümlerde; içki içiliyor, imam nikâhı kıyılıyor, yarenler türkü söylüyordu. Ayrıca belgeselin bekemiğini oluşturduğunu düşündüğümüz 'yıkılan Kula evleri'nden de eser kalmamıştı. Sizi önceden bilgilendirmediklerini biliyoruz. Sonradan bir açıklamada bulunuldu mu?"

— Hayır.

"Sizce bu bölümler neden çıkartıldı?"

— Bunu bana değil TRT yetkililerine sormalısınız.

"Acaba rakı içilen bölümü 'kötüye özendirdiği', imam nikâhı olan kısmı 'laikliğe karşı' olduğu, yarenlerin türkülerini 'bektaşiliği, aleviliği hatırlattığı', yıkılmakta olan eski evleri 'Türkiye'nin kötü propagandası' şeklinde yorumlayarak çıkartmış olabilirler mi?"

— Eğer biz filmde sadece imam nikâhını vermiş olsaydık, laiklik açısından TRT haklı olabilirdi, ancak filmin bu kısmı resmi nikâhla başlıyor, imam nikâhıyla bitiyor. Kaldı ki, Türkiye'de asıl olan imam nikâhıdır. Nitekim eşler ancak imam nikâhı kıyıldıktan sonra biraraya gelebilirler. İçki meselesine gelince, TV'de pek çok yabancı dizide şampanyalar su gibi akıyor. Bu filmlerin zararlı eğilimleri körüklemek gibi bir işlevleri olamaz mı? Türkiye'nin yabancılara karşı küçük düşürülmesi düşüncesi de bana pek anlamlı gelmiyor. Bu filmin yapımını Kültür ve Turizm Bakanlığı bizzat üstlenmişti. Bu kuruluşun niyeti, kültürel bir etkinlikte bulunmaktı ve biliyorsunuz bugün Kula'da evler korumaya alınmış bulunuyor.

Haydi söylediğiniz bölümleri zorlayarak, söylediğiniz şekilde yorumlayalım, öteki bölümlere ne dersiniz? "Okucu kadınlar" bölümünden: traktörlü avlu, halı silkeleyen kadınlar, salıncakta sallanan çocuk ve bir Kula sokağı. "Çeyiz gezdirme" bölümünden: 1860 yılında yapılan, ön cephesi süslü ev planının başındaki çeyiz alayı. "Gelin götürme" bölümünden zeybekler.

Bu bölümleri de geçelim. Peki, filmin başında zikredilen "Kültür ve Turizm Bakanlığı sunar" ibaresi neden kaldırılmış? Bence bir TRT terörü sözkonusudur. Her ülke radyo-TV'sinde olması gerektiği gibi TRT'nin de halkının aynası olması gerekir.

"Yaşanan her neyse onu sunmalı, sunabilmelidir."

— Evet, yaşanan her neyse onu sunmalıdır. Bu, en azından bir yayıncılık görevidir. TRT'deki teröre, bu terörün oluşmasında hangi etmenlerin rol oynadığına ben akıl erdiremiyorum. Hangi mantıkla hangi gerekçeyle hareket edildiğini anlamak gerçekten zor. Neden filmler yakılır? Neden filmler çarpıtılarak oynatılır ya da hiç oynatılmaz? Anlaşılır gibi değil. Hayatın pek çok alanında terörü alt etmeyi başarabilmiş bu toplum henüz TRT'deki terörü altedebilmiş değil.

"Daha önceki benzer olaylarda —Yorgun Savaşçı, Üç İstanbul, Gülibik...— TRT yetkilileri olayların sorumluluğunu ya kurum dışından ya da içinden, ama mutlaka birilerinin sırtına yüklemeye çalıştılar. Hatırlarsanız, Yorgun Savaşçı'da uzun süre 'yakma kararı'nı kimin verdiği, kimin uygulamaya koyduğu, kimin gerçekleştirdiği bir türlü anlaşılamamıştı. Sizin filminizde bu mekanizma nasıl çalıştı?"

— Çıkartılma kararını kimin verdiğini bilmiyorum. Bu kişi, filmi belli bir ideolojiye sahip olmadan, kendi insiyatifini kullanarak mı kesmiştir, bilmiyorum. TRT'den bir yetkili ya da yetkili bir grup insan, şu, şu, şu nedenle; şunlar, şunlar, şunlar kesilmelidir demiş midir bilmiyorum. Yoksa, herhangi biri, herhangi başka birine verip de *"Bak bakalım, bunda sakıncalı bir yer varsa çıkart"* mı demiştir, bunu da bilmiyorum. Bende uyanan izlenim şu: Biraz önce de söylediğim gibi, bazı bölümlerine zorlayarak bazı nedenler akıl edebilsek bile — imam nikâhı, rakı içilmesi, yarenler,...— filmden çıkartılmasında hiçbir neden olamayacak bölümler de çıkartılmış. Anlaşılan, herhangi birinin keyfî bir uygulaması sözkonusudur.

"Olayın sanat yönü galiba tam bu noktada ağırlık kazanıyor."

— Elbette. Benim filmle anlatmak/aktarmak istediğim bir düğün değildi. Amacım *"kültür mirasımızın korunması mesajının kitlelere iletilmesi"*ydi. Filmde zaman ve mekan boyutları özellikle alt-üst edilmişti. İzleyenler filmin sonunda sinema salonunu ya da ekranı buruk bir acıyla terketsinler istedim. *"Güzellikler yıkıldığı zaman neler olur?"*, bunu hissetsinler istedim. Filmin vermek istediği mesaj tümüyle kalkmış, yok olmuş.

*"Kula'da Üç Gün"*ün televizyonda sunulan hali bence benim yönettiğim, Antalya'da *Altın Portakal Ödülü*'nü alan film değil. O, içerdiği en önemli unsurlar çıkartılarak TRT'nin yapımı haline getirilmiş. Bu durumda TRT'nin yapması gereken, filmin başına *"Süha Arın'ın çektiği, ama bizim yorumladığımız"* şeklinde bir ibare koymaktı. Bu haliyle, bana ait bir eserin özelliklerini bozmak sözkonusu.

"TRT'nin eserler üzerinde hiç mi tasarruf hakkı olmamalıdır?"

— TRT'nin kuşkusuz pratik nedenlerle —zaman zaman da ideolojik nedenlerle— eserler üzerinde tasarruf hakkı olmalıdır, vardır. Ancak bu hak, eserlerin özlerini bozucu boyutlarda olamaz. TRT, kendisine iletilen eserleri eğer ilkelerine ya da teknik koşullarına aykırı buluyorsa *"Bizim düşündüklerimizi uygulamamız halinde bu eser bozulur"* demesini artık öğrenmelidir. En azından, eserin son hali sahibine sunulup onay alınmalıdır. TRT'de böyle bir yaklaşım, ne mümkün!

"İlkin, siz bu durum karşısında ne yapacaksınız? Sonra, bu uygulama bütün sanatçılar için geçerli olduğuna göre, TRT'ye karşı sanatçılar topluca nasıl bir tavır takınabilirler?"

— Bana bu film dolayısıyla geçen yıl ödül, oybirliğiyle verilmişti. Şimdi yapılması gereken şu: Ödül veren komisyonu toplayıp, TRT'nin sunduğu versiyonu izlemelerini sağlamak ve yine ödül verip vermeyeceklerini sormak. Bakalım filme bu haliyle ödül verecekler mi? İnanıyorum ki oybirliğiyle *"Hayır"* diyeceklerdir.

Yargı yolu açıktır. Ben yargı yolunu kullanacağım. Bu tür bir olayla karşı karşıya kalan bütün sanatçılar bu yolu kullanmalıdırlar. Bu yolu deneyenlerden birkaçı başarılı olursa bir daha hiç kimse böyle bir keyfiliğe başvuramaz.

"En başta, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ve öteki kurumlara karşı da bir haksızlık yapıldığını söylemiştiniz. Bu kurumlar olaya nasıl bir tepki gösterecekler? İlişkileriniz oldu mu?"

— Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Dairesi Başkanı *Cihat Çiftçili*'yle görüştüm. Kendilerinin, kesinlikle TRT'ye filmin üzerinde oynama yetkisi vermediklerini söyledi. Mahkemeye vereceğimi söylediğimde de, tanıklık yapacağına söz verdi. Bu keyfî davranışa karşı tepki duyduğunu belirtti.

"Son olarak?.."

— Maddi tazminat davası açacağım, ama kuşkusuz benim için en önemlisi, filmimin kesintisiz olarak, TV'de yeniden gösterilmesidir.

OSMAN BALCIGİL

"Kula'da Üç Gün"den

"Bana bu film dolayısıyla geçen yıl ödül, oybirliğiyle verilmişti. Şimdi yapılması gereken şu: TRT'nin sunduğu versiyonu aynı kişilerin tekrar izlemelerini sağlamak ve yine ödül verip vermeyeceklerini sormak."

Öğretmen Ressam Şakir Sağlam'ın Sergisi:

Bir ders yılından "an"lar

AHMET GÜNLÜK

Bize göre, Erenköy İş Sanat Galerisi'nde 29 Mayıs - 15 Haziran arasında yeralan *Şakir Sağlam*'ın yağlıboya resim sergisinin adı *"Bir ders yılından anlar"* olmak gerek. Sergideki kırk tablo da ilkokul öğrencilerinin 1983-84 ders yılında yapılmış portreleriydi. Ders dinlerken üzerindeki gözleri hissedip bir an başını kaldıran, sırtındaki koca çantanın ve günün yorgunluğuyla sıranın üstünde uyuyakalan, ağzındaki gülüşü eliyle örttüğü halde gözlerindekini saklayamayan, ders arasında kafa kafaya verip kimbilir neler kaynatan, halâ oyuncak bebeğinden ayrılamamış olan, ders kitabının üstüne başı düşüp uyuyan...

Her tablodaki küçükler alabildiğine canlı, yaşayan, gerçek çocuklardı. Bakışlarındaki masumluk, mahzunluk, muziplik, tedirginlik, mutluluk da öyle. Her biri yalnız kendi ve resimdeki öbür kişilerle ilişkisi içinde canlanan, gerçekliklerinin anlatımı için geri plandan yararlanılmayan çocuklardı.

Bunu *Şakir Sağlam* isteyerek böyle yapmış. Onun sergisine önerdiği isim *"Çocuk, Çocuktur"*. Hangi kesimden, hangi çevreden olursa olsun. Özgün, kendilerince mutlulukları, mutsuzlukları, duyarlılıkları vardır.

Bu taptaze kişilikler eğitmeye de, çarpıtmaya da açıktır. İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü Resim Bölümünü bitiren *Şakir Sağlam*, bu nedenle orta öğretimde resim öğretmeni olmak yerine ilkokul öğretmenliğini seçmiş. Genellikle orta öğretimde resim eğitiminin önemsendiğini, varolan koşullarla öğrencilere resim bilgisi ve sevgisi verilemeyeceğini düşünmüş. *"Oysa ilkokul düzeyinde bu mümkün. Üstelik, çocukların kişiliklerinin gelişmesinde de resim ve benzeri konuların etkisi büyük"* diyor. İlköğretimde de -hele belirli bölgelerde- olanaklar çok kısıtlı olduğu halde...

Aldığı sonuçlar bunu kanıtlıyor: Öğrencilerinden *Sedat Yılmaz* ve *Metin Ayan* Seul Uluslararası Çocuk Resimleri Yarışması'nda, *Harun Yaşar, Şenay Ediş* ve *Adem Albayrak* da yurt içinde açılan çeşitli yarışmalarda derece almışlar. Öğretmenlerinin sergisini birlikte gezerken bir yandan tablolardaki arkadaşlarını tanıyorlar, bir yandan da resmi çok sevdiklerini, resmin insanları duygusal, düşünsel açıdan geliştirdiğini, insanlara ve çevreye karşı sevgilerini arttırdığını söylüyorlar.

Şakir Sağlam, kısıtlayıcı, yasakçı anlayışın çocuklarda kişilik gelişmesini engelleyip çarpıttığı görüşünde. Bunu kendi öğrencilerinde de gözlemiş. *"Hiç bir zaman ev için resim ödevi vermedim. Derste resim yaparlarken yanlarına gittiğimde de davranışlarının değiştiğini, çizgilerinin, boyamalarının özentiyle bozulduğunu farkettim. Derslerimiz atölye çalışması gibi oluyor. Birbirleriyle tartışıyorlar, diledikleri gibi çizip boyuyorlar. Ben de o sırada onların resimlerini yapıyorum. Ama hissederlerse hemen poz vermeye koyuluyorlar."*

Şakir Sağlam, resmin yanısıra el işi, müzik çalışmalarının da çocukların eğitiminde büyük rolü olduğu görüşünde. *"Hele bu tür konularda somut bir şey üretirken kendi inisyatiflerini kullanmalarına izin verilmesi hem yaratıcı güçlerini, hem de kendilerine güvenlerini arttırıyor,"* diyor. Bu konuda ilginç bir sonuç da almış. Seul Yarışması'nda ödül alan öğrencilerinden *Sedat*, okula başladığında ailesinin ve arkadaşlarının hırpalaması sonucu içe dönük, tutuk, sıkılgan bir çocukmuş. *"Yüzüne bakıldığında kızarır, terler, konuşamazdı. Resim derslerinde öbür çocuklar gibi onun da çalışmalarına müdahale etmiyordum. İçinden geçenleri, düşündüklerini özgürce çizip boyadıkça açıldı. Sınıfın ve okulun en başarılı öğrencilerinden oldu. Ödül aldığını öğrenince kendine güveni iyice yerine geldi. Öyle ki, arkadaşları son sınıf gününde sunuculuk görevini ona yaptırdılar."*

İki bin öğrencinin okuduğu Kaptan Hasan Paşa İlkokulu'nda *Şakir Sağlam*'ın öğrencileri de bir resim sergisi açmış. Küçük ressamlar, *"Bütün okul beğendi. Her teneffüs gelip geziyorlar. Çok da kıskanıyorlar,"* diyor. Öğretmenlerinin sergisinde, büyüyünce de resim yapacaklarını, ama meslek olarak ya doktorluğu, ya öğretmenliği seçeceklerini söylüyorlar. İçlerinden yalnız biri, *Adem*, büyüyünce ressam olmak kararında.

Ressamlık *Şakir Sağlam*'ın da aklının ucundan geçmiyormuş, ilkokuldayken, *"Hatta okumak bile neredeyse hayaldi. Bizim köyde, Trabzon'un Türkeli köyü, ortaokul yoktu. Babam beni okutmaya gücünün yetmeyeceğini söylüyordu. Annemin büyük direnişi sayesinde okuyabildim. İlkokulda resim yapardım ama, resim bilgisiyle ancak ilköğretmen okulunda tanıştım. 1975'te İstanbul'a ilkokul öğretmeni olarak atandıktan sonra Atatürk Eğitim Enstitüsü Resim Bölümü'ne girerek 1979'da mezun oldum. Sözün kısası, ressamlığımı da anneme borçluyum"* diyor.

Resmin en büyük konusu, ona göre, insan. İnsanlarla sürekli karşılaşıp ayrılmak çok dikkatini çekmiş. Özellikle de öğrencilerinin değişmesi... Bu yüzden başlıca konusu öğrencileri olmuş. *"Çok da zengin yüz ifadeleri var. Her saniye değişiyor yüzleri. Hiç değilse birkaçını tespit ediyorum, resim yoluyla"* diye ekliyor.

Öğrencilerin kara önlüklerinin resimle pek bağdaşmadığını söylediğimizde katılıyor bize. *"Çocukların da içleri kararıyor, neşesi soluyor o önlüklerle. Resimlerimde de, gördüğünüz gibi, önlükler siyah değil."*

Sevdiği konuların resmini yapmayı isteyen yalnız o değil. Öğrencilerinden *Aysun da*-arkadaşları gibi- hoşuna giden şeyleri çizip boyamak istiyor. Ders yılı boyunca da, bu nedenle, öğretmeninin verdiği konulardan yalnızca bir tekini sevmemiş; *"Sokağımız konusunu. Çünkü bizim sokak çamurdan geçilmiyor!"*

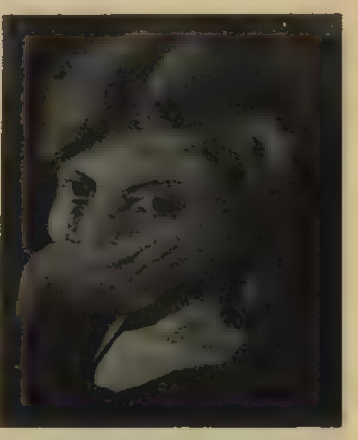

Aysuncuk büyüyecek. Ama öğretmeninin beş tablosundaki *"beş yüzü"* hep bugünkü gibi kalacak. Şimdiye dek üç karma sergiye katılan, iki kişisel sergi açan *Şakir Sağlam*'sa bir yandan yeni yüzler yaparken, bir yandan da ressam yetiştirmeyi sürdürecek. **Yeni Gündem**'in üçüncü ve dördüncü sayıları arasında açık kalan bu sergiyi okurlar göremeyecek. Ama bu ilginç serginin resim ve küçük ressam üreten sanatçısını hiç değilse böylece tanıtalım istedik.□

Alpay Kabacalı

TÜRKİYE'DE YAZARIN KAZANCI

2. BASKI

İlk baskısı basında geniş yankılar uyandırmıştı:

"Yalnız yazarları değil, herkesi ilgilendiren bir konu."

"Bir roman gibi okunan bu eser, üniversitelerin bile başlatamadığı edebiyat sosyolojisi çalışmalarına bir başlangıçtır."

DEĞİŞEN DÜNYA YAYINLARI: P.K. 764 Sirkeci-İstanbul

TÜRKİYE GENEL DAĞITIMI: İstanbul: YA-DA A.Ş. Dr. Şevki Bey Sok. Divanyolu Tel: 520 74 72 Ankara: YA-DA A.Ş. Konur Sok. 17/5 Kızılay Tel: 18 90 99 İzmir: DATİÇ İkinci Beyler Numanzade Sok. 27/A Konak Tel. 13 87 86

"Biz" ve "1984"

"Özgürlük mutsuzluğa gebe olmak zorunda değildir Zamyatin'de. Başkaldırmak, alışılagelmiş olanla mücadele etmek acı verir gerçi, ama 'dünü bugün, bugünü de dün olarak yaşamak daha zordur'. Zamyatin'in ütopyası kesintisiz bir mücadeledir, bugüne daima yarının gözüyle bakarak, kendi kurduğunu kurumlaşmaya başladığı andan itibaren yıkarak sürdürülen bir mücadele."

BÜLENT SOMAY

George Orwell'le *Yevgeni İvanoviç Zamyatin* hiç tanışmadılar. *Orwell* (o zamanlar *Eric Blair*) Burma'da sömürge polisiyken, *Zamyatin* Çarlık polisinden kaçmakla uğraşan bir bolşevikti. Derken *Orwell* kendi deyimiyle *"Paris ve Londra'da perperişan"* dolaşmaya başladı; *Zamyatin* devrim sonrası Rusya'sında yazardı: gene isyancı, gene hapiste... *Orwell* Katalonya'da faşistlere karşı döğüşürken *Zamyatin* Paris'te gönüllü sürgündü; İspanya İç Savaşı'nın bitişini, II. Dünya Savaşı'nı göremeden öldü.

Orwell, *Zamyatin*'i bilirdi; *Zamyatin* 1920'de bir roman yazdı, halâ ülkesinde basılmıyor. *Orwell*, *Zamyatin*'in romanını okudu (1924'te yapılan İngilizce çevirisinden), 1948'de kişileri ve konusuyla ona çok benzer bir roman yazdı: *1984*. Batı'nın düşünürleri düşünmezleri, eğitim ve eğriltim kurumları bu romanı kaptıkları gibi *"komünizmle savaş"*ın bayrağı yaptılar, sosyalistlerse yerin dibine batırdılar hemen—malum, o zamanlar SCSB'ye karşı çıkmak sosyalizme küfretmekle eşanlamlıydı.

Gel zaman git zaman kazın ayağının öyle olmadığı anlaşıldı. *"stalinizm"*den yavaşça sıyrılan *"Batı solu"*, *Orwell*'in *1984*'ünün sosyalizmle *"tek devletin mutlak iktidarı"*nın özdeşleştirilmesine karşı bir uyarı olduğunu anladı. Ama o kadar. Eleştirellik dozu, *Stalin* dönemini de içerecek kadar genişlemişti yalnızca, *Yevgeni İvanoviç Zamyatin*'se gerilerde, 1920'deydi ve her şeyin de bir sınırı vardı tabii ki.

Düşgücü yok edilemez

Orwell'in kendi ikrarıyla da sabit ki *1984*, *Zamyatin*'in *Mıy* ("Biz") romanından büyük ölçüde kopya çekilmiştir (bu konuda ör. George Woodcock'ın Orwell biyografisine bakılabilir: *The Crsytal Spirit*, 1967). *Mıy* 1920'de yazıldığında ortada ne *Stalin* vardı (Yosif Vissaryanoviç Çugaşvili daha perde arkasında bekliyordu), ne Moskova mahkemeleri, ne *"kollektifleştirme"* harekâtı, ne de İspanya İç Savaşı. Daha *Hitler-Stalin* paktı sözkonusu değildi, dünya Potsdam'da bir kek gibi bölüşülmemişti; *Troçki* henüz sürgünde değildi, sağ ve esendi ve Kronstadt'ı bastırıyordu. Tüm bunlara karşın *Mıy*'ın uyarısı *1984*'ten daha güçsüz değildir. *1984*'te bir karabasan gibi okurun (ve yazarın) üzerine çöken tüm musibetler, *Mıy*'da henüz yaşanmamış olmasına karşın öngörülmüş, eleştirilmişti.

"Sanatı mahvetmenin en emin yolu tek bir biçimi ve tek bir felsefeyi kanun haline getirmektir." Zamyatin. Desen: Yuri Annenkov (1921)

Milattan sonra 26. yüzyılı anlatır *Mıy*. Toplumun tümüne egemen bir *"tek devlet"* vardır. İnsanların gündelik, haftalık, aylık, yıllık yaşamlarını çizelgelere ve takvimlere bağlayan, her insan faaliyetini *"akılcı"* bir biçimde düzenleyen bir devlet. Matematik en büyük erdemdir bu toplumda; insanların adları değil numaraları vardır, insanların kendileri de birer birer birey değil, birer sayı ya da (üniforma'dan kısaltarak) birer *"ünif"*tirler. *Zamyatin*'in başkişisi D-503 (ki Orwell'in Winston Smith'ine tekabül eder), tek devlet'in imanlı bir mühendisiyken bir kadın (I-330) tarafından baştan çıkarılarak (tıpkı Orwell'de olduğu gibi) isyana ve küfre sevkedilir. Ama *"kadim devlet"* bu isyanın da üstesinden gelir, devletin başı ve efendisi olan *Velinimet* (Orwell'de adı Büyük Birader olacak) düzeni yeniden sağlar. Ancak *Orwell*'le *Zamyatin*'in benzerlikleri buraya kadar.

Orwell'in dar muhayyelesinden fırlayan *"101 numaralı oda"*, ya da işkencehane *Zamyatin*'de yoktur. *Orwell*'de *Winston Smith*'in yarı bilinçli isyanına sırtlarını dönen *"prol"*lar *Zamyatin*'de yoktur. *Zamyatin*'de *Velinimet*'in her defasında yeniden oybirliğiyle seçildiği *"oybirliği günü"*nde *"hayır"* diyen kararlı bir azınlık vardır. Yenilginin en belirgin olduğu anda bile *"halâ kentin batı yakasında çarpışma sürmektedir"* ve isyancıların bir kısmı kenti kuşatan *"yeşil duvar"*ın ötesine kaçmayı başarmışlardır. *Velinimet*'in isyana karşı savaş aracı *"Büyük Ameliyat"*tır, yani insanların beyindeki *"Düşgücü Merkezi"*nin cerrahi bir müdahaleyle çıkarılması. *Zamyatin*'in romanı, roman kahramanının ameliyat edilmesiyle biter: bir simgedir bu. *Zamyatin* geçmiş gelecek tüm velinimet'lere haykırmaktadır: İnsandan düşgücünü yokedecek bir yol bulmadıkça kazanamazsınız. Görece yolları vardır bunun, ideolojik biçimleri bulunmuş, yetkinleştirilmiştir; ama yıl 1984, bu işe kökten bir çözüm bulunamadı.

En son devrim de yoktur

Orwell'in *1984*'ündeyse yenilgi tam ve kesindir. *Winston, Büyük Birader*'i severek ölür; tek amaçları *"iktidar olmak için iktidar"* olan zalimler suratımızı sonsuza dek çizmeleriyle çiğnerler. *1984*'te kurtuluşu gerçekleştirecek hiçbir güç tanımlanmaz. Bireysel isyan bile bir kurtuluş yolu değildir; *Winston* baştan yitik bir yarı kahramandır. Oysa *Zamyatin* devrimcidir. I-330, D-503'e *"Sen matematikçisin, bilirsin,"* der, *"bana en son sayıyı söyle."* D-503 kadıncağızın cahilliğine güler: *"Aman I-,"* der, *"saçmalama; ilkokulda bile öğretirler bunu: sayıların sonu yoktur." "Öyleyse,"* der I-, *"en son devrim de yoktur. Nasıl en son sayı yoksa, en son devrim de yoktur."*

Yıl 1920. *Zamyatin*'in uyarısı yerinde ve zamanındadır. Olmazı olur yapan, Avrupa'nın en beklenmedik ülkesinde devrimi gerçekleştiren bolşevikler kendi devrimlerini devrimlerin sonuncusu sanmak yanılgısına düşebilirler—nitekim düşmüşlerdir. Tarihe bir *son*, gelişmeye bir nihaî hedef koyan düşünce tarzı, devrim sonrasını bir evrensel durağanlık hali olarak algılayacaktır. Hedefe varılmış, devrim bitmiştir. Artık sorun *dönüştürmek* değil, zaten dönüşmüş olanı fedakârca çalışarak güçlendirmek, takviye etmektir. Ya da böyle demektedir yeni iktidar sahipleri. *Platon*'dan *Wells*'e kadar tüm geleneksel ütopyacıların temel hatasıdır bu. Ütopya (ister hayal edilerek, isterse de "bilimsel çıkarsamalarla" kurulsun) hep böyle tasarlanageldi: tarihin, gelişmenin sonu, insanlığın varabileceği en mükemmel toplum biçimi. Ütopyanın kendisinin de gelişmeye açık olması gerektiğine ilk işaret eden *Wells* oldu, ancak bu fikri geliştirip bir sanat yapıtının temeli haline getiren ilk kişi de *Wells*'ten büyük ölçüde etkilenmiş olan *Zamyatin*'dir. Çünkü Zamyatin, köktenciliğini yitirmeden, güncelliğin sınırlayıcı ve kategorileştirici ideolojik çerçevesine teslim olmadan bir devrim sürecinin içinde yeralan ilk ütopyacı düşünürdü. *Mıy*'da kapalı, durağan ve *bitmiş* bir an ve mekan olarak tasarlanan ütopyanın, sömürünün ve ezilmenin yeni (ve belki biraz daha "akılcı") bir biçimi olduğu vurgulanıyordu. *Zamyatin* için ütopya *"henüz olmayan"*dı, içinde *yapısal olarak* kendi ötesini, yeni açılımları ve gelişme doğrultularını barındırmalıydı. En son sayı, en son devrim yoktu.

Özgürlük / mutluluk çatışması

Zamyatin'in geleneksel, kapalı, otoriter ütopyacılığı eleştirirken alternatif, *açık* bir ütopya yazma denemesine girişmek yerine alaycı bir anti-ütopya yazmasının iki sonucu oldu. Birincisi, *Huxley* ve *Orwell* gibi devrime uzaktan ve biraz da sinik bir tavırla bakan düşünür/romancıların bu anti-ütopya geleneğini karamsar bir çerçeve içine hapsederek sürdürmeleriydi. Diğer sonuçsa kuramsal ifadesini *Bloch*'un *"umut ilkesi"*nde bulan yeni ütopyacılığın geleneksel ütopyanın kapalı yapısına karşı *Zamyatin*'in uyarısıyla işe başlaması oldu. 1960'ların isyancı yükselişi özellikle ABD'de bu yolda yeni, açık ütopyaların yaratılmasına önayak oldu. Yeni ütopya, geleneksel ütopyaların kapalı, sonlu ve otoriter yapısını değiştirirken, *Huxley* ve *Orwell* karamsarlığının da ötesine geçiyordu; bu çabada *Zamyatin*'in eleştirel, ancak umudunu yitirmeyen anti-ütopyasının da katkısı vardı. Nitekim 1960'lar ve 70'lerdeki en önemli ütopyacı romanlardan birini yazan *Ursula Le Guin*, işe *Zamyatin* öğrenerek başlamıştı.

1920'de *Zamyatin*'in elinde bir eleştiri silahı olan anti-ütopya, telaşla toplumda yeni açılımlar bekleyen ve bekledikleri kendi yaşam süreleri içinde gerçekleşmeyince de karamsarlığa kapılan Avrupalı aydınların elinde bir karabasana dönüştü. Rönesans'tan *Wells*'e kadar çoğunluğa bir seçkin azınlık tarafından *"mutluluk hediye edilmesi"* demek olan ütopya, *Huxley*'le birlikte seçkin azınlığın kara kalabalık tarafından boğulmasının öyküsü oldu. Yaratıcı aydın,

çoğunluğun mutluluğu için tasarlanmış bir ütopyada mutsuz oluyordu. Çünkü çoğunluğun mutluluğu özgürlüğün, seçme hakkının herkes için ortadan kaldırılması demekti. Bu özgürlük/mutluluk ikilemi *Huxley*'in *Yeni Dünya*'sında en önemli yeri tutar, ancak kökleri daha geriye, *Zamyatin* üzerinden *Dostoyevski*'ye dayanır. *Karamazov Kardeşler*'de *Büyük Sorgucu*yla *İsa*'nın karşılaşmasında ortaya atılır bu özgürlük/mutluluk çatışması. *Büyük Sorgucu*, özgürlüğün savunucusu *İsa*'ya insanların seçme hakkını ellerinden alarak onları mutlu etmek gerektiğini söyler. Dinin işlevi budur artık. Her an seçim yapmak zorunda olmak, her an kendi vicdanıyla yüzyüze olmak insanları yüzyıllar boyu mutsuz etmiştir. Kiliseye artık *İsa*'nın yolundan ayrılarak insanlara mutlu bir dünya verecektir. *Zamyatin* bu temayı *Dostoyevski*'den aktararak *Mıy*'da kullanır: *Velinimet, Büyük Sorgucu*'nun bir benzeridir. *Huxley*'in *Yeni Dünya*'sında aynı tartışma *Mustafa Mond*'la *Vahşi* arasında tekrarlanır. *Vahşi* tüm acıları ve mutsuzluğuyla birlikte özgürlük istemektedir, ne var ki *Huxley*'in dünyasında özgürlük ancak intihar etme özgürlüğü olabilir.

Huxley yıllar sonra *Yeni Dünya*'yı yeniden değerlendirirken bu dünyanın içine küçük bir ütopya adacığı yerleştirmemiş olduğu için hayıflanır. Bu adacıkta uyumsuz aydınlar özgürce yaşayabilecektir.

Ütopyanın burjuva kültürü içindeki yeri bu olmuştur 1950'lerde: seçkin azınlığın kendisini kara kalabalığın elinden kurtarabildiği yalıtılmış bir adacık. *Orwell*'deyse *Dostoyevski*'nin tartışması tümden ortadan kalkar: *Büyük Birader* insanlara ne özgürlük ne de mutluluk vadetmektedir; hiç kimse için kurtuluş yoktur.

Kesintisiz mücadele

Zamyatin'in (Huxley'den 12, Orwell'den ise 28 yıl önce) getirdiği tartışmaysa düşünen ve hayal eden insan için özgürlük ve mutluluğun özdeş kavramlar olduğudur. I-330 *"Kimsenin benim için istemesini istemiyorum, ben kendim için istemek istiyorum"* der. Özgürlük mutsuzluğa gebe olmak zorunda değildir *Zamyatin*'de. Başkaldırmak, alışılagelmiş olanla mücadele etmek acı verir gerçi, ama *"dünü bugün, bugünü de dün olarak yaşamak daha zordur." Zamyatin*'in ütopyası kesintisiz bir mücadeledir, bugüne daima yarının gözüyle bakarak, kendi kurduğunu kurumlaşmaya başladığı andan itibaren yeniden yıkarak sürdürülen bir mücadele. Ütopya *Zamyatin* için bir ufuktur, ona sürekli olarak yaklaşılır, ancak varılamaz. *"Vardık"*, teslim olmaktır, gerçek sorularsa *"Neden"* ve *"Peki sonra ne olacak"*tır. *"Edebiyat, Devrim, Entropi ve Başka Meseleler"* makalesinde yaptığı benzetmede olduğu gibi, o, seren direğinin tepesinden fırtınalı suları seyreden, daima ileri bakan bir denizcidir. Yaklaşan fırtınaları ilk gören o olmuştur, fırtınanın ötesindeki denizi ve karayı, yağmurdan sonra çıkacak olan yedi renkli gökkuşağını da ilk görecek olan o, ve onunla birlikte direğin tepesine tırmanma cesaretini gösterenler olacaktır. □

Edebiyat, devrim, entropi ve başka meseleler

Y.İ. ZAMYATİN

Lâfı dolandırmadan soralım: Devrim nedir? Bazıları 14. Louis'nin sözünü değiştirip bize sunacaklar: Devrim biziz. Bazıları takvime bakıp size bir ay ve bir gün söyleyecekler; daha başkalarıysa işin abecesini anlatmaya kalkacaklar. Ama eğer abeceyi geçip de hecelere gelmişsek, cevap şöyle olacaktır:

İki ölü, karanlık yıldız kulakları sağır eden bir patırtıyla çarpışır yeni bir yıldız yaratırlar: Devrim budur. Bir molekül yörüngesinden fırlayarak komşu atomların evrenine girer ve yeni bir kimyasal element doğurur: Devrim budur. Lobaşevski bir tek kitapla bin yıllık Euclid evreninin duvarlarını çatlatır ve sayısız Euclid-dışı uzayların yolunu açar: Devrim budur.

Devrim her yerde, her şeydedir. Sınırsızdır. En son devrim, en son sayı yoktur. Toplumsal devrim sınırsız sayıdaki sayıların yalnızca biridir: Devrim yasası toplumsal bir yasa değil çok daha büyük bir yasadır. Kozmik, evrensel bir yasadır—tıpkı enerjinin sakınımı ve enerjinin dağılıp kaybolması (entropi[1]) yasaları gibi. Bir gün devrim yasasının kesin denklemi bulunacak. Ve bu denklemde uluslar, sınıflar, yıldızlar —ve kitaplar— sayısal nicelikler olarak ifade edilecek.

Devrim yasası kızıldır, ateşlidir, ölümcüldür; ancak bu ölüm yeni yaşamın, yeni bir yıldızın doğması anlamına gelir. Entropi (değişimsizlik) yasasıysa buz mavisidir, gezegenler arasındaki soğuk sonsuzluklar gibi. Alev, kırmızıdan düzenli, ılık bir pembeye döner; artık ölümcül değil rahattır. Güneş yaşlanıp bir gezegen olur; üzerine otoyollar, dükkânlar, yataklar, fahişeler ve zindanlar yerleşir: Yasa bu. Ve eğer gezegen gençliğine geri döndürülecekse ateşe verilmeli, evrimin arızasız yolundan çıkarılmalıdır: Yasa bu.

Yarın ya da öbürgün ateş soğuyacak (İncil'in "Yaradılış" kitabında günler yıllara, çağlara denk düşer). Ama birinin bunu bugünden görmesi ve bugünden yarın hakkında batınîce[2] konuşması gerek. Batınîler insan düşüncesinin değişime kapanması karşısında tek (acı) ilaçtırlar.

Bilimde, dinde, toplumsal yaşamda ya da sanatta olsun, yanan, kaynayan küre soğuyunca, ateşli magma, doğmayla, sert, kemikleşmiş, hareketsiz bir kabukla örtülür. Bilim, din, toplumsal yaşam ve sanatta doğmalaşma, düşüncenin değişim gücünün tükenmesidir. Doğmalaşan şey artık yanmaz, yalnızca sıcaklık verir—ılıklaşır, soğur. İsa'nın kavuran güneş altında kollarını kaldırmış hıçkıran insanlara verdiği vaazın yerini, büyük bir katedraldeki bıkkın dualar alır. Artık Galileo'nun *"Gene de dönüyor"*u yerine, bir gözlemevinin iyi ısıtılmış odalarındaki coşkusuz hesaplar vardır. Kuyrukçular, Galileo'ların üzerine kendi yapılarını mercan adaları gibi yavaş yavaş, parça parça kurarlar. Evrimin yolu budur—ta ki yeni batınîler çıkıp doğma kabuğunu ve onun üzerine kurulu en sağlam taştan yapıları patlatıp yıkana dek.

Patlamalar rahatsız edicidir. Bu yüzden patlatıcılar, batınîler gayet hakkaniyetli bir biçimde ateşle, baltayla ve sözlerle yokedilirler. Batınîler her bugüne, her evrime, her zahmetli, yavaş, yararlı, en yararlı, yaratıcı mercan yapma faaliyetine karşı birer tehdittir. Aptalca, aldırmazca yarından bugüne dalarlar; romantiklerdir bunlar. 1797'de Babeuf'ün kellesi uçuruldu haklı olarak; 1797'ye 150 yıl sonrasından atlamıştı. Doğma'ya meydan okuyan batınî edebiyatın kellesini uçurmak da haklı bir iştir; bu edebiyat zararlıdır.

Ama zararlı edebiyat, yararlı edebiyattan daha yararlıdır, çünkü entropiye karşıdır; kireçlenmeye, kemikleşmeye, kabuklaşmaya, yosun tutmaya, hareketsizliğe karşı savaşmanın bir aracıdır. Ütopyacıdır, saçmadır, —tıpkı 1797'deki Babeuf gibi. 150 yıl sonra doğru olacaktır.

Darwin'i biliyoruz. Darwin'i neyin izlediğini de biliyoruz—mütasyonlar, Weismanncılık, yeni - Lamarckçılık. Ancak bütün bunlar tavanaraları ve balkonlar; binanın kendisi Darwin'dir. Ve bu binada yalnızca kurbağa yavruları ve yosunlar değil, insan da var. Dişler ancak birilerini çiğnediği zaman keskinleşir. Tavukların kanatları ancak çırpınmaya yarar. Aynı yasa tavuklar için olduğu kadar fikirler için de geçerlidir; kıyılmış etle beslenen fikirler dişlerini kaybederler; tıpkı uygar, pişmiş et yiyen insanlar gibi. Batınîler sağlık için gereklidir; eğer batınîler olmasaydı, onları icad etmek gerekecekti.

Yaşayan bir edebiyat saatini düne ya da bugüne göre değil, yarına göre ayarlar. O, seren direğine çıkmış bir gemici gibidir: direğin tepesinden batan gemileri, buzdağlarını ve yaklaşan fırtınaları görür; güvertedekilerse bunlardan habersizdir. Onu direğin tepesinden indirip kazan dairesine ya da dümen başına yollayabilirsiniz, ama bu hiçbir şeyi değiştirmez: seren direği yerli yerinde durur ve ona tırmanan diğer gemici de ilkinin gördüklerini görecektir.

Fırtınalı havada bir gözcüye gerek vardır. Ve şu anda hava fırtınalı; dört bir yandan imdat çağrıları geliyor. Daha dün bir yazar güvertede sakin sakin dolaşıp manzara resimleri çekebiliyordu; ama dünya kırkbeş derece yan yatmışken, yeşil dalgalar bizi yutmaya hazırlanır, geminin gövdesi de çatırdarken kim ister manzara resimlerine bakmayı! Bugün bizler ancak ölümle yüzyüzeymişiz gibi bakıp düşünebiliriz: işte ölüyoruz—peki ama anlamı neydi bütün bunların? Nasıl yaşadık? Eğer yeniden, baştan başlayabilseydik nasıl, neyle yaşardık? Ve ne için? Bugün edebiyatta bize gereken, seren direğinin tepesinden, uçaklardan görünen dev felsefî ufuklardır; bize gereken en nihaî, en korkunç ve en korkusuz "Neden?" ve "Sonra ne olacak?"lardır.

Bunlar çocukların soracağı sorular. Ama zaten çocuklar en gözüpek filozoflardır. Yaşama çıplak atılırlar, önlerinde doğmadan, mutlaklardan, öğretilerden oluşan en küçük bir incir yaprağı bile yoktur. İşte bu yüzden sordukları her soru saçma bir biçimde saf, ve dehşet verici bir biçimde karmaşıktır. Bugün yaşama katılan yeni in-

YEVGENİ İVANOVİÇ ZAMYATİN

1884'te Rusya'da Lebedyan'da doğdu. St. Petersburg Politeknik Enstitüsü'nde gemi mühendisi olmak için öğrenim görürken bolşevik partisine katıldı. 1905'te Petersburg sovyetinde savaştı. Yakalanarak Şapalernaya hapishanesine atıldı. Garip bir tesadüf eseri 1922'de bolşevikler tarafından "uyumsuz görüşleri" nedeniyle hapsedildiğinde aynı hapishanenin aynı koridorunda bir hücreye konulacaktı. Daha sonra sürgüne gönderildi. Kaçarak Petersburg'a döndü, takma bir adla öğrenimini tamamladı. 1913'te aftan yararlanarak mühendis olarak çalışmaya başladı. Ne var ki 1914'te yazdığı "Dünyânın Sonunda" öyküsünde "Rus ordusuyla alay ettiği" için yeniden hapsedildi. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'ye giderek ilk Rus buzkıran gemilerinin inşasında denetçilik yaptı. Yaptığı gemiler arasında Aleksandr Nevski *de vardı. Bu gemi sonradan* Lenin *adıyla Troçki'yi sürgüne götüren gemi olacaktır (bu da tarihin bir cilvesi). 1917 Şubat devriminin haberini alınca Rusya'ya dönmek için uğraşmaya başladı. Petrograd'a ancak Eylül'de vardı, Ekim devrimini ucu ucuna yakaladı. "Hiç aşık olmamışken bir sabah yatağınızda uyanıp kendinizi on yıllık evli bulmaya benziyordu bu" der Ekim'i anlatırken.*

Devrim sonrasındaki yoğun ve hummalı edebiyat ve sanat tartışmalarında önemli bir yeri oldu. Artık bir bolşevik olmadığı için resmi görüşle çoğu kez çelişkiye düştü, hapsedildi. Zoşçenko, Fedin, Şklovski ve Ahmatova gibi yazarlarla birlikte Serapion Kardeşler grubunu oluşturdu. Oyunları birçok kereler sahnelendi, öyküleri ve eleştiri yazılarıysa ancak küçük ve kısa ömürlü dergilerde yayımlanabildi. Mıy*'ın Rusya'da yayımlanması engellenince yurt dışına yolladı. 1924'te İngilizce, 1925'te de Çekçe çevirileri yayımlandı. 1927'de Zamyatin'in bilgisi ve onayı dışında* Volya Rossii *adlı muhacir dergisinde* Mıy*'ın Çekçe çevirisinden yeniden Rusçaya çevrilmiş parçaları yayımlandı. Bu olay Yazarlar Birliği'nde Zamyatin aleyhine bir kampanya başlatmak için gerekçe oldu. Zamyatin 1929'da Yazarlar Birliği'nden istifa etti. Ancak artık hiçbir yazısı yayımlanamıyor, hiçbir oyunu sahnelenemiyordu. 1931'de Stalin'e bir mektup yazarak Sovyetler Birliği'nden ayrılmasına izin verilmesini istedi. "Sovyet Ceza Kanununda" diyordu, "en büyük ceza ölüm cezası, ikinci cezaysa yurttan kovulmadır. Bana bir yazar olarak ölüm cezası verildi, cezamın hafifletilmesini talep ediyorum." Pilnyak'ın otorite karşısında boyun eğdiği, Babel'in sessizliğe çekildiği bir dönemde boyun eğmeyi reddeden Zamyatin, Gorki'nin de araya girmesiyle Paris'e gönderildi. Burada da isyancı görüşleri yüzünden bu kez SSCB'deki düzenin aleyhtarları tarafından tecrit edilecekti. Stalin'e mektubunda "ülkemde küçük insanların önünde eğilmeden büyük fikirlere hizmet etmek olanaklı hale gelir gelmez dönmek kaydıyla..." demişti. O günü göremeden, 1937'de bir kalp krizi geçirerek öldü. Ya da, halâ Paris'te yaşıyor, tam yüz yaşında.* □

sanlar çocuklar gibi çıplak ve korkusuzlar; onlar da çocuklar gibi, Schopenauer Dostoyevski ve Nietzsche gibi *"Neden?"* ve *"Sonra ne olacak?"* diye soruyorlar. Dahi filozoflar, çocuklar ve halk aynı bilgeliktedir—çünkü aynı aptalca soruları sorarlar. Yani iyi döşeli bir apartman dairesi, güzel bir helası ve iyi döşeli bir dogması olan uygar insana göre aptalca.

Organik kimya daha şimdiden canlı ve cansız madde arasındaki ayrımı yoketti. İnsanları da canlı ve cansız diye ayırmak yanlış: cansız-canlı insanlar ve canlı-canlı insanlar var. Cansız-canlılar da yazıyor, yürüyor, konuşuyor ve davranıyor. Ama hiç hata yapmıyorlar; hata yapmayan yalnızca makinalardır ve yalnızca cansız şeyler üretirler. Canlı-canlılarsa sürekli hata yapıyor, arıyor, soru soruyor ve acı çekiyor.

Aynı şey yazdıklarımız için de geçerli: yazdıklarımız da yürürler, konuşurlar, cansız-canlı ya da canlı-canlı olabilirler. Gerçekten canlı olan, hiçbir şey karşısında duraklamaz ve saçma, "çocukça" sorulara hiçbir şeye aldırmadan cevap arar. Cevaplar yanlış olsun, felsefe hatalı olsun, ne çıkar—hatalar doğru cevaplardan daha değerlidir: doğru cevap makinanındır, hataysa canlıdır; doğru cevap güvence verir, hataysa tedirgin eder. Ve eğer cevaplarımız ulaşılması imkansız şeylerse daha da iyi! Cevabı belli sorularla uğraşmak, ineklerin işkembesi gibi kurulmuş beyinleri olan insanlara özgüdür; ve biliriz ki işkembe ancak geviş getirmeye yarar.

Eğer doğada sabit şeyler, sabit gerçekler olsaydı, tüm bunlar yanlış olurdu. Ama şükür ki gerçekler hatalıdır. Diyalektik sürecin özü tam da budur: bugünün doğruları yarının yanlışlarıdır; en son sayı yoktur.

Bu gerçek (tek gerçek) sadece güçlüler içindir. Zayıf zihinler sınırlı bir evren, en son sayı olsun diye çırpınırlar; onların istediği, Nietzsche'nin deyimiyle *"emniyetin koltuk değnekleri"* dir. Zayıf zihinler kendilerini bu diyalektik kıyasın içine katacak güçten yoksundurlar. Bu gerçekten de zor. Fakat Einstein'ın başardığı da bundan başka bir şey değil: o, elinde saatle hareketi gözleyen Einstein'ın kendisinin de hareket etmekte olduğunu hatırladı; dünyanın hareketine *dışarıdan* bakmayı başardı.İşte en son sayıların olmadığını bilen büyük bir edebiyat, dünyanın hareketlerine tam da böyle bakar.

Yaşayan bir edebiyatın biçimsel özelliği içsel özelliğiyle aynıdır: gerçekleri inkar eder, herkesin ve benim bu ana kadar doğru bildiklerimizi inkar eder. Baştacı edilmiş yollardan, geniş anayollardan ayrılır.

Tolstoy, Gorki ve Çehov'un dev tekerlekleriyle aşınıp parlamış olan Rus edebiyatının geniş anayolu gerçekçiliktir, günlük yaşamdır; öyleyse günlük yaşamdan uzaklaşmalıyız. Blok, Sologub ve Belıy tarafından baştacı edilen ve kutsanan yollar, Simgeciliğin yollarıdır, bu yollar günlük yaşamı inkar ederler; öyleyse günlük yaşama dönmeliyiz.

Saçma mı? Evet. Koşut çizgilerin kesişmesi de saçmadır. Ama yalnızca bugün egemen olan Euclid'in düzlem geometrisinde saçma. Euclidci olmayan geometrideyse bu bir aksiyomdur. Yapmamız gereken tek şey, düzlem olmayı bırakmak, düzlemin üzerine çıkmak. Bugün edebiyat için günlük yaşamın düz yüzeyi, yeryüzü bir uçak için neyse odur—havaya yükselebilmek için bir kalkış pisti yalnızca; günlük yaşamın gerçeklerinden varlığa, felsefeye, fantastiğe. Bırakalım dünün kağnısı iyi asfaltlanmış anayollarda gıcırdasın dursun. Yaşayanlar dünlerini kesip atacak kadar güçlüdür.

Kağnının içine ister polis müfettişi oturtun ister komiser, kağnı gene kağnıdır. Ve aynı aşınmış yol üzerinde olduktan sonra sürdüğümüz isterse *"devrimci yaşam"* olsun, istersek bunu çıngıraklı, şimşek gibi bir troykada taşıyalım; edebiyat, dünün edebiyatı olarak kalacaktır. Bugün bize gereken otomobiller, uçaklar, titreşen, uçuşan ışıklar, noktalar, çizgiler ve saniyelerdir.

Eski, yavaş, gıcırdayan betimlemeler geçmişte kaldı; bugün kural kısalık ve özlülük—ama her sözcüğün aşırı yüklü, yüksek gerilimli olması gerek. Eskiden altmış saniyelik bir dakikada olanı şimdi bir tek saniyeye sığdırmamız gerek. Böylece sözdizimi atlamalı ve süreksiz olur; bölümlemelerin karmaşık piramitleri taş taş sökülerek bağımsız cümleler haline gelir. Hızlı hareket ederken, kabul göregelmiş olan, alışılmış olan gözden kaçar; işte alışılmamış, çoğu kez şaşırtıcı simgeler ve sözcükler bu yüzden var. İmge keskin ve sentetik; bir tek belirgin özelliği var, o da hızla giden bir arabadan gözucuyla görülenlerin özelliği. Geleneklerin içini boşalttığı sözlükse yerellikler, yeni / uydurma sözler, bilim, matematik ve teknoloji tarafından istila edilmekte.

Eğer kural bu olursa, yazarın yetkinliği kuralı istisna haline getirmektir. İstisnayı kural haline getiren o kadar çok yazar var ki.

Bilim ve sanat, ikisi de dünyayı belli koordinatlar doğrultusunda tasarlarlar. Biçimdeki farklılıklar yalnızca koordinatlardaki farklılıklardan ötürüdür. Tüm gerçekçi biçimler, Euclid'in dünyasının sabit, düzlemsel koordinatları doğrultusundaki izdüşümlerdir. Bu koordinatlar doğada yoktur. Sınırlı, sabit bir dünya da yoktur; bu dünya bir gelenek, bir soyutlama, bir gerçek dışıdır. Bu yüzden de Gerçekçilik —ister *"burjuva"* isterse *"sosyalist"* olsun— gerçekdışıdır. Gerçekliğe çok daha yakın olan, yeni matematik ve yeni sanatta olduğu gibi, hızlı, eğimli yüzeyler doğrultusundaki tasarımlardır. İlkel olmayan, *realia* değil *realiora* olan gerçekçilik, yer değiştirmeye, bozmaya, eğriliğe ve nesnel olmamaya dayanır. Nesnel olan yalnızca fotoğraf makinasının merceğidir. Yeni bir biçim herkes için anlaşılır değildir; çoğu onu zor bulabilir. Belki. Sıradan, banal olan daha basit, daha zevkli ve daha rahattır. Euclid'in dünyası çok basittir, Einstein'ınkiyse çok zor—ama artık Euclid'e dönmek mümkün değil. Hiçbir devrim, hiçbir aykırılık rahat ya da kolay değildir. Çünkü bunlar birer sıçrayıştır, düzgün evrim eğrisinde birer kopmadır ve kopmaysa bir yaradır ve acı verir. Ama yara zorunlu: insanlığın çoğunluğu kalıtımsal bir uyku hastalığından mustarip ve bu hastalığa (entropiye) tutulanların uyumasına izin verilmemeli, yoksa bu onların son uykuları, ölüm uykuları olacak.

Aynı hastalık çoğu zaman sanatçıları ve yazarları da etkiler: bir kez keşfedilmiş ve iki kez mükemmelleştirilmiş biçimlerin rahat ve doygun uykusuna dalarlar. Ve kendilerini yaralama, bir zamanlar sevdiklerini sevmekten vazgeçme, defne yaprağı kokulu eski, tanıdık evlerinden çıkıp açık havada yürüme, yeniden başlama gücünden yoksundurlar.

Tabiidir ki insanın kendini yaralaması zor, hatta tehlikeli. Ama yaşayanlar için bugünü dün, dünü de bugün olarak yaşamak daha da zor.□

---

1 Entropi: Zamyatin'in tüm çalışmalarında temel olan bu kavram, Zamyatin'de "bir sistemin dönüşmesi için gerekli enerjinin yetersizliğinin ölçüsü" ya da "değişimsizlik" anlamına gelir.-ç.n.

2 Batınî: "Yerleşik dinsel öğretiye karşı çıkan" anlamındaki İngilizce *heretic*'in en yakın karşılığı. "İsyancı" ya da "aykırı", "sapkın" gibi kavramları da içermesine karşın bu sözcüklerin kendileriyle tam olarak ifade edilemiyor.-ç.n.

BEHİÇ AK — Demokrasinin ABC'si

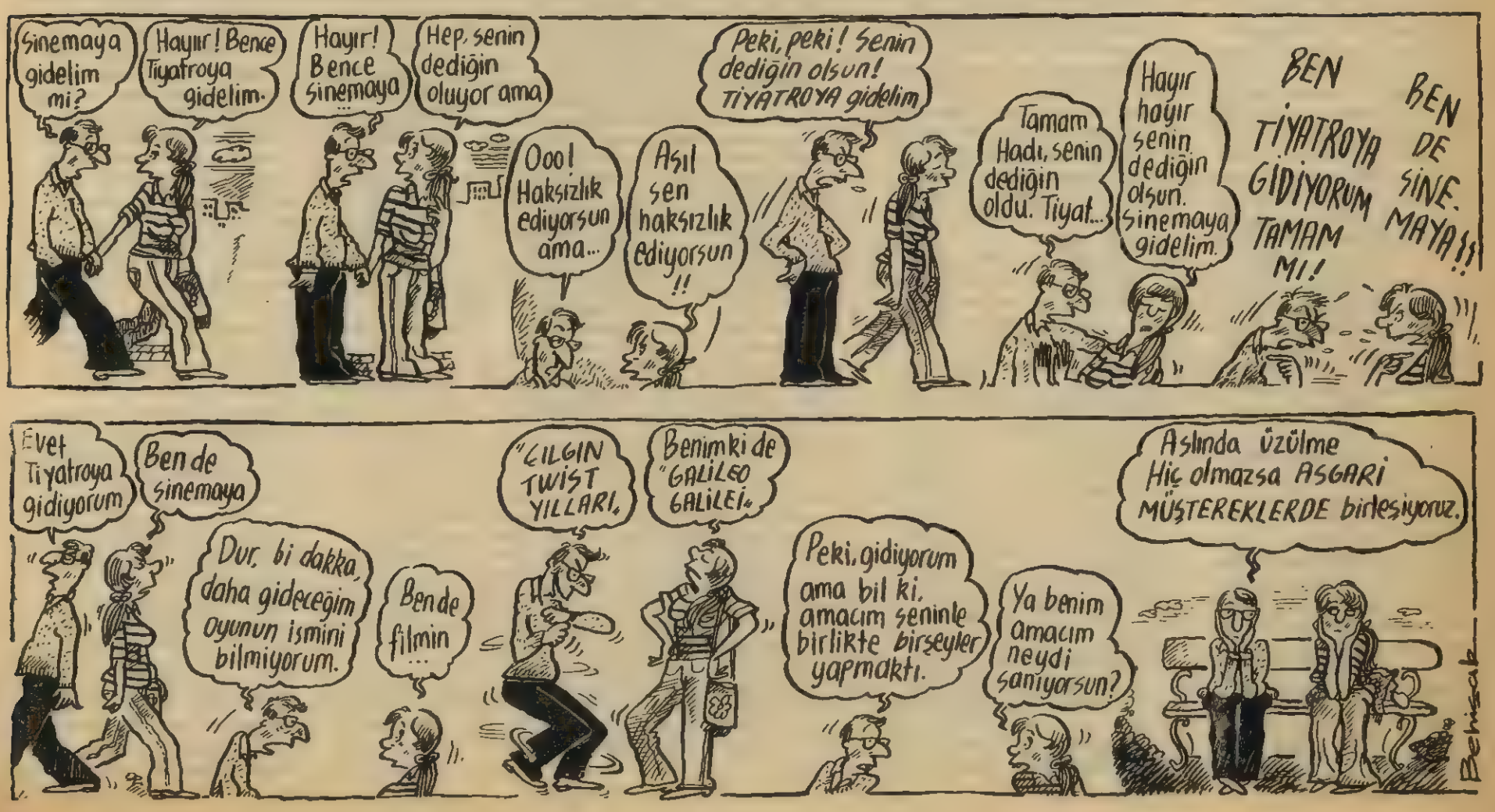

6 soruda futbolun diyalektiği ya da Burjuvazi işçi sınıfına 5 çeker tamam mı!

ÖMER MADRA

Perşembe akşamı geç vakit geçtim televizyonun başına, beş gün sonra başlıyacak Avrupa Uluslar Kupası finallerine katılan takımların tanıtımını yapıyordu TRT; çok kötü yaptı gerçi, ama olsun oturup bir güzel seyrettim. Ondan sonra da oturdum, futbol üzerine aydınlatıcı bir bilimsel yazı yayımlanmış *Aydan Aya* dergisinin ikinci sayısında, onu okudum. *"Futbol Salgının Toplumsal Boyutları"*. Derginin kapak konusu buydu işte. Yazıyı büyük bir dikkatle okudum. Benim asla kâbına varamayacağım bir hayal gücünü, gene asla ulaşamayacağım inanılmaz bir bilimsellikle birleştirmeyi başarmıştı yazar. Veya yazarlar. Yazı imzasız, daha doğrusu sadece *'De'* yayınlarının imzasıyla çıktığı için, tek bir yazar mı yazmış, yoksa birçok düşünen kafa biraraya gelerek kollektif bir çalışma mı çıkarmışlar ortaya, bilemiyorum. Ama ikincisi galip ihtimal gibi gözüküyor bana, çünkü futbol denen karmaşık olguyu, yayımcıların kendi deyişleriyle *"tarihsel perspektifi içerisinde"* böylesine doyurucu bir biçimde verebilmek tek bir babayiğitin kârı olmasa gerek diye düşündüm. Her neyse, yazıyı bitirir bitirmez, içimden çağlayanlar gibi coşup taşan paylaşma duyguları *'içerisinde'*, bir de oğlum okusun diye verdim. Onbeş yaşında olmasına karşın, nedense futbol hastası olmayan oğlum da önünde durulmaz bir heyecan gösterisi yaparak *"Baba!"* diye haykırdı, *"Bu yazının böyle es geçilmesine göz yumamazsın! Üzerine bir yerlerde yazı yazsana!"*

Ben de 'galeyan' duygularımı daha fazla frenlemenin gereksiz olacağını düşünerek, *"Futbol Salgının Toplumsal Boyutları"*na bir *"tanıtma yazısı"* yazmaya karar verdim.

En temel mesele

Bu yazının belki de en önemli özelliği, insanın aklına öteden beri takılan küçük ama önemli meselelerin hemen hepsine birden son derece doyurucu ve kesin cevaplar getiriyor olması. Ne var ki bu güzelim yazının bütünlüğünü ve anlam zenginliğini zedelemek pahasına da olsa, sorular ve cevaplar getiriyor olması. Ne var ki, bu luğu doğuyor. Bunun için özür dileyerek işte başlıyorum: (Cevaplarda tırnak içinde yeralan tüm sözler *Aydan Aya* dergisinin 2. sayısından alınmıştır.)

Soru 1: Bilin bakalım futbol neden bu denli yaygınlaşmış, tüm dünyayı saran bir nitelik kazanmıştır?

Cevap 1: Bunu *"kimi bilim adamları bu oyunun çok basit bir oyun olmasına, amacının ve kurallarının herkes tarafından anlaşılır yalınlıkta bulunmasına bağlıyorlar."*

Soru 2: Peki seyirciler açısından bu böyle de, *"küçük yaştan başlayarak futbol oynamanın kolaylığı"* nereden geliyor?

Cevap 2: Kolay canım: *"Futbol fazla araç-gereç gerektirmeyen bir oyundur"* da ondan. *"Örneğin, basketbol oynamak için asgarisinden pota gerekir. Voleybol için ağ gerekir, yüzme için havuz, atletizm için pist gerekir."* Oysa futbol dört taştan yapılmış iki kaleyle mahallede oynanır. Böyle olduğu için de zengin ülkelerde de, yoksul ülkelerde de futbol gelişebilmektedir.

Gördünüz mü, en temel meselemizi pat diye çözüverdi yazı: Futbolun neden dünyada en çok oynanan ve seyredilen oyun olduğu sorusunu bir hamlede öğreniverdik.

Soru 3: Futbol denen olay nedir? Nasıl doğdu bu futbol?

Cevap 3: *"Futbol, kapitalizm çağında ortaya çıkmıştı, feodal dönemde aristokrasinin spor branşları, kapitalizmde burjuvaziye geçmişti, futbol gibi basit bir oyunsa işçileri, diğer emekçileri sarmıştı.* Yüzyıl öncesinde bu yeni spor dalına *'işçi sınıfının sporu'* denilmesinin sebebi, *"o zamana kadar genellikle aristokrasinin ve burjuvazinin tekelinde olan spor dallarına karşı emekçilerin bir tepkisi"* olmasında ve sporu kitlelere (kendisine) mal etmenin ilk adımı olarak futbolu seçmesi gerçeğinde aranmalıdır (sayfa 5).

Futbolun *"tepkisel"* ve sınıfsal kökenini de böylece yerli yerine oturttuk mu? (Bu bir soru değildir.) Oturttuk. Öyleyse, ilerleyelim. Hızla, ama diyalektiğe uygun olarak sıçramalı bir biçimde, ilerleyelim.

Soru 4: Futbolun bugünü nasıldır? Ona bugün de *"işçi sınıfının sporu"* diyebilir miyiz?

Cevap 5: Hayır, bin kere hayır! Ona öyle denmez. Öyle demek eskiden ve sadece bir açıdan doğruydu. Oysa *"bugün işçi sınıfı, futbol gibi basit sporların sınıfı olmadığını... uluslararası turnuva ve şampiyonalarda ya da olimpiyatlarda aldığı sayısız altın madalyayla kanıtlıyor."* (Sayfa 5) *"Bir başka deyimle, işçi sınıfı, futbol gibi basit bir sporda değil, çok daha zor ve estetik bakımdan çok daha gelişkin spor dallarında burjuvaziden ileri gitmiş drumda."* (Sayfa 5) *"Bedenle aklın, biyolojik özelliklerle estetiğin en ileri bütünleşme noktası olan jimnastik ve artistik patinaj gibi branşlarda* (işçi sınıfının gösterdiği) *olağanüstü başarı, tarih boyunca ne aristokrasinin ne de burjuvazinin yaratamadığı bir güzelliktir."* Çünkü... *"en gelişkin üretici güçler en gelişkin sporu da bizzat yaratırlar."* Üretici güçlerin evrimi açısından da durum vuzuha kavuştu işte. Yavaş yavaş sonuca yaklaşıyoruz. Ama önce bir soru daha:

Soru 5: İşçi sınıfı açısından böyle de, Batı dünyasında nasıl futbol?

Tarihin çöp tenekesine

Cevap 5: Kapitalist Batı'da *"futbola kapitalist ilişkiler ağı içinde işlev verilmesi dışında... profesyonel spor dallarının en profesyoneli olan futbol Batı'da tam anlamıyla profesyonelce ele alınır... Futbolun kapitalist bir toplumda, kapitalist ilişkiler ağı içinde korunması, bu amaçla da kitle haberleşme araçlarının etkince kullanılması, futbolu aşağıdan gelen spontane bir ilgi alanı olmaktan çıkarıp, yukarıdan gelen empozasyonlarla sürdürme şeklinde bir çeşit koşullandırma kapsamına sokmuştur... Öte yandan, futbol, Batı'da burjuvazinin kendi felsefesini de topluma enjekte etmek için bir araç haline getirilmiştir."* (sayfa 6-7)

Evet, böylece futbolun Batı'da insanlara neredeyse kafalarına vura vura *zorla* veya sinsice enjeksiyonlar yapma yoluyla oynatılıp seyrettirilmekte olduğu gerçeği de bütün çıplaklığıyla karşımıza çıktı. Güneşin balçıkla sıvanamayacağı aşikârdı zaten ama böylesi sistemli bir analizle bize yeniden öğretilmesinin yararları da yabana atılamaz doğrusu... Peki, öyleyse, sevgili okuyucular, işte, bu son tahlilin bizi getirdiği sonuçsal soru: *Yarın ne olacak?*

Soru 6: *"İnsan bilincine aykırı bir işlev kazanmış, dolayısıyla da gayriinsanî"* bir nitelik kazanmış olan futbolun geleceği nasıldır? Parlak mıdır?

Cevap 6: *"Üretici güçlerin bugünkü gelişkinlik düzeyinde futboldan daha ileride spor branşları vardır... Başka bir deyişle günümüzdeki en ileri üretici güçler gelişkinliği, kendisini futbol dışındaki bazı spor dallarında ortaya koymaktadır... Üretici güçler daha da geliştikçe... futbol bugünkü çekiciliğini yitirecektir. Üretici güçlerin daha önceki çağlardaki gelişkinlik düzeylerine tekabül eden... okçuluk gibi, güreş gibi, cirit, binicilik ve eskrim gibi, spor branşları bugün nasıl ki,..önemini yitirmiş bulunan sporlar haline gelmişse, futbol da ilerde bunlar gibi... ikincil bir spor dalına dönüşecektir."* (Sayfa 6-8)

Sonuç bölümünün yazar(lar) tarafından yeterince vurgulanmamış olduğu kanısındayım; haddim olmayarak. Bence, şöyle bitse daha vurgulayıcı olurdu mesaj: **"Ve... Futbol denen fosil, yarın gerçek yerini alacak, tarihin çöp tenekesine atılacaktır!"**

Neyse, şakayı bir yana bırakıp biraz da ciddi şeyler söyleyelim artık: De yayınlarınca yayımlanan *Aydan Aya* dergisinin ikinci sayısında *'kapak konusu'* olarak yazılmış *"Futbol Salgınının Toplumsal Boyutları"* başlıklı yazı, adlarını asla vermediği *"kimi bilim adamları"*na, *"kimi psikologların ve o psikologların söyledikleri"*ne dayanarak, akıl almaz yanlışlarla saçmalıkları birarada okurlarına sunmaktadır. Ele aldıkları konunun İngilizce adını dahi *"Association football"* yerine *"associated football"* diye yanlış yazmakla işe başlayan yazar(lar) bazı sporların ötekilerden çok daha *heyecanlı*, daha *zor*, daha *estetik*, daha *ileri*, daha *karmaşık*, daha *önemli* olduğu, bazı profesyonel sporların da ötekilerden daha profesyonel *(en profesyonel)* olduğu gibi imkânsız ayrımlarla bezemektedirler makalelerini. Bunların ardından, *"Güney Amerika'daki futbol tutkusu, bir toplumsal histeriden başka bir şey değildir"*, *"Futbolun isterik bir biçimde kitleleri sardığı Brezilya"*, ya da *"gelişmiş kapitalist ülkelerde bir işçi çocuğunun... ortu halli bir aile çocuğunun sınıf atlaması ve burjuvazi içine geçmesi hemen hemen olanaksızdır"* gibilerinden, akıl almaz genellemelerin de bini bir paradır yazıda. Üstelik, böylesi genellemeler için *'bilim adamlarına'* atıf yapmak gereği bile duyulmamakta, bilimsel kehanet yazar(lar)ın kendisinden menkul olmaktadır.

Bütün bunları bırakabiliriz. Hatta, *"İşçi sınıfı, futbol gibi basit sporların sınıfı olmadığını... kanıtlıyor"* gibi,Marx'ı hasetinden çatlatacak güzellikte bir cümleyle *"esasen spor branşlarını sınıfsal terimlerle açıklamak ya da nitelemek doğru değildir,"*cümlesini iki sayfa arayla kullanmak gibi çelişmelerle lebâlep dolu olması da fazla önemli değil yazının.

Ama oldukça önemli bir nokta var ki onu bırakamayız. De yayınevi, bu yazısında maça giden ya da maçları televizyondan izleyen insanların tümünü *"vülger"* (yani bayağı) bir biçimde *"deşarj olan, toplumsal bilinçleri kapitalizmin afyonu futbolla körletilmiş,"* zavallı yaratıklar olarak gösteriyor. Ve diyor ki: *"bu, olsa olsa insanın içgüdüleriyle izah edilir. Oysa insanı diğer canlı yaratıklardan* (yani hayvanlardan-ÖM) *ayırt eden şey onun bilincidir. İçgüdüleri değil."* (Sayfa 7)

"Üretici güçler"

Şimdi, bir dakika. *"İşçi sınıfı ülkelerinde"* yani Sovyetler Birliği'nde ve öteki Doğu Bloku ülkelerinde her hafta stadları hıncahınç dolduran ve çılgınca tezahürat yapan kitleleri bilemem, onlar kendileri konuşsunlar isterlerse. Ama, arasıra maça giden, TV'den tüm önemli maçları seyreden bir kişi olarak ben kendime hayvan denmesinden hoşlanmadığımı daha doğrusu bu hayvan yargısına katılmadığım için De Yayınevi'nin bu yazısına cevap vermek gereğini duydum. Şimdi bir kez daha söyleyeyim arkadaşlar: Ben futbolu çok severim, Avrupalılar güzel futbol oynuyorlar, onları daha canlı seyredebilmek için renkli televizyona bile yazıldım. Sizin böylesi bir futbol tutkusunu hiç *"onaylamadığınızı"* biliyorum. Bunu birkaç kez yazmışsınız zaten. Onaylamadığınıza üzülüyorum tabii. Ama, siz de illâ Sovyetler Birliği'nin ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinin futboldaki başarısızlığına bir gerekçe aramak, bunu da *"üretici güçler"* vb. saçmalıklarla dolu lafları önümüze sürerek yapmak zorunda mısınız yani? Bana öyle geliyor ki, siz *"SSCB herşeyde bu kadar ileri, peki niye futbolda değil?"* gibilerinden bir mevhum soruya, dörtbaşı mamur bir *'sınıf tahlili'* ve *'son tahlilde'* bir açıklama getirmeye çalışıyorsunuz. Üzülmeyin, SSCB de bir gün Avrupa Şampiyonu olur belki.(*) 1976'da Çekoslovakya'nın olduğu gibi... Öyle bir durum olduğunda, taraftarlar tribünlerde ve sokaklarda çılgınca tezahürat yapar, oyuncular da sevinç gözyaşları içinde öpüşür, koklaşırlarken ne diyeceksiniz peki? İşçi sınıfının bu afyon yutmuş seçkin evlatlarının tavrını nasıl açıklayacaksınız?

Siz şimdi boşverin bu *"çözümlemeleri"* de, benim oğlumla yaptığım gibi yapın: bu Salı'dan başlayarak 15 gün TV'nin başına çökün, Platini'yi, Rummenigge'yi, Laudrup'u, Chalana'yı seyredin.

Laf aramızda, onca "büyük" lafın ardından, sizin de zaten böyle yapacağınıza dair güçlü bir his var içimde. Yanılıyor muyum? □

(*)*Novosti* Haber Ajansı'nın 1983 Moskova baskısı *SSCB Yıllığı*, ülkede en popüler sporun futbol (s. 239), lisanslı futbolcu sayısının da 4 milyon olduğunu belirtmektedir. (s. 237)

BİR VAROLUŞ ESTETİĞİ OLARAK ETİK

Michel Foucault, *II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yetişmiş en önemli düşünürlerden, aydınlardan biri. Etki alanı kendi ülkesiyle sınırlı kalmamış bu çağdaşımız kendisini* "filozof" *olarak tanımlayanlara katılmıyor, bir* "düşünce tarihçisi", daha doğrusu, Batı dünyasının düşünsel geçmişinin bir tür "arkeolog"*u olduğu görüşünü savunuyor. Yapıtları ne yazık ki ülkemizde pek az tanınan* Foucault, *ilk çalışmalarında bilim tarihçiliğiyle felsefî yaklaşımı içiçe geliştiren bir çizgideydi: 1958'de,* "Deliliğin Tarihi" *başlıklı kapsamlı çalışması yayımlandığında, Batı'nın düşünsel platformunda yepyeni bir tartışma alanı açıldı. Avrupa uygarlığında bilimsel düşünceyle bilgi ve uygulama üreten kurumların arasındaki ilişki dinamiğini ve bu dinamiğin görünmez bölgelerindeki iktidar/baskı mekanizmasını inceleyen* Foucault, *hastaneler ve hekimlik bilgisi alanındaki araştırmalarını hapisaneler, okullar, kilise ve ordu üzerinde sürdürmekte gecikmedi. Kuramsal bakışını* "Bilginin Arkeolojisi"*yle* "Kelimeler ve Şeyler" *adlı iki önemli yapıtta sergileyen* Foucault, *daha sonra* "Hapisanenin Doğuşu: Gözetlemek ve Cezalandırmak" *başlıklı kitabıyla henüz üç cildini yayımladığı* "Cinselliğin Tarihi"*ni günışığına çıkardı.*

Derrida *gibi yapısalcı bir düşünürü olduğu kadar,* Althusser *gibi Marxçı bir düşünürü de etkilediği görülen* Foucault, *ünlü* Collège de France*'da ders vermektedir. ABD'nin üniversite çevrelerinden Tokyo'nun aydın çevrelerine dek uzanan geniş bir ilgi merkezi oluşturan bu özgün düşünce adamı, aydınların siyasal etkinlikleri ve genel tavırları üzerine de ilginç görüşler ileri sürmüş ve bu konuda,* Le Nouvel Observateur *gibi dergilerde düşüncelerini geniş okur kitlelerine iletmiştir.*

"Cinselliğin Tarihi adlı eserinizin birinci cildi 1976'da yayınlandı. Ne olduğumuzun anlaşılmasında cinselliğin aklının hâlâ temel bir gereklilik olduğunu düşünüyor musunuz?"

— Ben'e özgü tekniklere ilişkin sorunlarla, cinsellikle olduğundan çok daha fazla ilgili olduğumu söylemeliyim... Cinsellik sıkıcı bir şey.

"Eski Yunanlılar da onunla pek ilgilenmemişler sanki."

— Doğru. Bu onlar için büyük bir soru değildi. Örneğin, beslenmenin ve gıda rejiminin yeri konusunda söyledikleriyle kıyaslayın. Yiyeceklerin herşeyden önemli olduğu bir dönemden —ki eski Yunanlılarda hep varolmuş bir kaygıdır— cinsellikle ilgilenmeye yönelinen döneme giden çok yavaş bir süreci gözlemlemeyi alabildiğine ilginç buluyorum. Hıristiyanlığın ilk zamanlarında da yiyecek cinsellikten çok daha önemliydi. Örneğin keşişlerin törelerinde, sorun yiyecekti, başlıca yiyecek. Sonra Orta Çağ boyunca yavaş bir kayma görülüyor. Daha sonra, 17. yüzyılın ardından, cinsellik geliyor.

"Cinselliğin Tarihi'nin ikinci cildi, 'Zevklerin Kullanımı' hemen yalnızca cinsellikten sözediyor."

— Bu ikinci ciltte, İ.Ö. 4. yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun başlarındaki ahlâkçıların ve hekimlerin öngördükleri kısıtlama ve yasaklama yasalarının hemen hemen aynına rastlandığını göstermek istedim. Ama Romalıların bu yasakları ben'e göre kaynaştırma biçimlerinin tümüyle farklı olduğunu düşünüyorum. Sanıyorum bunun başlıca nedeni, böylesi bir etiğin temel amacının estetik oluşudur. Herşeyden önce, böylesi bir etik, yalnızca bir kişisel seçiş sorunuydu. İkincisi, halkın küçük bir kısmı için düşünülmüştü; herkes için geçerli bir davranış modeli düzenlemek sözkonusu değildi. Nihayet, bu seçiş güzel bir hayatı yaşamak ve başkalarında onurlu bir hayatın anısını bırakmak isteminden kaynaklanıyordu. Böyle bir etiğin halkı normalleştirmek için bir girişim olduğunun söylenebileceğini sanmıyorum.

Seneka'yı, *Plutarkos*'u ve tüm o yazarları okurken, bana öyle geldi ki, ben'e ilişkin, ben'in etiğine, ben'in teknolojisine ilişkin bir dolu sorun yaşanmaktaydı — ve buradan, ben'in eski payen teknolojisinin şu ya da bu görünümü üzerinde ayrı çalışmaların birleşiminden oluşan bir kitap yazma fikri geldi bana.

"Adı ne oluyor?"

— *"Ben Deneyimi"*. Cinsellikle ilgili seriden ayrı olacak bu çalışma, ben üzerinde, okumanın ve yazının onun oluşumundaki rolü üzerinde, ben'in sağlık deneyimi sorunu üzerinde değişik yazılardan oluşuyor.

Asıl dikkatimi çeken o ki, Yunan etiğinde, insanlar ahlâki davranışlarına, etiklerine, kendi kendilerine ve başkalarına karşı olan davranışlarına özen göstermeyi, dinî sorunlardan daha çok önemsiyorlardı. Öldükten sonra ne olacağız? Tanrılar nedir? İşlerimize

"Ne Yunanlılar ne Romalılar, Çin ars erotica'sıyla kıyaslanabilecek bir ars erotica'ya sahipler. Onların, zevkin kullanımının içinde oldukça önemli bir rol oynadığı bir tekhne tu biu'ları vardı."

"Seneka'yı, Plutarkos'u ve tüm o yazarları okurken, bana öyle geldi ki, ben'e ilişkin, ben'in etiğine, ben'in teknolojisine ilişkin bir dolu sorun yaşanmaktaydı."

müdahale ediyorlar mı, etmiyorlar mı? Bu sorular pek az önemliydi, zira etiğe doğrudan bağlı değillerdi. Etikse, bir meşru sisteme bağlantılı değildi. Örneğin, kötü cinsel davranışlara karşı konmuş yasalar ne çok sayıdaydı ne de fazla zorlayıcıydı. Yunanlıları ilgilendiren, onların asıl teması, varlık estetiği olacak bir etiğin meydana getirilmesiydi.

İşte ben de, acaba diyorum, bugün çoğumuz etiğin din üzerine kurulu olduğuna inanmadığımıza ve de ahlâki ve kişisel özel hayatımıza müdahale edecek bir meşru sistemi istemediğimize göre, acaba bugünkü sorunumuz bir bakıma eş bir sorun değil mi? Yakın zamanların özgürlük hareketleri, üzerinde yeni bir etiğin kuruluşunu temellendirebilecekleri bir ilke bulmayı başaramamanın sıkıntısı içindeler. Bir etiğe ihtiyaçları var ama ben'in, arzunun, bilinçaltının vs., ne olduğunun sözümona bilimsel bilgisi üzerine dayalı bir etikten başkasını bulamıyorlar. Sorunların bu benzerliği çok etkiliyor beni.

"Yunanlıların çekici ve kabul edilebilir bir seçenek sundukları düşüncesinde misiniz?"

— Hayır! Yer değiştirici bir çözüm aramıyorum; bir sorunun çözümü başka zamanlarda, başka insanlar tarafından önerilmiş olanlar içinde bulunmaz. Bakın, benim yapmak istediğim, çözümlerin tarihi değil ve işte bu nedenle *"seçenek"* sözcüğünü kabul etmiyorum; sorunların, sorunsallarının jenealojisini yapmak isterdim. Düşündüğüm, herşeyin kötü olduğunu söylemek değil ama her yerde kötülük tehlikesi olduğunu söylemek; bu ikisi de aynı şeyler değil. Eğer herşey tehlikeliyse, o halde herzaman yapmamız gereken bir şeyler vardır. Böylece benim tavrım rehavete değil, kötümserliği dışlamayan bir eylemliliğe götürüyor.

Bana göre her gün yapmamız gereken etiko-politik seçiş, temel tehlikenin hangisi olduğunu belirlemektir.

"Eski Yunanlıların hayatı belki dört başı bayındır değildi; yine de Hıristiyanlığın ezeli özçözümlemeciliğine karşı cazip bir seçenek sunuyor gibi."

— Yunan etiği, tümüyle erkekgil, köleliğe yer veren bir topluma bağlıydı, o toplum içinde kadınlar görece aşağı yaratıklardı, cinsel hayatları da, evlendikleri zaman, eş olma konumlarına doğru yönlendirilmek durumundaydı.

"Demek ki kadınlar egemenlik altındaydılar ama eşcinsel aşk hiç kuşkusuz şimdi olduğundan daha iyi yaşanmaktaydı."

— Böyle sanılabilir. Yunan kültüründe genç oğlanlarla aşk üzerine yoğun ve önemli bir edebiyatın varlığı dolayısıyla, tarihçiler burada çok doğal olarak Yunanlıların bu tür aşkı sürekli yaşadıklarının kanıtını görürler. Ama bu aynı zamanda o tür sevginin bazı sorunlar yarattığını da kanıtlar. Gerçekten de, eğer sorunlar çıkmamış olsaydı, Yunanlılar bu tür sevgiden de, karşı cinse duyulan sevgiyi betimlerken kullandıkları sözcüklerle sözederlerdi. Sorun oydu ki, ilerde özgür bir vatandaş olacak genç bir oğlanın bir başkasının zevki için ezilip, bir eşya gibi kullanılabilmesini kabul edememekteydiler. Bir kadın, bir köle edilgin olabilirlerdi; bu onların doğalarından ve toplumsal konumlarından gelen bir şeydi. Oğlan sevgisi üzerine bütün o felsefi düşünceler Yunanlıların bu gerçek pratiği toplumsal benlerinin çerçevesi içine yerleştiremediklerini yeterince göstermektedir. Hatta genç bir oğlanla bir adam arasındaki zevkin karşılıklı olabileceğini bile düşleyemiyorlardı. Örneğin *Plutarkos*, efeblere düşkünlükte birtakım sorunlar buluyorduysa, bu o sevginin doğaya karşı olacağı anlamına değildir. Söylediği şu: *"Bir oğlanla bir yetişkin adam arasındaki fiziki ilişkide karşılıklılığın olması mümkün değildir."*

"Yunan kültürünün Aristoteles'in işaret ettiği ama sizin hiç sözünü etmediğiniz ve oldukça önemli görünen bir yönü var: dostluk. Klasik edebiyatta, dostluk karşılıklı tanışmanın ortamıdır. Geleneksel olarak en yüce erdem düzeyinde görülmez ama, Aristoteles'i de Çiçeron'u da okuduğumuzda, onun gerçekte en yüce erdem olduğu izlenimini ediniriz; zira çıkar gözetmez ve süreklidir, kolayca satın alınmaz, bu dünyanın yararını ve zevkini yadsımaz ve yine de başka bir şeyler arar."

— *"Zevklerin kullanımı"* cinsel etikten sözediyor; sevgi, dostluk ya da karşılıklılık üzerine bir kitap değil. Ve şurası ilgi çekici, *Platon* genç oğlanlara duyulan sevgiyi dostlukla kaynaştırmaya çalıştığında, cinsel ilişkileri bir yana bırakmak durumunda kalmıştır. Dostluk karşılıklıdır, cinsel ilişkilerse değil; cinsel ilişkilerde insan etken veya edilgendir, içine girer ya da içine girilir. Dostlukla ilgili söylediklerinize tümüyle katılıyorum, ama sanıyorum bu Yunan cinsel etiği üzerinde söylenmiş olanları doğruluyor; dostluk olan yerde, cinsel ilişkilerin olması güçtür.

Yunanlıların bu tür sevgiyi doğrulamak için bir felsefi düzenlemeye ihtiyaç duymuş olmalarının nedenlerinden biri de, fiziki karşılıklılığı kabul edemeyişleriydi. *"Şölen"*de, *Ksenofon*, bize *Sokrates*'i, yetişkin bir adamla genç bir oğlan arasındaki ilişkide, oğlanın doğallıkla adamın zevkinin seyircisinden başkaca bir şey olamayacağını söylerken betimler. Üstüne üstlük, oğlan için, yetişkin adamla ilişkide nasıl olursa olsun herhangi bir tür zevk duymak onursuzlaştırıcıdır.

Sormak istediğim şu: Eylemlerin ve verdikleri zevkin, karşıdakinin de zevkini dikkate alabilecek bir etiğine malik olma yeteneğinde miyiz? Ötekinin zevki, yasaya veya evliliğe ya da ne bileyim herhangi bir zorunluluğa başvurmaksızın, bizim kendi zevkimizle bütünleştirilebilecek bir şey midir? edilmesi gerektiğine işaret edildiği gösterilebilir. Ama İ.S. 1 ve 2. yüzyıllarda, hekimlerin cinsel eylemi *pathos*'a çok daha yakın bir şey olarak kabul ettikleri anlaşılıyor. Ve sanıyorum, bu konuda başlıca yön değişikliği, İ.Ö. 4. yüzyılda cinsel eylem bir etkinlikken, Hıristiyanlar için onun bir edilginlik ve ilk günahın cezası olmasından kaynaklanmaktadır.

"Şu halde Yunanlılar zevkten çok sağlıkla mı ilgiliydiler?"

— Evet. Elimizde, sağlıklı bir ömür sürebilmek için Yunanlıların neler yemesi gerektiğini anlatan sürüyle sayfalar var. Birisiyle cinsel ilişkiye girildiğinde ne yapmak gerektiği hakkında, berikilere kıyasla daha az yazmışlar. Yiyeceklerle ilgili olarak besin maddelerinin iklim, mevsimler, nem ya da kuraklık vs.yle arasındaki ilişkilerle uğraşmışlardır.

"Demek ki, Alman helenistler ne düşünmüş olurlarsa olsunlar, Yunan klasik çağı bir altın çağ değil. Yine de bundan mutlaka bir şeyler öğrenebiliriz."

— Bizler için bizim olmayan bir dönemde örnek bir değer olabileceği düşüncesinde değilim. Geriye dönülemez. Ama hiç kuşkusuz zevkle arzu arasında çok sıkı bir bağ kuran bir etik deneyinin örneğine sahibiz. Bunu, herkesin — filozof ve psikanalist— önemli olanın herşeyden önce ve başlıca arzu olduğunu anlattığı bizim güncel deneyimimizle karşılaştırırsak, bu kopuşun insan doğasıyla hiçbir ilgisi olmayan bir tarihi olay olup olmadığını insan kendi kendisine sormak zorunda kalır.

"Ama siz bu noktayı, 'Cinselliğin Tarihi'nde bizim cinsellik bilgimizle doğunun ars erotica'sını karşı karşıya koyarak zaten belirttiniz."

— Bu kitapta üzerinde aldandı-

"Bakın, benim yapmak istediğim, çözümlerin tarihi değil, ve işte bu nedenle 'seçenek' sözcüğünü kabul etmiyorum; sorunların, sorunsalların jeneolojisini yapmak isterdim. Düşündüğün her şeyin kötü olduğunu söylemek değil ama her yerde kötülük tehlikesi olduğunu söylemek; bu ikisi de aynı şeyler değil."

ğım pek çok noktadan biri de bu *ars erotica* dolayısıyla söylediklerim. Ne Yunanlılar, ne Romalılar, Çin *ars erotica*'sıyla kıyaslanabilecek bir *ars erotica*'ya sahiptiler. Onların, zevkin kullanımının içinde oldukça önemli bir rol oynadığı bir *tekhne tu biu*'ları vardı. Bu *"yaşama sanatı"* içinde, insanın kendi kendini tam olarak kontrol etmesini öğrenmesine ilişkin ilke kısa zamanda temel sorun haline geldi. Ve ben'e ilişkin Hıristiyan *hermeneutik*'i bu *tekhne*'nin yeni bir düzenlenişi oldu.

"Karşılıklı olmama ve saplantı konusunda bize söylediklerinizden sonra, bu üçüncü imkândan ne gibi dersler çıkarılabilir?"

— *Sokrates*'i, *Seneka*'yı ya da *Plinus*'u okuduğunuzda, örneğin, Yunan ve Romalıların gelecek hayat hakkında ölümden sonra olup bitenler ya da Tanrı'nın varlığı hakkında birtakım sorular sormadıklarını açıkça görürsünüz. Bunlar gerçekten de büyük bir sorun değildi onlar için. Onların sorunu şuydu: hangi *tekhne*'yi (sanatı) kullanmalıyım ki mecbur olduğum gibi iyi bir şekilde yaşayabileyim? Ve sanıyorum ki, bu antik kültürün başlıca evrimlerinden biri, bu *tekhne tu biu*'nun, bu *yaşama sanatı*'nın giderek bir ben *tekhne*'si haline gelmesiyle ortaya çıktı. İ.Ö. 5 ya da 6. yüzyılda yaşamış bir Yunan yurttaşı bu *tekhne*'nin sitesini ve hemşehrilerini esirgemek anlamına geldiğini hissetse gerektir. Ama *Seneka* için, örneğin, sorun kendi kendisiyle ilgilenmekti.

Platon'un *"Alkibiades"*iyle olay iyice açıktır: insan kendisiyle ilgilenmelidir çünkü siteyi yönetmeye koşuludur. Ama gerçek anlamıyla ben kaygusu epikürosçularla başlar ve *Seneka*'yla, *Plinus*'la genelleşir: herkes kendisiyle ilgilenmelidir. Yunan ve grekoromen ettiği bir kişisel seçiş sorunu üzerinde, bir varoluş estetiği üzerinde toplanmıştır.

Bios'u estetik bir sanat eserinin maddesi olarak algılama fikri bana çok ilginç geliyor. Aynı şekilde, etiğin, kendi başına yargısal'la, otoriter bir sistemle, disiplinci bir yapıyla hiçbir ilişkisi olmaksızın, varoluşun güçlü bir yapısı olabilmesi düşüncesi de beni heyecanlandırıyor.

"O zaman Yunanlılar sapmayı nasıl karşılıyorlardı?"

— Onlar için, cinsel etikteki büyük farklılık kadınları veya oğlanları tercih eden ya da şu veya bu biçimde aşk yapan insanlar arasında değildi. Bu etik bir nicelik, etkinlik ve edilginlik sorunuydu: arzularının kölesi misin yoksa efendisi mi?

"Ya eğer bir kişi, sağlığını bozacak kadar çok sık aşk yaparsaydı?"

— Bu *hubris*'dir, aşırılık yani. Sorun bir sapma olayı değil, aşırılık veya ılımlılık konusudur.

"Yunanlılar böyle insanları ne yaparlardı?"

— Bu tür kişiler, kötü şöhretli insanlar olarak görülürdü.

"İyileştirmek, doğru yola sokmak için bir çaba sarfedilmez miydi?"

— Kendi kendine egemen olmayı sağlamak üzere birtakım yöntemler vardı. *Epiktetos*'a göre, herhangi bir arzu duymadan güzel bir kıza veya güzel bir oğlana bakılabilmeliydi. Bunun için, insanın tümüyle kendi kendine egemen olması gerekiyordu.

Yunan toplumunda, cinsel sıkılık bir düşünce akımıydı, hayatlarına daha çok güzellik ve yoğunluk vermek isteyen aydın insanlardan kaynaklanan bir felsefi hareketti. Bir anlamda, daha iyi bir hayata ulaşmak için, insanların toplumlarının ve çocukluklarının tüm cinsel baskılarından kurtulmaya çalıştıkları 20. yüzyılda da aynı şey oluyor. Yunanistan'da, *Gide*, tutucu bir filozof olurdu.

"Güzel bir hayat uğruna Yunanlılar tutucuydu, bizlerse bugün kişiliğimizi tamamlamayı psikoloji biliminden bekliyoruz."

— Tamamen öyle. İnsanlığın kültürel buluşları arasında, tam tamına canlandırılamayacak, ama en azından, şimdi olup bitenleri çözümlemek —ve değiştirmek— için araç olarak yararlı olabilecek bir çeşit bakış açısı oluşturan — veya oluşturmaya yarayan— bir dolu imkânlar, teknikler, fikirler, yöntemler vs. hazinesi var. Yaşadığımız dünyayla Yunanlıların dünyası arasında seçim yapacak halde değiliz. Ama madem ki etiğimizin bazı temel ilkelerinin belli bir dönemde bir varoluş estetiğine bağlı olduğunu görmekteyiz, böylesi bir tarihsel çözümlemenin yararlı olacağını düşünürüm. Yüzyıllar boyunca, bir yandan etiğimizin, kişisel etiğimizle, günlük yaşayışımızın ve bir yandan büyük politik, toplumsal ve ekonomik kurumlar arasında çözümlenebilir ilişkiler olduğuna inanmıştık. Sanmıştık ki, cinsel veya ailevi hayatımızda, örneğin, ekonomimizi, demokrasimizi vs. sarsmaksızın hiçbir şeyi değiştiremeyiz. Kanımca etikle toplumsal, ekonomik ya da politik yapılanmalar arasında analitik veya zorunlu bir bağ olduğu düşüncesinden kurtulmamız gerekiyor: tabii bu demek değildir ki onunla berikiler arasında ilişki yok. Ama bunlar değişebilir ilişkilerdir.

"Şimdi etik ve öteki yapılanmalar arasında yalnızca bir tarihsel toplulaşma olduğunu, yoksa zorunlu bir ilişki bulunmadığını bildiğimize göre nasıl bir etik kurabiliriz?"

"Şimdi etik ve öteki yapılanmalar arasında yalnızca bir tarihsel toplulaşma olduğunu, yoksa zorunlu bir ilişki bulunmadığını bildiğimize göre nasıl bir etik kurabiliriz?"

— Benim dikkatimi çeken, toplumumuzda sanatın, kişileri ve hayatı değilde, yalnızca nesneleri kapsayan bir şey oluşu. Tamam sanat, tek uzmanları sanatçılar olan bir özel şeydir diyelim. Ama niye her birimiz kendi hayatından bir sanat eseri çıkarmasın ortaya? Neden şu lamba, bu ev bir sanat nesnesi olsun da, benim hayatım olmasın?

"Ama eğer insan bilgiye ya da evrensel kurallara başvurma gereği duymaksızın kendi kendini yaratmak zorundaysa, sizin görüşünüzün Sartre'ın varoluşçuluğundan farkı nerede?"

— Bana öyle geliyor ki teorik açıdan, *Sartre* gerçek-olma ahlâki kavramı boyunca, nasılsak öyle olmamız gerektiği düşüncesine geliyor —yani gerçekten kendi gerçek benimiz olmak. İmdi *Sartre*'ın söylediğinden çıkarılabilecek pratik sonuç, tersine, onun teorik düşüncesini yaratıcılığın pratiğine bağlamak olurdu— yoksa gerçek-olma durumuna değil. Ben'in bize verilmediği düşüncesinden yalnızca bir tek pratik sonuç çıkarılabilir sanıyorum; kendi kendimizi oluşturmalıyız, tıpkı bir sanat eseri gibi imal etmeli, düzenlemeliyiz. *Baudelaire* ya da *Flaubert* çözümlemelerinde, *Sartre*'ın yaratma çabasını kâh gerçek-olma durumu, kâh gerçek-olmama durumu şeklini alan bir tür kendiyle ilişkiye —yazarın kendisiyle— bağladığını gözlemek ilginçtir. Acaba diyorum bunun tam tersi söylenemez mi; bir kimsenin yaratıcı etkinliğini kendisiyle olan ilişkisinin türüne bağlayacak yerde, kendisiyle olan ilişki türünü etik etkinliğin göbeğinde yeralacak bir yaratıcı etkinliğe bağlamak gerekirdi. □